Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

2010

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR
HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

99. ÅRGANG

2010

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Redaktionsudvalg for årgang 2010
Knud Knudsen
Henrik Gjøde Nielsen
Thorkild Nielsen
Jens Topholm

ISSN: 0107-9301

Copyright: Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred

Omslag:
Sundbye tegnet uden for Aalborg Øster Port 1819. Akvarel af Ole Jørgen Rawert (Det kongelige Bibliotek) - fra tiden omkring "skandalen" i Nørresundby. Se Ketty Johanssons artikel i denne årbog.

Tryk: Reklamehuset Hobro

Indhold

Indledning 7

Skandale i Nørresundby
Af Ketty Johansson 9

Slaget om Aalborg 1644
Af Jakob Ørnbjerg 17

Høyre been afskudt
Slaget på Rheden 1801 og hvad deraf fulgte
i Himmerland og Kjær Herred
Af Henrik Gjøde Nielsen 41

Dødeminder, fotografier og gårdmalerier
Elementer i landbefolkningens mindekultur ca. 1850-1960
Af Broder Berg og Thorkild Nielsen 63

Om de tyske troppers overgivelse
af deres befæstede anlæg i og ved Hals i 1945
Af Svend Gram Jensen 73

De dødsdømte fra Aalborg
Retsopgøret efter besættelsen 1940-1945
Af Henrik Gjøde Nielsen 79

Svineforsøgsstationen "Nordjylland" og svineavlscentret "Høgholt"
Af Erik Lottrup 107

Da Grundloven kom til Himmerland
3. del: En nordjysk rigsdagsmand i København i 1850
Af Ansgar Havbæk Madsen 127

Litteratur om Himmerland og Kjær Herred
Af Tove Michelsen 157

Meddelelser fra styrelse og redaktion 169

Resultatopgørelse og status 174

Indledning

Separation og skilsmisse er en alvorlig sag. Bigami er endnu værre. I ældre tider kunne en person, der blev kendt skyldig i bigami, risikere dødsstraf for forseelsen. Det skulle vise sig at blive tilfældet i forbindelse med den skilsmissesag, som Ane Olsdatter i Nørresundby anlagde i 1831. Historien havde rødder tilbage til tiden omkring Englandskrigens afslutning i 1814 og viste sig at være ikke helt så "uskyldig" som først antaget. Ketty Johansson fortæller den dramatiske historie om "skandalen i Nørresundby", der udviklede sig til en sag om bigami, og hvordan den endte.

Skandalen i Nørresundby var et af de personlige dramaer i Englandskrigens kølvand. Flere andre artikler i denne årbog beretter om skæbner og personlige historier, der mere direkte er forbundet med krig. Krigens personlige dramaer kunne være en overskrift på flere af denne årbogs artikler.

Slaget på Reden i København i 1801 kunne ses som en forløber for Englandskrigen, der startede i 1807. Sammenholdt med forrige århundredes massedrab under to store verdenskrige var dødstal og skader nok langt mindre i 1801, men død og lemlæstelse var også da krigens uundgåelige følgesvend, og det giver Henrik Gjøde Nielsens artikel "Høyre been afskudt" – om nordjyder i Slaget på Reden – et ganske levende indtryk af.

Et par århundreder tidligere oplevede borgerne i Aalborg også, hvordan det var at være placeret i krigens brændpunkt. Det var under svenskekrigene med den kendte oberst Helmuth Wrangel som den svenske øverstbefalende i Nordjylland. Jakob Ørnbjerg, som har beskæftiget sig grundigt med 1600-tallets historie – og bl.a. skrevet om storkøbmanden Jens Bang – fortæller historien om Aalborg under Wrangels besættelse af byen i 1644. I artiklen skildres både krigens militære begivenheder og deres konsekvenser for aalborgenserne.

I to artikler fra besættelsesårene 1940-45 fortælles andre personlige skæbner og dramaer. I Svend Gram Jensens korte artikel er det befrielsen i Hals, der er emnet, og her spillede sognepræst Einar Nielsen og lods Peter Willemoes Nielsen fremtrædende roller som ledere af den lokale militærgruppe i befrielsesdagene i Hals. I Henrik Gjøde Nielsens store artikel om de dødsdømte fra Aalborg er det ganske andre personlige dramaer, der rulles op for. Her drejer det sig om

personer, der havde taget besættelsesmagtens parti og handlet på dens vegne, og om de sager, der blev ført imod dem.

Det er dog ikke kun krig og drama, der fylder denne årbog. De fredelige og konstruktive sider af samfundslivets historie er også dækket ind. Vi er glade for at kunne bringe Erik Lottrups artikel om svineforsøgsstationen "Nordjylland" og svineavlscentret "Høgholt", som både fastholder en væsentlig lokalhistorisk indsats og tilføjer en brik i den nationale erhvervshistorie om dansk landbrugs udvikling i det 20. århundrede.

Opbygningen af det danske demokrati fra midten af det 19. århundrede er en anden "konstruktiv" og opbyggelig historie, og Ansgar Havbæk Madsen fortsætter sin beretning om, hvordan grundloven kom til Nordjylland i midten af det 19. århundrede. I denne artikel følger vi den nordjyske rigsdagsmand, den gode pastor Jørgen Frederik Jørgensen, til det første møde i den nye rigsdag i København i 1850.

Vi har tidligere i årbogen for 2004 bragt Thorkild Nielsens artikel om almuens gravskrifter i det 19. århundrede. Den artikel, som Broder Berg og Thorkild Nielsen har med i denne årbog – om "Dødeminder, fotografier og gårdmalerier" – ligger i forlængelse af den tidligere artikel. I artiklen i denne årbog trækkes linjerne i landbefolkningens mindekultur op til midten af det 20. århundrede.

Som tidligere år kan vi også bringe Tove Michelsens oversigt over udvalgte bidrag vedrørende Himmerland og Kjær Herred, som forhåbentlig kan være til inspiration ved valg af læsestof til lange vinteraftener.

Knud Knudsen

Skandale i Nørresundby

Af Ketty Johansson

I sensommeren 1831 blev Nørresundby rystet af en skandale. Det, der begyndte som en relativ banal historie om separation og skilsmisse, skulle vise sig at indeholde en sag om bigami, der var en så alvorlig forbrydelse, at den kunne medføre dødsstraf.

På Lindholm Hede, der senere blev kaldt Ny Lindholm, og som nu ligger under Aalborg Lufthavn, boede i 1820'erne et ægtepar af norsk oprindelse. Ægtemanden, Børge Jørgensen, ernærede sig og sin familie bl.a. som slagter. Hustruen, Ane Olsdatter, passede hjemmet og en stadig voksende familie. Her i sensommeren 1831 var hun gravid med det 6. barn.

Ejendommen Vestergade 9 var administrationssæde for herredsfogeden for Kær og Hvetbo Herreder fra 1812 til 1842. Gården, der var opbygget af Herrredsfoged Wilhelm Spies i 1812, havde tydeligvis en lille arrest, hvor lokale syndere kunne opbevares i kortere tid.

Det er jo en gammel sandhed, at ægteskabet er indstiftet i himlen, men at det skal udkæmpes på jorden.

Ane Olsdatter havde åbenbart fået nok af kampen og havde begæret separation og skilsmisse. Hun havde været ved sognepræsten og havde klaget sin nød over manden, som hun hævdede havde været utro, drikfældig og voldelig. Præsten havde nedfældet klagen på et stykke papir, som Ane kunne medbringe til forliget ved stiftsøvrigheden.

Ægtemanden nægtede anklagerne fra præstens papir, men Ane Olsdatter havde yderligere et papir, som skulle vise sig at være en bombe. Dette papir var en erklæring fra sognepræsten i Børge Jørgensens hjemsogn i Norge. Her fremgik det, at Børge Jørgensen var gift, da han absenterede sig fra Norge 1. nov. 1814, og at hans kone stadig levede.

Nu tager sagen en helt anden drejning, og der oprulles en ganske spændende historie, der ikke bare fik den gode Børge Jørgensen i salveten, men også Ane Olsdatter. Ligesom både den lokale velærværdighed, pastor Winding, og to kendte Aalborgkøbmænd, Søren Winkel og Mathias Hoffmann, fik røde ører.

Historien er følgende: Børge Jørgensen var gårdmandssøn, født i 1788 i Hjelmeland sogn, Rogaland Fylke ved Stavanger i Norge. Han giftede sig i 1808 med en Anne Pedersdatter Selvaag. Ægteparret fik 3 børn, der alle døde som spæde. Hændelserne tog fart den 1. november 1814, hvor Børge Jørgensen i en båd var på vej for at bese en gård, som han havde købt. Med sig i båden havde han en ung pige, Ane Olsdatter, der faktisk var kusine til hans hustru.

Båden blev grebet af storm og bølger og ført ud på det åbne hav, hvor parret blev taget op af en Aalborgskipper, der satte dem i land i Sundby. Skipperen syntes, det var et par rare unge mennesker, som, han troede, rejste til Danmark, fordi de ikke måtte få hinanden for forældrene. Deres egen forklaring lød på, at eftersom de ingen penge havde, og at der ikke var udsigt til, at de kunne komme tilbage til Norge, så kunne de lige så godt gifte sig. De henvendte sig til præsten, der hjalp dem med at søge en Kongelig bevilling. Da den var i hus, blev de viet den 30. november 1814. Aalborgkøbmændene Søren Winkler og Mathias Hoffmann figurerede som forlovere og cautionister. Alt syntes at være i skønneste orden.

I 1814 var forholdene i Danmark/Norge mildest talt kaotiske. Danmark var i krig med England, der havde bombarderet København i 1807 og taget den danske flåde som krigsbytte. Den engelske flåde

beherskede Skagerak og dermed forsyningen af levnedsmidler til Norge. Danmark svarede igen med kaperkrig, en slags statsautoriseret sørøveri, hvor private skibsredere udrustede skibe med kanoner. Nogle havde held med at få skibe igennem til Norge med last og tjente styrtende med penge, mens andre mistede både skib og last, og besætningen kom i prisonen, dvs. fangenskab på engelske fregatter, hvor de led stor nød. Vi mindes Henrik Ibsens digt 'Terje Vigen', der skildrer en norsk familiefar, der i et forsøg på at skaffe korn til sin familie i Fladstrand (Frederikshavn), bliver opbragt af en engelsk fregat og sat i prisonen. Da han endelig kommer hjem, er hans familie død af sult. Alle disse onder resulterede i en finanskrise, den såkaldte statsbankerot i 1813, og tabet af Norge ved Wienerkongressen i 1815. Børge Jørgensen og Ane Olsdatter kom til Sundby i en tid, hvor kommunikationen med Norge var næsten ikke-eksisterende.

Den famøse seddel, der sætter hele lavinen i skred, var dateret den 16. august 1815.

Ane Olsdatter kan ikke gøre rede for hvorfor, og hvordan hun har fået denne seddel. Hun har en tåget erindring om en skipper, der har haft den med. Men hun har åbenbart bare gemt den, måske kan hun ikke læse.

Da indholdet af denne seddel bliver kendt af myndighederne, står det klart, at man har en alvorlig sag kørende. Herredsfoged Lange, Kær og Hvetbo Herreder, er meget betænkelig ved historien og forespørger stiftamtmanden, kammerherre v. Castenskjold, om der skal rejses sag. Hvis dette er tilfældet, skal der foretages forhør af forloverne og indhentes yderligere oplysninger fra Norge. Man fornemmer en vis pragmatisk tøven (det er jo længe siden og Norge er ikke mere en del af Danmark, hvorfor der kan opstå besværligheder). Stiftamtmanden går videre op i systemet til det Kgl. Danske Cancelli, hvor man finder tilstrækkelig grund til *strax* at sætte Børge Jørgensen under *Justitions Tiltale for Bigami*. Retssystemet må gå sin gang.

Den 29. november 1831 nedsætter politimesteren, overauditør Lange, en politiret i Nørresundby til sagsbehandling mod Børge Jørgensen for bigami. Den tiltalte benægter pure, at hans første kone levede, da han blev viet til Ane Olsdatter. Han tror ikke på præsteattesten, der ydermere omtaler ham som soldat, hvilket han ikke er.

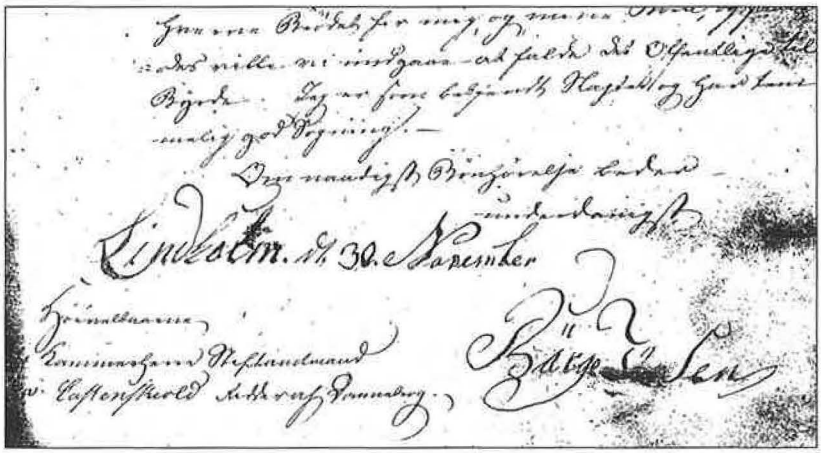
I forbindelse med rettergangen beskrives Børge Jørgensen som værende høj af vækst og stærk af bygning, med blondt hår og blå øjne. Han taler norsk. I retten er han iført sorte skindbukser, en kort sort skindtrøje og en strikket vest med metalknapper. Han har støv-

ler på benene og hat på hovedet. Han kan ikke nøjagtigt angive sin alder, for hans præsteattest er i Norge. Han oplyser, at han ejer et lille jordløst hus i Lindholm, hvor han ernærer sig som daglejer. Han har i al den tid, han har været i Danmark, opholdt sig i Sundby sogn, og han forsikrer, at han aldrig har været straffet. Der er to uforsørgede børn i hjemmet, hvorfor han i tilfælde af, at han skal belægges med arrest, beder om, at der skaffes forsørgelse for børnene. Forhøret bliver udsat til, der kan skaffes nærmere oplysninger. Børge Jørgensen bliver sat i arresten.

Den følgende dag, den 30. november, sender Børge Jørgensen en bønskrivelse til Den Højvelbaarne Hr. Kammerherre Stiftamtmand v. Castenskjold Ridder af Dannebrog. Brevet er konciperet efter alle kunstens regler og skrevet af en meget omhyggelig og øvet hånd, der ikke er Børge Jørgensens. I bønskrivelsen fremføres, at hans påståede forseelse ikke er af en sådan beskaffenhed, at han kan anses for farlig for den offentlige sikkerhed. Han beder om igen at blive sat på fri fod, indtil sagens endelige udfald, så han kan udøve sit erhverv som slagter og forsørge sig og sine børn, så det undgås at de vil falde det offentlige til byrde.

Børges skrivekundskaber rækker knapt nok til en underskrift. Børge Jørgensen bliver ikke bønhørt, og han må blive i arresten.

Da der nu formelt er rejst sag mod Børge Jørgensen for bigami, henstiller herredsfoged Lange, at der også rejses sag mod Ane Ols-

Børge Jørgensens ubehjælpsomme underskrift på bønskrivelsen 30. november 1831.

datter for meddelagtighed. Hun kan dog ikke kaldes i retten, da hun ligger i barselsseng. Den nu fraskilte Anes 6. barn, Oline, fødes den 27. november.

Der går en bølge af skrivelser frem og tilbage over fjorden fra Herredsfoged Lange til stiftamtmanden og vice versa.

Børge Jørgensen benægter ved de næste retsmøder, at hans første kone stadig levede, da han blev gift med den nu fraskilte Ane Olsdatter, men den 19. december indrømmer han, at hans første kone levede et par år efter hans afrejse fra Norge. Inden næste retsmøde vil man indhente dåbsattest for Børge Jørgensen, men da han har indrømmet, at hans første kone levede, da han kom til Danmark, finder man det ikke nødvendigt i første omgang at rekvirere en ny attest.

Den 10. januar 1832 bliver der foretaget politiforhør på herredskontoret i Nørresundby. Denne gang er både Børge og hans nu fraskilte kone til stede.

Børge Jørgensens dåbsattest er nu blevet fremskaffet, men den er i så dårlig forfatning, at den knapt kan tydes. Man mener at kunne se, at han var født i 1784, mens han selv hævder at være født i 1788. Vi har facitlisten, Børge har ret, han var født i 1788.

Ane Olsdatter beretter, at hun er omtrent 38 år gammel, at hun er gårdmandsdatter og at hun havde opholdt sig i hjemmet, indtil hun kom med Børge Jørgensen til Danmark.

Ane Olsdatter kan yderligere oplyse, at hun ca. 10 år efter giftermålet har været i Norge på besøg, og at hun ved den lejlighed har truffet Børge Jørgensens 1. kone, Anne Pedersdatter, der levede i bedste velgående. Hun kunne også oplyse, at de begge var tilgivet af hende. Ane havde senere fået underretning om Anne Pedersdatters død.

Den 10. februar 1832 bliver *Arrestant Børge Jørgensen, Husmand i Sundby sogn tiltalt for Bigami og Ane Olsdatter Sælvaag for at have indladt sig med ham i Ægteskab skønt hun vidste at han var sammenviet med Anne Pedersdatter Sælvaag. Begge tiltalte have vedgaaet Forbrydelsen, og anerkjendt at de var vidende om at Børge Jørgensens Ægtefælle Anne Pedersdatter Sælvaag var levende og at Egteskabet mellem hende og Børge Jørgensen var i kraft. ....De Omstændigheder, der muelig have bidraget til at fremskynde Forbrydelsen, at han tilligemed Ane Olsdatter Sælvaag ved at drive ud i Havet med en Baad mod deres Villie og Bestemmelse, skulle være kommen til Danmark fra Norge, kunne ikke komme i Betragtning ved Strafbestemmelse for Børge Jørgensen, da hans Straf er aldeles Lovbestemt, hvor vidt det omtalte kunne komme i betragtning ved benaadning, hører ikke til*

Undersøgelse her. Ved Danske Lov 3-16-16,8 er det Fruentimmer regnet som Strafskyldig, der vedbliver Samqvem med den Mand, som har en anden Hustru etc.....

Thi kendes for Ret

Arrestanten Børge Jørgensen af Sundby Sogn bør at miste sin Hals
Ane Olsdatter Sælvaag af Sundby bør hensættes som Forbedringshusfange til Arbejde i Viborg Tugt- og Forbedringshus i eet Aar.

Etc.etc.

Underskrevet Lange

Der er åbenbart stadig uafklarede punkter, bl.a. den famøse seddel fra præsten i Norge fra 1816. Man er heller ikke helt sikker på Ane Olsdatters alder, da hun indgik ægteskab.

Sagen bliver genoptaget den 4. april 1832. Her fremlægges en ny attest fra præsten i Finnøy dateret 6. marts 1832. I denne attest refereres, at Anne Pedersdatter Sælvaag døde den 9. juli 1826 40 år gammel, og at hun til præsten har tilkendegivet, at hun har tilgivet sin mand, Børge Jørgensen, hans forseelse. Retten undrer sig stadig over, hvorfor den første attest er blevet fremsendt, og hvorfor den ikke er blevet afleveret til myndighederne.

Om Anes alder ved giftermålet mener man, at *efter hendes udvortes at dømme*, var hun nok var over 15 år. (Ane var født i 1793).

Mandag den 7. maj blev sagen optaget til dom i Landsoverretten i Viborg.

For Børge Jørgensen er der ingen pardon, men for Ane Olsdatter tages der hensyn til hendes *ungdom og enfoldighed.*

Thi kendes for Ret

Herredstingsdommen bør ved magt at stande, dog saaledes at Straffen for Ane Olsdatter bestemmes til Fængsel paa Vand og Brød i 4 gange 5 dage.

I løbet af sommeren skrives bønskrivelser, der resulterer i en benådning af Børge Jørgensen ved Kgl. Resolution af 5. september 1832. Dødsstraffen forvandles til 1 års fængsel i Viborg Tugthus, hvor han er indsat fra 27. september 1832 til 27. september 1833 med prædikatet god opførsel.

Ane Olsdatter bliver gift den 23. oktober 1835 med Eleff Wedfall, der også var indvandret fra Norge med sin familie i 1814

Børge Jørgensen begik selvmord i Nørresundby den 30. april 1837.

Ketty Johansson
Museumsleder, cand. mag.

Kilder:

Det Nordjyske Landsarkiv i Viborg

B 31 E – 19 Kær og Hvetbo Herreders Justitsprotokol, 1822-35, fol. 692, 693 a.

B 31 E – 96 do Politiprotokol, 1831-34, sag 172/1831, fol. 101, 114, 124, 201-202

B 31 E - 98 do do fol. 54 b, 55 a

B 24 A –90 Viborg Landsoverret Domprotokol 1831-32. Sag 66/1832

Kirkebøger:

Norge

Rogaland Fylke, Hjelmeland, Fister, Årdal sogne: Ministerialbog nr. 1 A (1760-1799) pag. 104-05.døbte drenge 1788 (Børge).

Rogaland Fylke, Finnøy. Ministerialbog A 5 (1773-1816) pag. 230, viede 1808, Anne Pedersdatter og Børge Jørgensen.

Rogaland Fylke, Finnøy .pag. 132, Fødte piger 1793, Ane Olsdatter.

C 142 Kær Herred, Sundby Sogn, pag. 79, viede 1814. Ane Olsdatter og Børge Jørgensen.

C 142, Sundby Sogn, pag. 205, døde 1837, Børge Jørgensen.

Slaget om Aalborg 1644

Af Jakob Ørnbjerg

Når man sætter Aalborg i relation til dansk krigshistorie, er det som regel Grevens Fejde i 1534, hvor byen var udgangspunkt for skipper Clements fejlslagne bondeoprør, eller de tyske faldskærmsoldaters overraskelsesangreb på Aalborg Lufthavn, 9. april 1940, der bliver nævnt. Derimod er det en mindre kendt sag, at Aalborg i 1644 var involveret i militære operationer, der både i bogstavelig og overført betydning bragte byen og dens borgere i skudlinjen. Det er disse dramatiske begivenheder og deres konsekvenser for aalborgenserne, der er emnet for denne artikel.

"Eftersom Fjenden nu (desværre) er paa Haanden og i Døren hos os"

Historien tager sin begyndelse mandag 15. januar 1644, hvor Aalborgs byfoged, Mogens Jespersen, afholdt det ugentlige retsmøde på Aalborg Byting. Tilstede var som altid Laurids Pedersen Byskriver, der tog referat i tingbogen, og de otte mænd, de såkaldte tinghørere, der fra sidelinjen skulle bevidne, at alt gik rigtigt til under retsmødet. Først stod Christen Christensen fra Aalborg frem på bytinget og krævede, at to mænd fra Vodskov betalte ham, hvad de skyldte, hvorefter det var rådmand Laurids Lauridsens tur til at sagsøge Iver Gertsen fra Løgstør for en gældspost på 29 dalere.

En af Aalborgs prominente personligheder, storkøbmanden Jens Bang, var repræsenteret ved sin medarbejder Christen Laursen på dagens retsmøde.[1] På Jens Bangs vegne offentliggjorde Christen Laursen købmandens skriftlige opsigelse på sin afdøde hustrus stoleplads i Budolfi Kirke, hvor Herman Sirkis hustru, Maren Thomasdatter, for fremtiden skulle have lov til at sidde. Efterfølgende krævede Christen Laursen Jens Bangs tidligere skipper, Anders Nielsen, forklaring og regnskaber for skipperens rejse med Jens Bangs skib, *Den forgyldte Rose*, der i 1641 var grundstødt ved Englands kyst.[2] Da Anders Nielsen siden 14. august 1643 havde siddet fængslet i kælderen på Aalborg Rådhus, mente skipperen sig ikke i stand til at fremskaffe det pågældende bevismateriale for sin rejse, så videre kom man ikke i den affære.[3]

Endelig havde Laurids Pedersen Byskriver selv en sag at fremlægge på bytinget. Da byskriveren havde de påkrævede kundskaber, var det

ofte ham, aalborgenserne henvendte sig til, når de skulle have skrevet og udarbejdet officielle breve og dokumenter. Af samme årsag var der mange, der skyldte Laurids Pedersen penge for sådanne tjenester, så *"Eftersom Fjenden nu (desværre) er paa Haanden og i Døren hos os"*, bad byskriveren nu folk om, at de hurtigst muligt ville afregne med ham.[4]

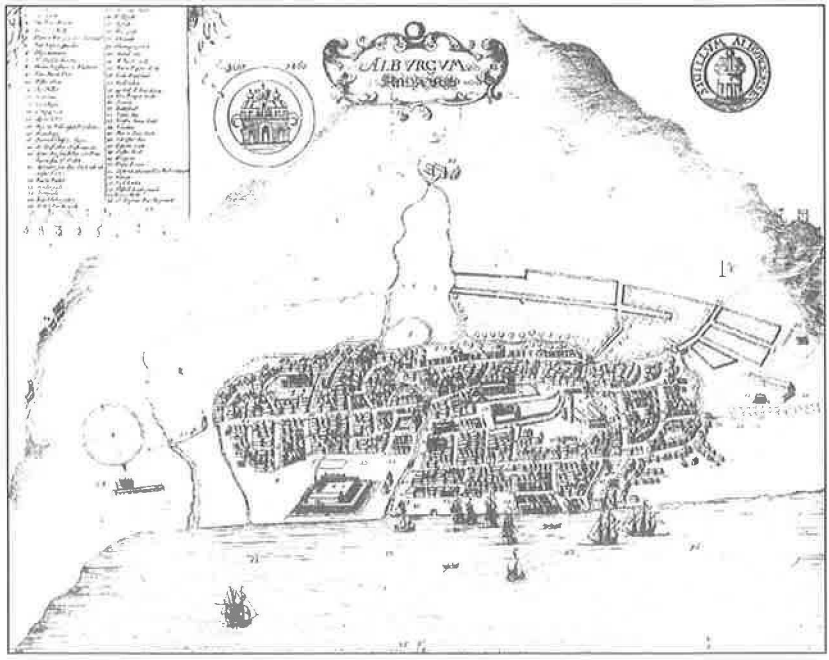
"Fjenden" som Laurids Pedersen Byskriver havde i tankerne, var de 15.000 svenske soldater, der i december 1643, under ledelse af general Lennart Torstensson, havde overskredet grænsen til hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvorfra de 9. januar 1644 i hurtigt tempo rykkede op i Jylland. Af samme årsag er denne lynkrig kendt som Torstenssonfejden (1643-1645). Torstenssonfejden var et resultat af Christian 4.s dristige udenrigspolitiske forsøg på at genoprette den danske stormagtsstatus, der på alle måder var gået tabt med kongens store nederlag i Kejserkrigen (1625-1629). Denne udenrigspolitiske linje var blevet Sverige, der i forvejen var dybt engageret på de tyske protestanters side i Trediveårskrigen (1618-1648), et nummer for stærkt, og Danmark skulle nu bankes på plads én gang for alle. Den svenske angrebsplan imod Danmark havde derfor karakter af en knibtangsmanøvre, hvis endelige mål var indlemmelsen af landet i det svenske imperium.[5] Fra Tyskland skulle Torstenssons krigsvante 15.000 mand først erobre Slesvig, Holsten og Jylland for siden at gøre landgang på Fyn og Sjælland, mens feltmarskal Gustaf Horn fra Sverige skulle rette et angreb imod Christian 4.s sydsvenske besiddelser i Skåne, Halland og Blekinge. Herefter var det planen, at de to svenske hære skulle mødes på Sjælland, før det endelige stormløb på København.[6] Torstenssons angreb kom godt fra start. De danske grænsefæstninger blev erobret eller omringet, og da en hastigt sammenskrabet forsvarsstyrke var blevet slået på flugt ved Kolding, lå Jylland forsvarsløst hen.[7]

Under det jyske felttog udplyndrede og terroriserede de svenske soldater civilbefolkningen på det grusomste, men aalborgenserne vidste i forvejen godt, hvilke ubehageligheder, der var i vente, hvis de svenske soldater indtog Aalborg. Under Kejserkrigen i oktober 1627 var byen blevet udplyndret af Christian 4.s tyske lejesoldater og i hælene på dem var kommet de kejserlige soldater, der 1627-1629 holdt Aalborg besat, med alt hvad deraf fulgte af voldelige overgreb, hård beskatning og tvangsarbejde. På trods af Kejserkrigens ødelæggelser og de øgede skatteudskrivninger, som Christian 4. efterfølgende væltede over på sine undersåtter, var Aalborg i januar 1644 fortsat en velstående havneby med 3.000-5.000 indbyggere og store købmands-

gårde i sten og bindingsværk. I 1639 var Aalborgs handelsflåde kun overgået af København og Århus, og frem til 1640'erne bevarede byens købmænd deres dominerende position som eksportører af nordjyske stude til de store kvægmarkeder i Holland og Nordtyskland.[8] Endelig talte det kun til byens fordel, at slottet Aalborghus var det administrative og økonomiske centrum i det store Aalborghus len, der strakte sig fra Skagen i nord og til Mariager i syd.

Obersten og biskoppen

Denne velstand, sammenholdt med Aalborgs gode havn og den derfra lette adgang til Kattegat, Norge, Vendsyssel og Limfjordslandet,

Her er det ældste kort over Aalborg, der blev trykt i professor Peder Hansen Resens Atlas Danicus. Det er tegnet i 1677, men adskiller sig ikke væsentligt fra Aalborg i 1644. Vi står på Limfjordens nordlige bred, ved Nørresundby, og ser imod syd over den tæt trafikerede Limfjord mod Aalborg. I forgrunden ses til venstre Aalborghus slot, ligesom byens kirker, Jens Bangs Stenhus og andre markante bygninger kan identificeres. Aalborgs gadenet og de åer, der gennemskar byen i nord-sydgående retning, er ret præcist angivet.

gjorde det i januar 1644 magtpåliggende for den svenske hær at sikre sig kontrollen med dette trafikale og økonomiske knudepunkt. Ganske som Laurids Pedersen Byskriver nærede aalborgenserne derfor ingen illusioner om, at krigen ville passere uden om byen. I takt med at de svenske soldater rykkede nærmere, begyndte mange aalborgensere at pakke deres skibe med deres familier og ejendele i håb om at kunne undslippe svenskerne af søvejen, ligesom flygtninge fra oplandet i stort tal nu søgte ind til Aalborg.[9] Viborg faldt i svenskernes hænder 16. januar, hvorfra Torstensson sendte et regiment ryttere, under ledelse af oberst Helmuth Wrangel, af sted til Aalborg for at sikre hærens overgang til Vendsyssel.[10]

På trods af, at Aalborg i 1630erne havde fået forstærket sine volde og anlagt skanser ved indfaldsvejene, var Gunde Lange, lensmanden på Aalborghus, for længst stukket af, og byens magistrat gjorde heller ikke noget forsøg på at organisere et forsvar af byen. Så da Wrangels regiment 17. januar dukkede op uden for Aalborg, var det i henhold til en anekdote biskoppen over Aalborg Stift, Anders Andersen Ringkøbing, der sammen med en deputation af byens præster gik Wrangel i møde for at overgive byen til ham.[11] Biskoppens overgivelse skulle have gjort Wrangel i så godt humør, at han byttede hat med biskoppen, der samtidigt fik oberstens personlige garanti for, at bispegården ikke ville blive udsat for plyndring.[12] Også vintervejret var på svenskernes side, da aalborgensernes planlagte flugt af søvejen blev forhindret af storm, modvind og hård frost. Skibene kom ikke ud af stedet, hvormed størsteparten af Aalborgs handelsflåde, samt en mængde kostbarheder og gods, med lethed kunne konfiskeres af de svenske soldater.[13]

Det var ikke alle i Aalborg, der agtede at overgive sig uden kamp. Fire dage efter Wrangels ankomst, blev følgende nemlig indført i byens regnskaber: *"Anno 1644, 21. januar betalte jeg Mourits Graver med hans Medhjælpere for Grave han gravede til de døde Mennesker, som blev ihjelslagen her udi Byen og som døde paa Slottet: 1 daler"*.[14] Det fremgår ikke af regnskabet, om der var tale om danske eller svenske faldne, men til gengæld oplyses det, at der var tale om 29 lig, der blev ført ud til Skt. Jørgens Kirkegård udenfor byen.[15]

Eftersom Wrangel uantastet kunne marchere ind i Aalborg med biskoppen ved sin side, er det nærliggende at forestille sig, at det er garnisonen på Aalborghus, der har sat sig til modværge. Lensmanden var forpligtet til at holde ryttere og bøsseskytter til slottets forsvar, og i december 1643 befandt der sig i slottets våbenmagasin hele 24 små

og store kanoner, 340 geværer samt en mængde krudt og kugler.[16] 27. december 1643 blev Gunde Lange beordret til at sende 330 geværer til den danske hær, der ved Kolding forsøgte at bremse Torstenssons fremmarch. Da størsteparten af de 24 kanoner ikke var funktionsdygtige, havde soldaterne på Aalborghus derfor kun 10 geværer at sætte ind imod et helt svensk rytterregiment. Folk, der havde observeret svenskernes ankomst til Aalborg fra Nørresundbysiden, kunne siden fortælle, at de om morgenen den 18. januar havde set Wrangels soldater forsamle sig ved Aalborghus, ligesom flere af slottets folk samme morgen tog flugten over Limfjorden til Nørresundby.[17] Det er efter alt at dømme ved den lejlighed, at de danske soldater på Aalborghus opgav den kamp, der det seneste døgn havde kostet 29 mennesker livet.

Massakren i Nørresundby

Kampen om Aalborghus blev hurtigt afgjort til Wrangels fordel, men til gengæld var en ny udfordring dukket op. 18. januar viste det sig, at vejen til Vendsyssel var blokeret af en bevæbnet bondehær der, under ledelse af lokale adelsfolk og storbønder, agtede at tage kampen op imod svenskerne ved Nørresundby. Bønderne var bevæbnede med geværer, sværd og hjemmelavede spyd, og havde taget opstilling på Limfjordens nordside, omtrent overfor Aalborghus, hvorfra de nu afventede svenskernes ankomst. Det var en strategi, som bønderne med held havde praktiseret i 1627, hvor Christian 4.s lejesoldater havde foretrukket at blive i Aalborg, frem for at sejle over Limfjorden og indlade sig på kamp med bønderne. I 1644 var strategien dog knapt så gennemtænkt, da Limfjorden var frosset til is, så det var muligt at færdes tørskoet mellem Aalborg og Nørresundby.[18] Den frosne Limfjord udnyttede Wrangel derfor til sin fordel, da han 18. januar iværksatte et frontalt rytterangreb på bondehæren over isen. Et samtidigt vidne fortalte om angrebet, at *"De Svenske kom ligesom udi flyvende bred Orden til Indringelse"*.[19] Hvis Wrangels regiment har fulgt Trediveårskrigens klassiske svenske taktik, har rytterne affyret deres pistoler, inden de trak blank og huggede ind på deres modstandere, hvilket åbenlyst var mere end den uerfarne bondehær kunne magte. Bøndernes første geled nåede ganske vist at affyre en enkelt geværsalve mod det fremstormende svenske rytteri, men da der skulle genoplades, opløstes bondehæren i panik.

Svenskerne optog forfølgelsen af de flygtende bønder, hvoraf mange søgte tilflugt inde i Nørresundby. Her blev der det efterfølgende døgn kæmpet fra hus til hus, mens de svenske soldater hærgede med

plyndringer og ildspåsættelser.[20] Bøndernes nederlag var totalt, og det er anslået, at 400-600 nordjyske bønder mistede livet i slaget om Nørresundby, hvortil kom, at ca. 100 bønder blev taget til fange, og under kummerlige forhold stuvet sammen i fangehullerne på Aalborghus slot, hvor *"de fleste omkom af Hede, Qualm og Tørst, og mange aad og bed hverandre, saa ikke uden de yderste ved Muren beholdt Livet"*.[21] De svenske tabstal kendes derimod ikke, men har uden tvivl været betydeligt mindre. Professor Peder Hansen Resen skrev i 1677, i sin bog om Aalborg Stift, at 71 svenske ryttere og deres anfører blev

Denne tegning af en soldat med dragen sabel, fipskæg, og fjerbusk i hatten er fundet i margen til en salmebog fra 1600-tallets Aalborg. Sådan har de svenske soldater, der besatte Aalborg i 1644, også været klædt og udrustet. *Aalborg Historiske Museum.*

dræbt i slaget.[22] Man ved desuden, at bonden Lars Pedersen Dyrskjøtt, fra sit skjul i en have, havde held til at skyde tre svenske ryttere, inden han selv blev dræbt.[23]

Dagligliv under besættelsen

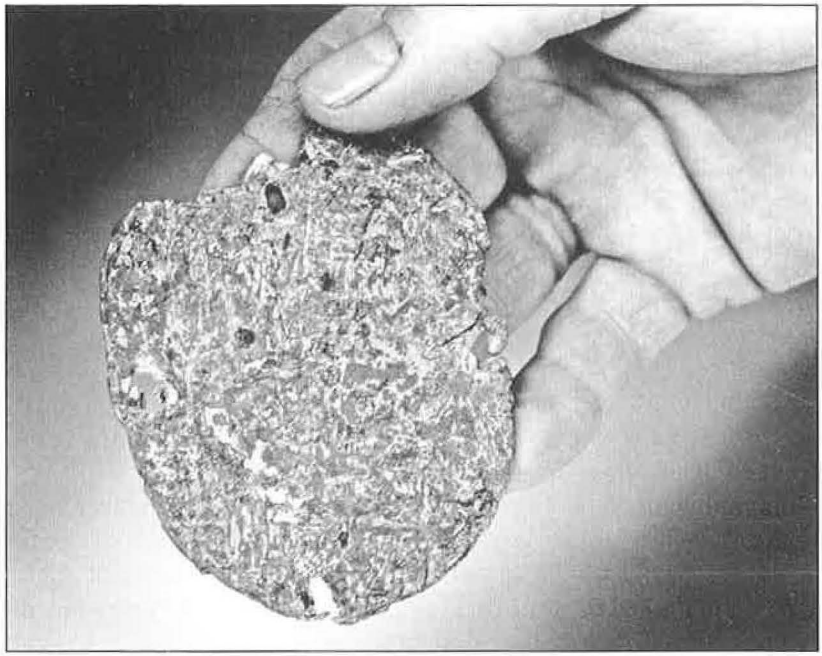
Den svenske anfører, der faldt i slaget om Nørresundby, var i hvert fald ikke oberst Wrangel, for han levede fortsat i bedste velgående. Efter nedkæmpelsen af bondehæren ved Nørresundby og besættelsen af Vendsyssel, tog Wrangel fat på at sikre sig kontrollen med Aalborg, hvor intet blev overladt til tilfældighederne. Alle borgernes våben blev konfiskeret og Aalborghus slot, hvor en stærk svensk garnison blev placeret fik, med tvangsudskrevne borgere og bønder som arbejdskraft, forstærket og forbedret sine befæstningsanlæg. Der blev slået bro over Østerå, så der var forbindelse mellem Aalborghus og havneområdet, og endelig anlagde Wrangel en pontonbro over Limfjorden, så hans soldater hurtigt kunne komme frem og tilbage mellem Himmerland og Vendsyssel.[24]

Anledning til disse byggeprojekter var, at Torstensson havde udset Aalborg til at være et af udgangspunkterne for den kommende invasion af Fyn og Sjælland.[25] Til det formål blev der udstationeret tre svenske regimenter af fodfolk i Aalborg, og i landsbyerne rundt omkring byen blev store rytterskarer placeret under Wrangels kommando.[26] Det var Torstenssons plan, at de små skuder, der lå i Aalborg, skulle betjenes af svenske og finske skibsfolk, og fragte rytteriet over til de danske øer, mens fodfolket skulle sejle med de svenske krigsskibe, der nu var ankommet til byen. I maj fik Torstensson, der havde opslået sit hovedkvarter i Haderslev, besked om at proviantering var godt undervejs i Aalborg. Wrangel havde opmagasineret store mængder af tvebakker, saltet oksekød og stokfisk, og havde tvunget nordjyderne til at brygge og fremskaffe så meget øl, som det var muligt.[27] Alt var klappet og klart til invasionen, og næste skridt var derfor blot at afvente den hollandske hjælpeflåde, som man havde hyret til at eskortere invasionsflåden.

Aalborg undgik at blive hærget som Nørresundby, hvilket hang sammen med byens strategiske betydning, og det forhold, at det fra felttogets start havde været den svenske generalstabs plan, at soldaterne skulle leve af, hvad de kunne presse ud af befolkningen i de besatte områder. Derfor var uorganiserede udplyndringer heller ikke nogen holdbar løsning i det lange løb, så svenskerne valgte i stedet for så vidt muligt at sætte den økonomiske afpresning af aalborgenserne

i system, så man ikke ruinerede dem fuldstændigt fra begyndelsen af. Afpresningen kunne foregå på den måde, at man, imod klækkelig betaling til svenskerne, fik udleveret et skilt, der kunne sættes på huset, hvormed man var beskyttet imod at blive plyndret. Den mulighed benyttede Aalborgs tidligere borgmester, købmanden Jørgen Olufsen sig af. Det ved vi, fordi man i 1938, under en renovering af Jørgen Olufsens gavlhus ved Østerå, fandt det skilt, der havde fredet hans købmandsgård i 1644.[28]

Andre var værre stillet end Jørgen Olufsen. Sidste indførsel i tingbogen på Aalborg Byting var førnævnte 15. januar, og vi skal helt frem til september 1644, før retsmøderne genoptages. December 1643 – september 1644 er der heller ingen spor af, at Aalborgs magistrat var forsamlet på rådhuset for at holde rådstueretten. Det mere end antyder, at byens rets- og lokaladministration brød sammen med Wrangels ankomst, og efter Torstenssonfejden findes der i det bevarede kildemateriale flere vidnesbyrd om de til tider ganske lovløse tilstande, der under den svenske besættelse herskede i Aalborg og

Skiltet, som i 1644 fritog Jørgen Olufsens købmandsgård for at blive plyndret af de svenske soldater. Aalborg Historiske Museum.

Nordjylland. Alt, hvad svenskerne havde behov for af penge, mad, øl, korn, vogne, heste, køer, svin, får, fjerkræ, redskaber, byggematerialer, værktøj, jern, kobber, messing, gryder, potter, hø, halm, bjælker, brædder, læder, dyner, tæpper, lagner, lærred og uldtøj blev under besættelsen konfiskeret, opkrævet eller slet og ret stjålet fra nordjyderne, ligesom vilkårlige overfald, mishandlinger og fængslinger nu var en del af dagligdagen.[29]

Det er anslået, at Torstensson december 1643-juli 1644 aftvang de besatte områder næsten ½ million rigsdalere, og Aalborg måtte yde sin part.[30] 17. januar havde Wrangel ganske vist lovet biskoppen, at bispegården ikke ville blive udplyndret, men beskatning var åbenbart en anden sag. På trods af Wrangels løfter blev Anders Andersen Ringkøbing pålagt store skatter, og Wrangel tvang byfogeden Mogens Jespersen til at betale ham 100 dalere.[31] Mogens Jespersen kunne efter besættelsens ophør dertil fortælle, at indkvarteringen af *"5 af Svenskens Løjtnanter"* havde kostet ham 21 dalere om ugen i betaling til hver af løjtnanterne.[32] Tre år efter Torstenssonfejdens ophør, 31. januar 1648, kunne flere aalborgensere fortælle, hvordan de svenske soldater i 1644, over to dage havde tømt byens toldbod for *"Humle, Staal, Kringler, Æbler, Hør og Andet"*, som de lokale købmænd havde opmagasineret her.[33] Efterfølgende havde Wrangels generalkvartermester, der havde ansvaret for regimentets forplejning, tvunget Thor Nielsen, Poul Nielsen og Niels Christensen til at flytte varerne, *"en Part udi Oberst Wrangels Kvarter og en Part udi Generalkvartermesterens Kvarter"*.[34]

Heller ikke oplandet gik ram forbi. Præsten på Gjøl måtte se sin nye lade og alt sit korn gå op i flammer, som følge af de svenske soldaters ildspåsættelse, og ved samme lejlighed blev Gjølboerne plyndret for alt, hvad de ejede og havde.[35] På Vrejlev Kloster i Vendsyssel nåede adelsfruen Ide Gøje at grave sine sølvsmykker ned på marken, mens bønderne i Hals sogn, nordøst for Aalborg, var knapt så heldige, da de fik ordre på at sende alle deres stude til det svenske hovedkvarter på Aalborghus.[36] Den svenske besættelse gik også hårdt ud over de lokale skove, der med henblik på anskaffelse af det nødvendige tømmer til skibe, fæstninger og brændsel blev voldsomt raseret.[37]

Ingen havde undsluppet svenskernes betalings- og udskrivningskrav, hvilket blev åbenlyst, da man efter besættelsens ophør forsøgte at danne sig et billede af Wrangels regime i Aalborg. I november 1645 indsendte den ene af Aalborgs to borgmestre, Christen van Ginchel (1598-1673) en længere klageskrivelse til Danske Kancelli,

ekspeditionskontoret for Danmarks indre forvaltning. Her redegjorde borgmesteren udførligt for de økonomiske tab, han havde lidt under besættelsen. Dette skyldtes, at Helmuth Wrangel havde indlogeret sig i borgmesterens købmandsgård, hvilket havde været kilden til alle Christen van Ginchels efterfølgende problemer:

"Navnlig at jeg alene har haft Oberst Wrangel med sine daglige

Christen van Ginchel, der her ses portrætteret ca. 1650, var søn af den hollandske købmand Hermann van Ginchel, der i slutningen af 1500-tallet var indvandret til Aalborg. Christen van Ginchel drev selv en omfattende købmandshandel, der bragte hans handelsskibe til både Portugal og Sicilien. Han var rådmand i Aalborgs magistrat 1630-1643, hvorefter han, frem til sin død i 1673, var borgmester i byen. Det ses, at Christen van Ginchel har ladet sig afbilde med symbolerne på sin magt i Aalborg. Rettens sværd står på bordet bag ham, og han hviler hånden på en lovbog.

Aalborg Historiske Museum.

Tjenere og Tjenestepiger fra første Dag, han kom her til Aalborg og til den Stund han drog herfra igen, som var 26 Uger foruden andet stort Anhang daglige paa min aleneste Bekostning og Traktement til Indkvartering og lignende udi alle Kontributioner udgivet paa min Konto, baade Penge saa vel som Proviant eller Materialekontribution næst den bedste Mand i ganske Menigheden."[38]

I henhold til borgmesteren var det altså ham, der af alle aalborgensere havde lidt de største tab i penge, mad, varer og byggematerialer under Wrangels ophold, og derfor ansøgte borgmesteren nu om skattefritagelse, så hans købmandsforretning kunne komme på fode igen. Noget kunne dog tyde på, at der var delte meninger om, hvor meget Wrangel egentligt havde plaget Christen van Ginchel, og om der ikke snarere havde været tale om et venskabeligt forhold mellem borgmesteren og obersten. Christen van Ginchel tog i hvert fald ingen chancer, for 17. november 1645, næsten samtidigt med at han indsendte sin klage til Danske Kancelli, lod han 32 aalborgensere indkalde til Aalborg Byting, hvor han under ed bad dem fortælle, *"Hvorledes han havde skikket og forholdt sig imod enhver i særdeleshed saa vel som mod alle og enhver i almindelighed al den Stund, hvori vort Lands Fjender har været hos os".*[39]

Borgmesteren havde ingen grund til bekymring, for alle som én fortalte de 32 aalborgensere, *"at han baade udi den forledne Fejdes Tid saavel som før og efter havde forholdt sig baade indenfor hans Embede og udenfor hans Embede imod dem enhver udi særdeleshed og ellers imod den ganske Menighed udi almindelighed som en ærlig Dannemand sig bør og hør udi al maade."*[40] For en sikkerheds skyld stillede Christen van Ginchel de fremmødte tilskuere det samme spørgsmål, og da alle svarede *"at de vidste ham intet ondt at beskylde i nogen Maade"* var sagen dermed uddebatteret.[41]

Christen van Ginchel var ikke den eneste, der var under mistanke for at have været på venskabelig fod med svenskerne. 21. oktober 1644 blev Buold Enevoldsdatter fra landsbyen Hasseris anklaget for have forladt hjem, mand og børn for *"overalt i Vendsyssel til Svenskens Ryttere og Fodfolk at have sig tilholdt og ligget udi et letfærdigt og løsagtigt Levned og Horeri".*[42] Efter svenskernes afmarch var Buold blevet arresteret og fængslet, men på den forladte ægtemands forbøn var hun blevet benådet. Den forbøn fik han dog kun utak for. Buold havde nemlig fået smag for soldaterlivet, for siden løsladelsen havde man nemlig ikke set mere til

hende i Hasseris, eftersom hun igen var draget til Vendsyssel for her at slå følgeskab med nogle danske soldater.[43]

Aalborgs huse og købmandsgårde var heller ikke gået ram forbi. Jens Bang, der fik behandlet to retssager på bytinget 15. januar, døde næsten samtidigt med Wrangels indtog i Aalborg. Eftersom Jens Bang var enkemand og barnløs, var der ikke nogen slægtninge til at købe et skilt, der fredede det prægtige stenhus, som han havde ladet opføre 1623-1624, så de svenske soldater rykkede nu ind i stenhuset, og brugte det som kaserne. Det var derfor ikke noget kønt syn, der mødte de vurderingsmænd, der efter besættelsens ophør vurderede stenhusets tilstand. Før Torstenssonfejden havde stenhuset med sine panelstuer, sandstenskaminer, bøger, malerier og tunge sølvkander båret vidnesbyrd om Jens Bangs velstand, kvalitetssans og smag for tilværelsens behagelige sider, men 29. august 1644 var det forbi med denne herlighed.[44]

Om deres ankomst til stenhuset fortalte vurderingsmændene efterfølgende på Aalborg Byting, at de beså *"Først den Trappe ud til Gaden, da vår den nederste Trappedør ganske borte og Trappen ovenpaa ilde medfaret: Dernæst saa de Gangen, deri stod 3 gamle Ørker* [kister], *var tomme og 1 gammel Kiste sønderslagen"*.[45] Inde i Jens Bangs dagligstue på første sal, så det ikke stort bedre ud, da de svenske soldater her havde brækket væggenes egepaneler af, og stjålet alle låsene. Selv Jens Bangs malerier var blevet skåret ud af rammerne, og de eneste møbler, som soldaterne ikke havde gidet slæbe med sig, var en jernovn, to kistebænke og et fad.[46] Stenhusets øverste etager var blevet ribbet for alt, og mens de alligevel befandt sig heroppe, kunne vurderingsmændene konstatere, at *"Taget paa Huset var mange steder igennem skudt af Fjenderne og meget brækket"*.[47]

Jens Bangs Stenhus var ikke det eneste hus i Aalborg, der havde fået en hård medfart. Svenskerne havde ødelagt flere af Aalborgs vandmøller, toldboden var jævnet med jorden, og smedenes lavshus lå i ruiner.[48] Værst var det dog nok for Jørgen Jensen, der boede i et hus i Slotsgade, stik øst for Aalborghus.[49] 23. marts 1644 havde Wrangel nemlig fundet ud af, at slottets garnison havde behov for en badstue. Problemet var bare, at man manglede de påkrævede byggematerialer, men her måtte Jørgen Jensens hus så holde for. Først væltede og stjal svenskerne hans plankeværk, og da en af husmurene gik samme vej, måtte Jørgen Jensen søge tilflugt hos naboen Matthias Sadelmager.[50]

Vogn Vognsen

Svenskernes krig gik dog ikke som planlagt. 16. maj 1644 besejrede Christian 4. i søslaget ved Listerdyb den af svenskerne hyrede hollandske hjælpeflåde, og dermed gik Torstenssons invasionsplaner i vasken.[51] Den danske flåde holdt den svenske hær væk fra Fyn og Sjælland, og i Sydsverige var Gustaf Horns felttog konstant generet af angreb fra lokale partisaner, ligesom han var i stærkt bekneb for kanoner.[52] Hertil kom at Sverige, sideløbende med krigen imod Danmark, fortsatte sit engagement i Trediveårskrigen i Centraleuropa. Denne svenske tofrontskrig blev for alvor problematisk i sommeren 1644, da en kejserlig hær under ledelse af general Gallas stødte op i Nordtyskland med henblik på at afskære Torstenssons tilbagetog fra Jylland. For at imødegå denne nye trussel valgte Torstensson i sommeren 1644 at trække størsteparten af hæren mod syd og efterlod kun fem mindre garnisoner i det jyske. To af disse garnisoner var placeret på de kongelige slotte i Ribe og Haderslev, tæt ved hertugdømmet Slesvig, ligesom der blev anlagt en befæstet svensk skanse ved Århus. De sidste to garnisoner lå i Nordjylland, den ene på slottet Voergaard i Vendsyssel, og den anden på Aalborghus Slot.[53]

I takt med Torstenssons tilbagetrækning besluttede man sig fra dansk side til at genvinde det militære initiativ, og nedkæmpe de svenske garnisoner i Jylland. Manden, der fik tildelt opgaven med at generobre Voergaard og Aalborghus, var Vogn Vognsen (1594-1650). Vognsen var ud af gammel dansk adelsslægt og ejede herregården Stenshede i Vendsyssel.[54] Han valgte som ung mand en militær karriere, og gik i Christian 4.s tjeneste under Kejserkrigen, hvor han deltog i flere slag og belejringer. Vognsen var i 1644 blevet forfremmet til oberst, og det er muligt, at det var ham, der stod bag organiseringen af den vendsysselske bondehær, der blev slagtet af Wrangels ryttere 18. januar 1644. Vognsen må dog have bragt sig i sikkerhed i god tid, for næste gang vi møder ham, er i Middelfart, 9. juli samme år, hvor den danske forsvarschef, rigsmarsk Anders Bille, udbetalte ham 300 rigsdalere til finansieringen af de militære operationer i Nordjylland.[55]

Wrangel og hans tropper rømmede Vendsyssel og Aalborg ca. 15. juli, så nu var det op til Voergaard og Aalborghus at holde området under svensk kontrol. Næsten samtidigt satte Vognsen sit nordjyske felttog i gang, og han handlede hurtigt. Vi ved, at Vognsen ankom 21. juli til Aalborg med en sammenskrabet styrke

af bønder og soldater. Svenskerne på Aalborghus forsøgte ikke at hindre Vognsens indtog i byen, og ligesom i januar 1644 spillede byens volde og skanser heller ikke denne gang nogen rolle for forsvaret.

Samme dag kastede et par danske krigsskibe under kommando af Christian 4.s skibskaptajner, Jakob Andersen og Bernt Mogensen, anker ud for Aalborghus. Skibet under Bernt Mogensens kommando hed Skt. Jan, vejede 120 læster og var bevæbnet med 13 kanoner og fire morterer, der blev betjent af den 50 mand store besætning.[56] På Vognsens ordre begyndte de to skibe nu at bombardere svenskerne på slottet, der dog forsvarede sig kraftigt med slottets 19 kanoner og dertil fik ildstøtte fra tre svenske skibe på Limfjorden.[57] To af disse skibe, hvoraf det største vejede 150 læster, og var bevæbnet med 18 kanoner, tilhørte oprindeligt Christen van Ginchel, men som resten af Aalborgs handelsflåde var borgmesterens skibe blevet konfiskeret 17. januar, og derfor indgik de nu i den svenske styrke.[58] Fra de tre svenske skibe og slottet var det muligt for svenskerne at beskyde den smalle fjordstrækning mellem Aalborg og Nørresundby, hvilket forhindrede Vognsen i at færge soldater og forsyninger over til Vendsyssel, så Voergaard kunne erobres. Den, der havde kontrollen med farvandet ud for Aalborg, havde altså muligheden for at diktere slagets gang i Nordjylland. Ildkampen 21. juli blev derfor hård, hvilket fremgår af kaptajn Bernt Mogensens optegnelser:

"Samme dag efter Oberstens Befaling i Aalborg, velbyrdige Vogn Vognsen, er jeg saaledes kommanderet at begive mig ud for Slottets Skanser om muligt var dem at erobre. Hvortil jeg lod gøre min yderste og muligste Flid og har affyret 123 Skud for og paa samme Skanser".[59]

Af disse 123 skud anførte kaptajnen, at de 100 kanonskud var affyret med *"enkelt skarp"*, hvilket betød, at der var brugt en kanonkugle i hvert skud. Disse 100 skud havde i alt kostet kaptajn Mogensen 300 pund krudt og 100 kanonkugler.[60] De sidste 23 kanonskud havde været af en helt anden kaliber, da der her var tale om *"dobbelt skarp"*, hvilket havde givet sig udslag i, at besætningen havde ladet kanonerne med en dødbringende cocktail af almindelige kanonkugler og de såkaldte *"Knipler"*, der bestod af to kanonkugler, der var smedet sammen med en jernstang.[61]

Aalborghus svarede dog igen, og skød en af Skt. Jans kanoner overbord, mens de tre svenske skibe havde held til at skyde to

af Skt. Jans kanoner i stumper og stykker.[62] Mellem 21.-24. juli må det være lykkedes Jakob Andersens og Bernt Mogensens besætninger at borde og erobre de svenske skibe, for 24.-26. juli afmonterede de danske søfolk de svenske skibes kanoner. Der var åbenbart ikke nok søfolk til at betjene de erobrede skibe, så 25. juli anførte Bernt Mogensen, at han ladet sin besætning fremstille seks brandbomber, i alt bestående af den brand- og sprængfarlige blanding af 15 pund krudt, otte skålpund harpiks og to skålpund svovl.[63] Brandbomberne blev nu placeret ombord på de erobrede skibe, hvorefter de danske søfolk satte de svenske skibe i brand, kappede deres fortøjninger, og lod dem drive af sted for vinden. Dermed havde man sikret sig, at garnisonen på Aalborghus ikke fik mulighed for at generobre skibene.

Med erobringen og ødelæggelsen af de svenske skibe var Limfjorden nu under dansk kontrol, og dermed blev det muligt for oberst Vognsen at færge sin hær over Limfjordens vande, hvilket beseglede Voergaards og Vendsyssels skæbne. På trods af, at svenskerne på Voergaard havde oprenset slottets voldgrave, opført palisader og opsat kanoner, erobrede Vognsen slottet 31. juli. I mellemtiden må Jakob Andersen og Bernt Mogensen have holdt svenskerne på Aalborghus i skak, for 30. juli noterede Bernt Mogensen følgende: *"Da jeg igen sejlede ud for Slottet fyret tre Stykker* [kanoner] *ladet med dobbelt skarp, som blev skudt paa Skansen og Slotsmuren"*.[64]

Voergaards fald blev behørigt fejret på de danske skibe ved Aalborg, hvor kaptajn Mogensen *"Efter Admiralens Befaling skød tre Skud Victory, fordi Oberst Vognsen havde indtaget velbyrdige Jørgen Arenfeldts Gaard Voergaard udi Vendsyssel fra Fjenderne"*.[65]

Belejringen af Aalborghus

Sejrsalutten var ikke de sidste kanonskud, der blev affyret ved Aalborg i sommeren 1644, for svenskerne på slottet havde, på trods af tabet af de tre skibe, ingen intentioner om at overgive sig. Mens Vognsen havde haft travlt ved Voergaard, havde der 30. juli været spredte skudvekslinger mellem de danske skibe og Aalborghus, ligesom de to jyske adelsmænd, Niels Krag og Erik Juel, der var ansvarlige for Jyllands forsvar, i mellemtiden var ankommet til Aalborg med flere soldater og tiltrængte lønudbetalinger til Vognsens hær.[66] Efter ødelæggelsen af de svenske skibe var garnisonen på Aalborghus afskåret enhver flugt- og kommunikationsvej via

Limfjorden og kamphandlingerne flyttede nu ind i selve Aalborg by, hvor Vognsen 1. august overtog ledelsen af slagets gang. Med sine voldgrave, skanser, palisader og tunge skyts var Aalborghus en hård nød at knække, så frem for et direkte stormløb på slottet valgte Vognsen at indlede en belejring for at bombardere og sulte svenskerne til overgivelse.

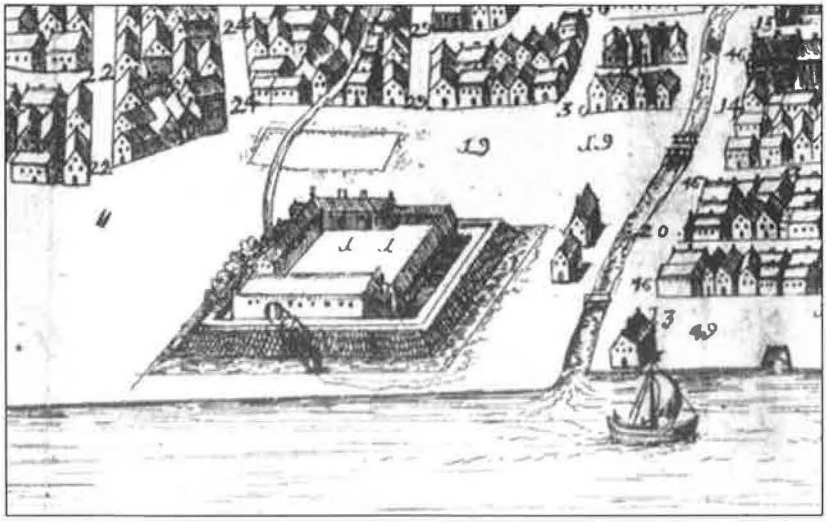
I første omgang havde Vognsens soldater dog behov for friske forsyninger, og i den forbindelse henvendte man sig til Christen van Ginchel, der åbenbart ikke var blevet mere udplyndret af oberst Wrangel, end at han var leveringsdygtig i det meste. Af borgmesterens regning, der beløb sig til 142 rigsdalere, fremgår det, at Christen van Ginchel havde leveret Vognsens soldater 10 geværer og otte sværd samt seks bandoler, der var brede læderremme til ophæng af ammunitionstasker og blankvåben.[67] Der blev også indkøbt 38 egestager, der alle havde en længde på ca. fem meter.[68] Disse egestager skulle derfor højst sandsynligt gøre fyldest som de fem-syv meter lange stikspyd, de såkaldte piker, som fodfolket ofte kæmpede med.[69] Vognsen købte et skippund bly til at støbe geværkugler af, og 157 kanonkugler til en samlet vægt af 820 skålpund. Nogle af de 900 store søm, som Christen van Ginchel skrev på regningen, skulle sikkert bruges som kanonladninger imod svenskerne.

Vognsens største udgiftspost var "*Jern til Stangkugler og Rapetter at beslaa*", hvilket kostede 35 rigsdalere og 12 skilling. En stangkugle var et tungt projektil, bestående af to halvkugler, der var forenet med en jernstang, men straks mere interessant er det, at det anføres, at jernet skulle bruges til at beslå rapetter med. En rapet var det underlag af træ, som kanonens løb hvilede på, så dette antyder, at Vognsen har benyttet sig af de kanonløb, der var bjærget fra de tre svenske skibe. Udgiftsposterne til kanonernes betjening og vedligeholdelse fylder i det hele taget en del på Christen van Ginchels regning, da der blev indkøbt lunter, sejldug til krudtladninger og rensegrej.[70] I tilfælde af, at Aalborghus skulle stormes, og soldaterne måtte klatre over voldene, indkøbte Christen van Ginchel stiger for seks rigsdalere hos Peter Henriksen, ligesom borgmesteren betalte 3½ rigsdalere og 16 skilling i arbejdsløn til Henrik Smed.[71]

Mens Jakob Andersen og Bernt Mogensen ude på Limfjorden fortsat havde slottets nordlige fløj under beskydning, anlagde Vognsen nu en befæstet stilling med 12 kanoner placeret i og

omkring købmand Poul Jørgensen Pops købmandsgård, der lå på Nytorv, syd for slottet, ligesom de danske soldater også rykkede ind i husene i Slotsgade, øst for slottet.[72] Straks efter indledte Vognsen et bombardement af Aalborghus, hvor hundredvis af slottets tagsten blev skudt ned, mens de danske skibe fra Limfjorden hamrede kanonkugler ind i slottets tykke nordmur, hvor de, over 100 år efter slaget, fortsat kunne ses.[73] Fra Nytorv slog de danske kanonkugler *"et stort Hul paa Muren op til Volden"*, ligesom alle slottets vinduer i *"Fruerstuen, Skriverstuen og andre Kamre"* blev knust af gevær- og kanonskud.[74] Fra slottets volde og hjørnebastioner skød svenskerne kraftigt igen med slottets kanoner, der blev ladet med almindelige kanonkugler, men også med de såkaldte lænkekugler, der, i form af to kanonkugler med en jernkæde imellem sig, kunne anrette en frygtelig ravage.

Kampene ser i særlig grad ud til at have koncentreret sig imellem de svenske kanoner på slottets sydlige vold og købmandsgården med de danske kanonstillinger på Nytorv. Det fremgår af den rapport, der efter belejringen blev indsendt til København. Især købmandsgårdens nordlige fløj, hvorfra Vognsens kanoner

Dette udsnit af Resens prospekt af Aalborg fra 1677 viser Aalborghus slot ved Limfjorden. I august 1644 havde Vogn Vognsens soldater anlagt befæstede kanonstillinger på Nytorv og i Slotsgade, ligesom danske skibe havde slottet under beskydning fra Limfjorden.

kunne beskyde slottets sydfløj, var blevet ramt af adskillige svenske kanonskud. Efter belejringen kunne vurderingsmænd fortælle, at *"Porten med tre store Kugler og en Lænkekugle er sønderskudt"* og *"Paa Overstuen over Porten to Bjælker splintret og sønderskudt med store Kugler og en Bjælke er noget afskudt"*, ligesom seks af loftets spær var skudt i stumper og stykker.[75] De gavle på købmandsgården, der havde front imod slottet, var blevet ramt af flere fuldtræffere, der havde smadret både døre, vinduer, karme og bindingsværk, ligesom købmandsgårdens svalegang havde fået bortskudt flere af sine bærende stolper.[76] De svenske kanoner havde leveret nogle høje skud, da skorstenene flere steder var *"gennemskudte"* og vejrhanen desuden var skudt ned. En enkelt kanonkugle var røget tværs igennem bindingsværksmuren, hvor den fortsatte gennem *"Lillestuen"*, inden den her blev stoppet af en bjælke.[77] Svenskerne skulle nu heller ikke have skylden for alle ødelæggelserne. Det fremgik af rapporten, at alle gulvene var *"fordærvede"*, da de danske kanoner var blevet trukket frem og tilbage over gulvene, når de skulle genlades. Det var trist for Poul Jørgensen Pops gulve, men det er en interessant detalje, der fortæller os, at Vognsen har placeret nogle af sine 12 kanoner i vinduerne på købmandsgårdens øverste etager, så danskerne kunne skyde hen over slottets volde, og ramme svenskerne og bygningerne bagved. Alt i alt takserede vurderingsmændene skaderne på købmandsgården til 200 rigsdalere, som man nu håbede, at kongen ville betale.[78]

Nytorv var dog ikke det eneste sted, hvor det gik hedt til. I Slotsgade, hvor de danske soldater havde indrettet befæstede stillinger, havde svenskerne 4. august held til at skyde et af gadens huse i brand. Skæbnen ville, at det var Jørgen Jensens hus, som det gik ud over. Siden 23. marts, hvor de svenske soldater havde væltet hans plankeværk, og jaget ham bort, havde Jørgen Jensen boet hos naboen Matthias Sadelmager, men da han så, at hans hus brændte, løb han ud i kugleregnen for at slukke ilden. Det lykkedes faktisk Jørgen Jensen at redde sit hus fra flammerne, men større glæde fik han ikke af denne redningsaktion, da huset *"var ganske spoleret af Skud"* og havde store reparationer behov, førend det igen var egnet til menneskebolig.[79]

Beskydningen og bombardementet fra alle sider må til sidst have gjort den svenske garnison så mør, at Vognsen vovede et egentligt stormangreb på Aalborghus. Det fremgår af beretningen

En jernhat som denne, foret med læder, og beklædt med jernbånd på ydersiden, gav god beskyttelse mod sabelhug og granatsplinter og har været benyttet af både danske og svenske soldater. Aalborg Historiske Museum.

om Jørgen Jensens ødelagte hus, at det brændte "*den Gang Stormen gik an*" og i en strid om en hestehandel, der blev fremlagt på Aalborg Byting 17. oktober 1644, blev der fortalt "*Om den søndag, da Aalborghus blev indtaget af Kongelig Majestæts Folk og de Svenske deraf maatte undvige*".[80] Dette vidneudsagn er for det første interessant, fordi det fortæller os, at Aalborghus helt præcist faldt i Vogn Vognsens hænder søndag 4. august. For det andet fortæller dette vidneudsagn os, at svenskerne valgte at tage flugten, frem for at tage kampen op med danskerne. Det antyder, at Vognsen har benyttet sig af de af Christen van Ginchel fremskaffede stiger, og har sendt sine soldater ind over slottets volde, hvorefter svenskerne har forsøgt at slippe ud af porten i slottets nordfløj, der var den primære adgangsvej til slottet.[81] Antagelsen om svenskernes flugt gennem porten underbygges af vidneudsagnet fra 17. oktober, hvoraf det fremgår, at nogle af svenskerne forsøgte at undslippe til hest. Danske ryttere havde så optaget forfølgelsen, og det kom til nærkamp, hvor en dansk korporal fra "*Kongens Garde*" ved navn Anders, slog én af de svenske ryttere af hesten.[82] Svenskeren løb sin vej, men Anders beholdt den herreløse hest, og solgte den til Niels Jensen Skibsbygger i Aalborgs Søndergade, der bagefter solgte den videre til Mads Andersen fra landsbyen Fjellerad. Problemet var bare, at Mads Andersen havde betalt næsten fire gange så meget for hesten, som Niels Jensen Skibsbygger havde givet for den, hvilket manden fra Fjellerad var stærkt utilfreds med. Derfor havde han stævnet Niels Jensen

Skibsbygger til Aalborg Byting, hvor ovenstående vidneudsagn om hestens herkomst blev fremlagt, og dermed er vi blevet lidt klogere på, hvad der egentligt gik for sig, da der blev løbet storm på Aalborghus.[83]

Nogle af de svenske soldater har muligvis haft held til at undslippe, men størsteparten af dem blev taget til fange. Blandt fangerne var oberst Wrangels generalkvartermester, der havde deltaget i plyndringen af toldboden. Ved den svenske ankomst til Aalborg havde generalkvartermesteren desuden haft held til at konfiskere 3.526 dalere, som Gunde Lange havde opkrævet i skat fra nordjyderne.[84] Der var mange, der gerne ville vide, hvor alle de penge var blevet af, og derfor blev generalkvartermesteren afhørt på Aalborg Byting, inden han sammen med de øvrige fanger fra Voergaard og Aalborghus blev sendt til København.[85]

I modsætning til Wrangels besættelse af Aalborg og slaget ved Nørresundby vides der ikke meget om danske og svenske tab af menneskeliv under belejringen af Aalborghus. 28. juli, midt under kampene, blev der i Aalborgs Budolfi Kirke begravet en Peder Koffertsen, som præsten anførte var "*skudt af de Svenske*", men ellers nævner hverken Budolfi Hovedministerialbog, kirkeregnskaberne for Aalborgs Vor Frue Kirke, eller byens regnskaber noget om begravelser af faldne under og efter slottets belejring.[86] Kirkebøgernes og regnskabernes tavshed betyder ikke, at slaget om Aalborg 20.juli- 4. august var en ganske ublodig affære uden nævneværdige tab af menneskeliv. Man bør i den forbindelse huske på, at kun de døde af sognets egne indbyggere blev indført i den lokale kirkebog, så de eventuelle dræbte svenskere og faldne danske soldater og søfolk, der kom udenbys fra, har altså ikke sat sig spor i Aalborgs kirkebøger og byens regnskaber.

Wrangel vender tilbage

Vendsyssel og Aalborg var atter under dansk kontrol, men kort efter rykkede krigen igen faretruende tæt på. Torstensson havde med den svenske hovedstyrke optaget forfølgelsen af general Gallas hær, der nu var i færd med at trække sig ud af Holsten. Inden da havde Torstensson dog overladt Helmuth Wrangel 5.600 soldater, der havde til formål at holde Jylland besat.[87] I efteråret 1644 rykkede Wrangel derfor igen mod nord, besatte Haderslev og Ribe, og oprettede en befæstet lejr ved Randers, men længere nordpå kom Aalborgs gamle plageånd aldrig. Den nye frontlinje

hang uden tvivl sammen med, at Wrangel denne gang ikke havde særligt mange soldater til sin rådighed, hvortil kom, at danske tropper fortsat var aktive syd for Randers.[88] Endelig var der jo Vognsens erobring af Voergaard og Aalborghus, der forhindrede Wrangel i at fortsætte mod nord og sikre sig kontrollen med Nordjylland, selv om intet tyder på, at Wrangel og Vognsen har været i kamp med hinanden.[89]

Torstenssonfejden gik væsentligt hårdere ud over Danmark end Kejserkrigen, så fraværet af svenske soldater i Aalborg i efteråret 1644 var ensbetydende med at man her, og dermed også nordenfjords, i modsætning til resten af Jylland, undgik endnu en svensk besættelse med alt, hvad deraf fulgte af kamphandlinger, plyndringer og ødelæggelser. På trods af tabte menneskeliv, 26 ugers hård beskatning, ødelagte huse, afbrændte skibe og et sønderskudt slot, slap Aalborg og landet nord for Limfjorden altså billigere fra Torstenssonfejden end mange andre steder, og kunne dermed bidrage til Danmarks videre krigsførelse.[90] Allerede i efteråret 1644 provianterede danske krigsskibe ved Aalborg, ligesom der fra byens havn blev udskibet store mængder af mad, våben og ammunition til København.[91] Dette skyldtes Vogn Vognsens vellykkede nordjyske felttog, der forhindrede svenskerne i at genbesætte Aalborg og Nordjylland. At Danmark så tabte Torstenssonfejden, og ved fredsslutningen i 1645 måtte afstå mange af sine besiddelser i Østersøen, er en helt anden historie.

Jakob Ørnbjerg
Ph.d.-studerende, historie
Aalborg Universitet

Utrykt kildemateriale:
Rigsarkivet:
Forskellige militære regnskaber 1643-45.
Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager for Skåne, Sjælland, Fyn, Smålandene og Jylland (B 160): 1645.
Lensregnskaberne for Aalborghus (A): 1643-44.

Landsarkivet for Nørrejylland:
Budolfi Hovedministerialbog/Kirkebog (C 150) (1): Døde 1642-47.
Kirkeregnskaberne for Vor Frue Kirke (C608-24): 1644.
Kæmnerregnskabet for Budolfi sogn 1644.
Aalborg by og birk (og en del af Fleskum herred) (B37):
Tingbøger 1644-48.

Fremstillinger og artikler:
K.R. Böhme: Lennart Torstensson und Helmut Wrangel in Schleswig-Holstein und Jütland 1643-1645, s. 41-82 i *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 1965.
K.R. Böhme: Geld für den Schwedischen Armeen nach 1640 s. 54-95 i *Scandia*, 1967.
Chr. Christensen: Nogle efterretninger om Slaget ved Nr. Sundby og Helm. Wrangels Indfald i Nordjylland 1644 s. 43-73 i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 4. række, bind 1, 1911.
Hans Gregersen: *Nordjylland i krig*, 2001.
Knud J.V. Jespersen: 1600-1720 s. 256-370 i Ole L. Frantzen og Knud J.V. Jespersen (red.): 700-1814 udgør bind 1 af *Dansk Krigshistorie*, 2008.
Johan Jørgensen med flere (red.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1644-1651*, 1968-1996.
Florian Martensen-Larsen: *Aalborghus Slot 1539-1989*, 1989.
Axel Liljefalk: Torstenssons Indfald paa den jyske Halvø 1643-45, s. 225-234, 245-251, 261-264 og 277-282 i *Militært Tidsskrift*, 1911.
Fritze Lindahl: *Skattefund. Sølv fra Christian IVs tid*, Nationalmuseet, 1988.
Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas Tomus V*, 1. bind, 1970
(første udgave 1769).
Gert Poulsen: Fra 1619 til 1680 s. 186-348 i Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680 udgør bind 2 af *Aalborgs Historie*, 1987.
Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus VI A: Aalborg Stift*, 1982
(første udgave 1677)
K.C. Rockstroh: Vogn Vognsøn til Stenshede s. 137-165 i *Personalhistorisk Tidsskrift* 5. række, bind 1, 1904.
Lars Ericson Wolke med flere: *Politikens bog om Trediveårskrigen*, 2006.
Jakob Ørnbjerg: Jens Bang – en købmand i 1600-tallets Aalborg, *Aalborgbogen*, 2005.
Jakob Ørnbjerg: Hals Birketing s. 249-268 i Henrik Gjøde Nielsen et al (red.): *Fra Reformation til Enevælde. Renæssancen i Nordjylland 1536-1660*, 2007.

Noter

1 Aalborg Tingbog: 15. januar 1644.
2 Jakob Ørnbjerg: Jens Bang - en købmand i 1600-tallets Aalborg (2005): s. 47.
3 Aalborg Tingbog: 15. januar 1644.
4 Ibid.
5 Knud J.V. Jespersen: 1600-1720: s. 258.
6 Lars Ericson Wolke med flere: *Politikens bog om Trediveårskrigen*: s. 170.
7 Jespersen: s. 241-242.
8 Ørnbjerg, (2005): s. 21-22.
9 Chr. Christensen: Nogle efterretninger om Slaget ved Nr. Sundby og Helm. Wrangels Indfald i Nordjylland 1644: s. 45.
10 Ibid: s. 44.
11 Ibid: s. 48.

12 Ibid.
13 Ibid: s. 45.
14 Kæmnerregnskabet for Budolfi sogn 1644.
15 Ibid.
16 Florian Martensen-Larsen: *Aalborghus Slot 1539-1989*: s. 60 og lensregnskaberne for Aalborghus 1643.
17 Christensen: s. 56-57.
18 Ibid: s. 59.
19 Ibid: s. 60.
20 Ibid: s. 61.
21 Ibid: s. 67-69.
22 Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus VI*: s. 37.
23 Christensen: s. 60.
24 Gert Poulsen: Fra 1619 til 1680: s. 199.
25 Axel Liljefalk: Torstenssons Indfald paa den jyske Halvø 1643-45: s. 250.
26 Ibid.
27 Ibid: s. 249.
28 Poulsen: s. 198.
29 K.R. Böhme: Lennart Torstensson und Helmuth Wrangel in Schleswig-Holstein und Jütland 1643-45 (1965): s. 64-76 og Hans Gregersen: *Nordjylland i krig*: s. 55-57.
30 K.R. Böhme: Geld für die schwedischen Armeen nach 1640 (1967): s. 83.
31 *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold*: 25. september 1644 og Aalborg Tingbog 24. februar 1645.
32 Aalborg Tingbog: 14. april 1645.
33 Aalborg Tingbog: 31. januar 1648.
34 Ibid.
35 Ibid: 12. maj 1645
36 Jakob Ørnbjerg (2007): Hals Birketing: s. 265 og Fritze Linddahl: *Skattefund. Sølv fra Christian IVs tid*: s. 129-130.
37 Ørnbjerg (2007): s. 265.
38 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 5. november 1645.
39 Aalborg Tingbog: 17. november 1645.
40 Ibid.
41 Ibid.
42 Aalborg Tingbog: 21. oktober 1644.
43 Ibid.
44 Om Jens Bangs stuer se Ørnbjerg, (2005), s. 57-60.
45 Aalborg Tingbog: 14. oktober 1644.
46 Ibid.
47 Ibid.
48 Ibid: 15. december 1645 samt *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold*: 16. maj 1646 og 13. oktober 1651.
49 Aalborg Tingbog: 8. december 1645.
50 Ibid.

51 Jespersen: s. 244-245.
52 Wolke med flere: s. 170.
53 Böhme, (1965), s. 48.
54 K.C. Rockstroh: Vogn Vognsøn til Stenshede: s. 139.
55 Ibid: s. 159.
56 Forskellige militære regnskaber 1643-1645.
57 Lensregnskaberne for Aalborghus 1644.
58 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 5. november 1645.
59 Forskellige militære regnskaber 1643-1645.
60 Ibid.
61 Ibid.
62 Ibid.
63 Ibid.
64 Ibid.
65 Ibid.
66 Rockstroh: s. 162.
67 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 5. november 1645.
68 Ibid.
69 Wolke med flere: s. 230.
70 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 5. november 1645.
71 Ibid.
72 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 7. november 1645 og Aalborg Tingbog: 8. december 1645.
73 Lensregnskaberne for Aalborghus 1644 og Erik Pontopidan: *Den Danske Atlas*: s. 172.
74 Lensregnskaberne for Aalborghus 1644.
75 Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 7. november 1645.
76 Ibid.
77 Ibid.
78 Ibid.
79 Aalborg Tingbog: 8. december 1645.
80 Aalborg Tingbog: 17. oktober 1644.
81 Martensen-Larsen: s. 39.
82 Aalborg Tingbog: 17. oktober 1644.
83 Ibid.
84 Christensen: s. 65.
85 Lensregnskaberne for Aalborghus 1644. Dette forhør er desværre ikke blevet bevaret til i dag.
86 Budolfi Hovedministerialbog 1644, Kirkeregnskaberne for Vor Frue Kirke 1644, Kæmnerregnskaberne for Budolfi sogn 1644.
87 Böhme (1965): s. 67.
88 Böhme (1965): s. 50-51.
89 Rockstroh: s. 163.
90 Poulsen: s. 200.
91 Lensregnskaberne for Aalborghus 1644.

Høyre been afskudt

Slaget på Rheden 1801 og hvad deraf fulgte i Himmerland og Kjær Herred

Af Henrik Gjøde Nielsen

Nordjylland under Englandskrigene 1801 og 1807-1814

Englands- eller Napoleonskrigene faldt i to forløb, nemlig Slaget på Rheden 1801, derpå en fredsperiode, i det mindste set fra et dansk synspunkt, og så krigsudbruddet med Københavns bombardement og englændernes ran af flåden 1807, hvilket blev startskuddet på en krig, som først fandt sin afslutning i 1814, og som efterlod et forarmet og decimeret Danmark. I såvel 1801 som 1807 var baggrunden for Englands angreb på Danmark, at man i krigen mod Rusland og Frankrig ville forhindre Danmark i at blokere adgangen til Østersøen, ligesom man ville forhindre, at den danske flåde, sin beskedenhed til trods, ville blive inddraget i en fransk invasion af England.[1] Den konkrete baggrund for Slaget på Rheden 1801 var kort fortalt dansk-engelske uoverensstemmelser i forbindelse med handelsskibes kontrol og eventuelle benyttelse i "fremmed," d.v.s. fjendtlig, interesse, samt Danmarks tilslutning til et væbnet neutralitetsforbund, som England ville tvinge Danmark ud af, mens den konkrete baggrund for krigsudbruddet 1807 var Englands krav om, at Danmark enten stillede sin flåde under engelsk kommando, eller overdrog flåden til England, så længe dette var i krig med Frankrig, mens man fra fransk side krævede, at Danmark skulle tilslutte sig fastlandsspærringen mod England. I bestræbelserne på at vinde europæisk herredømme truede såvel Frankrig som England med krig, og da en tilslutning til England ville medføre øjeblikkelig fransk besættelse, i det mindste af Jylland, og da englænderne i sommeren 1807 udviste mere aggressiv eller offensiv karakter ved at gå i land i Vedbæk, var der dybest set ikke andre muligheder for Danmark end at tilslutte sig Napoleon.[2] Det blev skæbnesvangert.

Slaget på Rheden 1801 fik konkret betydning i det fra Nordjylland fjerne København, og gav Danmark et slags frikvarter eller pusterum

i det storpolitiske spil om magt og indflydelse i Europa. Med Københavns bombardement og englændernes ran af den danske flåde i september-oktober 1807, havde København, residensstad eller ej, for så vidt udspillet sin praktiske rolle i Englandskrigen. Herefter blev krigen i høj grad en kystkrig i almindelighed, som satte sit stærke præg på de nordjyske kyster i særdeleshed.[3]

Det er derfor ikke overraskende, at det særligt er Englandskrigen 1807-1814, der har nydt opmærksomhed i det nordjyske.[4] Imidlertid forplantede Slaget på Rheden sig også til det nordjyske. Ud over, at nationale og storpolitiske begivenheder altid vil sende dønninger selv til den fjerneste udkant, så fik Slaget på Rheden konkrete konsekvenser i Himmerland og Kjær Herred. Det er nogle af disse konsekvenser, der skal undersøges i det følgende, men først må den direkte anledning kort ridses op.

Slaget på Rheden 2. april 1801

Efter at krigen mellem Danmark og England var blevet en realitet, satte en stor engelsk flådestyrke kurs mod Danmark. Man ville eliminere den danske flåde.[5]

Den 30. marts 1801 passerede flåden Kronborg, og gav fæstningen det glatte lag, men led dog også selv tab. Den 2. april nåede flåden frem til København, der var beskyttet dels af landfæstninger, dels af flådefartøjer og blokskibe, d.v.s. flydende batterier. Slaget gik i gang. Efter en seks timer lang, voldsom og blodig kamp, havde danskerne 2.215 døde og sårede, mens englændernes tab var 2.237 døde og sårede.

Og hvem vandt så? På den ene side gjorde England, hvis hensigt det var at presse Danmark ud af det væbnede neutralitetsforbund, hvilket da også skete. På den anden side tabte englænderne, idet det ikke lykkedes at sætte Københavns søforsvar ud af spillet, således at byen kunne bombarderes og den danske flåde erobres, hvilket først skete i 1807. Danmark kom ud af Slaget på Rheden med i det mindste en delvis intakt flåde, og kunne altså fortsat spille en vis rolle på den storpolitiske scene, om end partiet ikke var ganske velvalgt, men altså i en vis forstand det eneste mulige valg.

Det kræver mænd at udkæmpe krige, og de mænd, der bemandede fæstninger og batterier, orlogsfartøjer og blokskibe, var indforskrevet fra hele Danmark til tjeneste i kongelig majestæts flåde eller hær. Der var således også folk fra Himmerland og Kjær Herred, der deltog i Slaget på Rheden, og der var folk fra samme område som blev dræbt eller såret under slaget. Begge dele fik konsekvenser, for

de efterladte og for den enkelte; konsekvenser, som også statsmagten måtte tage stilling til og søge at afhjælpe, for den enkeltes og for samfundets skyld. Man måtte måske ikke ligefrem formulere en veteranpolitik, men man måtte tage sig af dem, der havde sat liv og lemmer til i kongens tjeneste. I det mindste i nogen grad. Man måtte gøre noget. Man nedsatte en kommission.

Commissionen til Understøttelse for Qvæstede og Faldnes Efterladte
Blot tre dage efter Slaget på Rheden, den 5. april 1801, nedsatte man Kommissionen til Understøttelse for Kvæstede og Faldnes Efterladte efter Slaget på Rheden den 2. april 1801.[6] Umiddelbart efter udsendtes officiel meddelelse om muligheden for at få støtte fra kommissionen, og sognepræster i alle landets sogne blev opfordret til at indsende oplysninger til kommissionen om eventuelle kvæstede eller efterladte i deres sogne, samt i øvrigt være disse behjælpelige med udformning af ansøgninger. Disse ansøgninger skulle endvidere vedlægges en præsteattest, med oplysninger om ansøgernes personlige forhold, d.v.s. sociale og ægteskabelige forhold, vielsesattester, dåbsattester for børn m.v.

Hjælpen til de kvæstede og de faldnes efterladte kom fra to kilder. Den ene var krigsetaten, d.v.s. staten, der udbetalte krigsskadeerstatninger efter en relativt detaljeret liste. Denne erstatning var i første række bestemt som et engangsbeløb, men der åbnedes dog i bestemmelserne mulighed for anden ordning, hvis tilfældet skulle kræve det, som vi skal vende tilbage til senere. Den anden kilde var et fond, hvis midler dels var fremskaffet ved frivillige bidrag, dels ved tilskud fra staten. Der blev indsamlet store summer på privat initiativ, og på privat-offentligt initiativ, når eksempelvis sognepræsterne på opfordring fra øvrigheden iværksatte indsamlinger blandt sognebørnene.

Kommissionen havde altså både offentlige midler og privatindsamlede midler at gøre godt med. Naturligvis kunne kun virkeligt nødlidende komme i betragtning, og for at få styr på det hele, søgte man fra begyndelsen at operere med faste takster. Således fik enker efter faldne i Slaget på Rheden en pension på 18 rigsdaler årligt, og efterladte børn hver 18 rigsdaler årligt. Hvis enken så giftede sig igen modtog hun to års pension ved ægteskabets indgåelse, hvorefter pensionen bortfaldt. Hvis hun så igen blev enke, kunne hun atter modtage den tidligere tildelte pension, men dog først efter to år, idet hun jo havde modtaget 36 rigsdaler ved ægteskabets indgåelse.

Hertil kom, at også de faldnes efterladte forældre kunne tildeles

understøttelse, hvilket i praksis ville sige kun de fattigste, og der skulle en hel del fattigdom til, for at komme i betragtning. Pensionen var tilsvarende lille; hvis begge den faldnes forældre levede, var pensionen på 10 rigsdaler årligt, og hvis kun den ene levede 8 rigsdaler årligt. Tildelingen synes at være fortaget ud fra en forestilling om, at jo fattigere man er, jo mindre hjælp behøver man. Disse sager var også ofte vanskelige at håndtere, idet fattigdom åbenbart er en tilstand, som det til alle tider har været vanskelig at måle og definere. Kun den fattige selv er ikke i tvivl, men det betyder jo mindre.

Så var det betydeligt lettere for Kommissionen til Understøttelse for Kvæstede og Faldnes Efterladte at taksere de kvæstede, for så vidt kvæstelserne var synlige. Man vedtog ganske enkelt at videreføre § 935 af Søe Krigs Articuls Brevet af 8. januar 1752, fremlagt i kommissionen den 8. maj 1801, af hvilken paragraf følgende fremgår:

"Bliver nogen i Vores Tjeneste saared eller Lemlæsted da ville Vi ham paa Vores Bekostning lade læge, imidlertid give ham hans Besolding, og saa hannem en Gave lade udtælle. – For begge Øines Forliis 1000 Rdlr. eet Øie 500 Rdlr. begge Armes Forliis 800 Rdlr. den høire Arm 400 Rdlr. den venstre Arm 200 Rdlr. begge Hænders Forliis 800 Rdlr. den høire Haand 400 Rdlr. den venstre Haand 200 Rdlr. begge Beenenes Forliis 600 Rdlr. eet Been 300 Rdlr. begge Føddernes Forliis 500 Rdlr. én Fod 250 Rdlr.

Mister han enten strax eller siden, naar Alderen tiltræder, af den Skade sin Førlighed, saa han ikke kan tjene os, eller sig selv ernære, og han ikke for sin Skade har taget imod den heri belovede Gave, da ville Vi enten tillægge ham for hans Lives Tiid et Tilstød, eller Pension, til nødtørftig Underholdning, eller ham til saadant Embede beskikke, hvortil han endnu kunde findes Beqvem, og have Leve-Brød."

Man havde således fået skik på, hvor pengene skulle komme fra, og efter hvilke kriterier de skulle deles ud. Skønt kommissionen bestod frem til 1857, så lagde man tilsyneladende fra land med intention om at få afsluttet alle sager hurtigst muligt. I hvert fald modtog biskop Studsgaard i Aalborg Bispegaard i september 1801 følgende skrivelse fra Det Kongelige Danske Cancellie, dateret den 5. september 1801, forfattet i – naturligvis – kancellisprog:

"Omendskjønt det neppe kan formodes, at nogen af de i Slaget af den 2den April d.A. faldnes Efterladte endnu skulde staae tilbage, som uanmeldt for den til disses og de qvæstedes understøttelse anordnede Commission, saa skulde dette Collegium dog, paa det at den nøiagtigst underretning kan erholdes, tienstligst anmode Deres Højær-

værdighed at paalægge samtlige Præster i det Dem anbetroede Stift, snarest mueligt at meddele Dem underretning, om der i deres Sogne maatte findes nogen, som i Slaget den 2den April havde mistet Mænd, Fædre eller andre Forsørgere, og om hvilke det endnu maatte være bekiendt, at de ere anmeldte for ovennævnte Commission, eller derfra nyde Understøttelse. De desangaaende til Dem indkomne Beretninger ville De behageligen tilstille bemeldte Commission."

Man ville have orden i tingene, og man ville af med pengene, der strømmede ind. Den 29. marts 1802 kunne biskop Studsgaard indsende et ganske klækkeligt beløb, som var blevet indsamlet efter at biskoppen, i henhold til cirkulære af 25. juli 1801, havde anmodet samtlige præster i Aalborg Stift om et opmuntre deres menigheder til at "sammenskyde frievillige Bidrag til det Almene Vel og Statskassen i Anledning af Slaget den 2. April og de i Fior iværksatte Forsvars Anstalter her i Riget." Fra provsterne Schierup og Claudi var indkommet 184 rigsdaler 2 mark 4 skilling, fra Kjær Herred 393 rigsdaler 4 mark 13 skilling, fra Horns Herred 306 rigsdaler 1 mark 1 skilling, og fra Hvetbo Herred 168 rigsdaler 2 mark 2 skilling. Og så havde generalløjtnant Adam Moltke endda været tidligere ude, og kunne allerede den 2. juni 1801 indsende 1.000 rigsdaler til kommissionen. Pengene var blevet indsamlet blandt "Aalborgs formuende Invaanere," og i forbindelse med indsendelsen af pengene skrev Moltke følgende:

"Jeg haaber ikke at forfeile formaalet ved at udbede at 100 rdl. deraf maatte for det første blive her – til nødhastig Underhold af de Enker og Faderløse som sukker efter Brød – og nu er aldeles i Sult og Elendighed."

Man havde strukturen og man havde pengene. Nu skulle man så bare finde ud af, hvem der skulle have noget.

Høyre been afskudt – kvæstede og faldne fra 3. Jyske Infanteriregiment

Til en start måtte man forsøge at gøre mandtal, hvilket tilsyneladende ikke var helt enkelt. Af en liste over dræbte og sårede fra det i Aalborg hjemmehørende 3. Jyske Infanteriregiment,[7] dateret København den 19. maj 1801, fremgår det, at regimentet havde 27 døde menige, "Gemene," men ingen døde underofficerer, efter Slaget på Rheden den 2. april 1801. Desuden var en underofficer og en menig "Bortblevne uden vides hvor de ere blevne." De bortblevnes koner og børn blev rubriceret under dødes koner og børn, som således blev til seks koner og tre børn under 15 år. Hertil kom 32 sårede menige. Går vi så lidt tættere på et enkelt fartøj, nemlig Blokskibet Wagrien, der ligesom

de øvrige blokskibe i virkeligheden var udrangerede orlogsfartøjer, der anvendtes som flydende batterier, så viser det sig, at samtlige Wagriens landmilitære mandskab kom fra 3. Jyske Infanteriregiment i Aalborg. Wagrien var et af de første blokskibe, der kom i ilden.

Wagriens landmilitære mandskab den 2. april 1801 bestod af i alt 70 mand fra 3. Jyske Infanteriregiment. Efter slaget anføres 28 som "Frisk," 12 som kvæstede, en kvæstet som siden er død, 14 som skudt, d.v.s. død, en som endnu ej har meldt sig, d.v.s. savnet, og endelig 14 taget til fange. Af de sårede "dimitteredes," d.v.s. blev afskediget fra tjeneste, senere syv, der vurderedes at være hårdt kvæstede. I februar 1802 indsendtes efterretning om disse dimiteredes opholdssteder, og ved hjælp af disse enkeltsager, samt af supplerende arkivalier, kirkebøger fra de enkelte sogne m.v., kan vi få overblik over såvel deres skader, og fra tid til anden også over deres videre skæbne.

Christen Christensen Sundbye, "Musketeer ved 3. Jydske Infanteri Regiments 2. Compagni No. 33," var i 1802 23 år gammel, ugift. Han opholdt sig i Nørresundby og havde mistet venstre arm, "affskudt paa Blokskibet Indfødsretten." Han var indlagt på Qvæsthuuset 2. april, og udskrevet herfra 14. oktober 1801. I overensstemmelse med erstatningstaksterne havde Christen Christensen Sundbye fået udbetalt et engangsbeløb på 200 rigsdaler, og fik desuden en årlig livrente, altså pension, på 72 rigsdaler, hvoraf det tidligere omtalte fond ydede 52 rigsdaler. Christen Christensen døde den 7. februar 1823.

Morten Nielsen Hasseris, ligeledes musketer, som i februar 1802 opholdt sig i "Gammel Hasseris Bye i Aalborg sogn," var ugift og havde fået "høyre been afskudt paa Blokskibet Indfødsretten," hvilket beløb sig til 33 rigsdaler som engangsbeløb, og en årlig pension på 72 rigsdaler, hvoraf fondet ydede 42 rigsdaler. Pensionen blev 1. januar 1834 hævet til 84 rigsdaler årligt. Den etbenede ungkarl Morten Nielsen blev viet til Karen Larsdatter i Bodulfi Kirke den 16. oktober 1803, og ved folketællingen 1834 nævnes Morten Nielsen både som husmand og pensionist fra 1801. Han er da far til to børn. Morten Nielsen, da aftægtsmand og pensionist, døde den 10. februar 1847 af alderdom, 74 år gammel.

Bortskudte arme og ben er for så vidt til at forholde sig til. Der er jo tale om blivende skader. Det er straks vanskeligere med de tilfælde, hvor skaden ikke er så åbenlys, som det kom frem i sagen vedr. Jens Nielsen Rostrup af Aalborg Amt, Rostrup Sogn, Steenstrup By. I den forbindelse må General Moltke den 11. februar 1802 tilskrive den højstærede kommission, idet Moltke den 27. januar 1802 havde

modtaget brev fra højstsamme, vedlagt 130 rigsdaler, som egentlig var tiltænkt Jens Nielsen Rostrup, idet denne angiveligt skulle have været blandt de hårdt kvæstede. Nu viser det sig imidlertid, at "forrige Musqueteer Rostrup," som ganske vist er blevet benådet med afsked som hårdt kvæstet, slet ikke er hårdt kvæstet, ej heller ifølge eget udsagn, om end han "dog nok troede at beholde Mindelse af det bekomne Slag," som det anføres i et bilag til Moltkes skrivelse. Jens Nielsen Rostrup kan altså ikke komme på tale som modtager af den pension, som de hårdt kvæstede kan tilkomne, hvilket bevidnes med en attest fra regimentskirurg Scheel, hvilken også hævdes bekræftet af Jens Nielsen Rostrup, nemlig at Rostrup måske nok har smerter i armen fra tid til anden, men at han "for Resten kan forrette Bonde Arbeide ligesom før." Og så er alt jo i orden.

Lidt mere klar var Peder Pedersen Dahls sag, om end heller ikke han havde mistet højre arm. Til gengæld var denne kvæstet på en måde, så musklerne ikke kunne strækkes ud, "hvilket har foraarsaget at han for Fremtiden vil blive Uduelig saavel til Kongelig Tjeneste som andet svært Arbejde." Altså tildeles Peder Pedersen Dahl en årlig pension på 52 rigsdaler med bemærkning om, at han måske med tiden vil trænge til en højere pension. Det får han den 1. janaur 1834, hvor pensionen hæves til 60 rigsdaler årligt. Peder Pedersen Dahl, der var ugift i 1802, blev siden gift med Maren Jensdatter, og sammen får parret datteren Dorthe. Peder Pedersen Dahl døde af alderdom i Dal den 11. januar 1855, 79 år gammel, og nævnes da som husmand og invalid fra 1801.

Invalid blev også Jens Hansen Gudum, 24 år, ugift, afskediget som uduelig til militærtjeneste 4. november 1801. Jens Hansen Guddum havde "faaet et Betydeligt Skud Saar i det høyre Been, hvorved han har mistet de 3 tær paa bemeldte Foed og tabt Følelsen i den 4de Taae, som har foraarsaget at gangen endnu er ham besværlig." Skaden takseres til 250 rigsdaler i engangsydelse, og 60 rigsdaler årligt i livrente. Jens Hansen Gudum døde den 26. april 1830.

Af de kvæstede fra 3. Jyske Infanteriregiment skal endelig nævnes Svend Jensen Klitgaard, Willestrup Gods i Aalborg Amt, der gjorde tjeneste som musketer på Wagrien. Hans sag er ikke helt enkel, idet han ikke er at finde på listen over hårdt sårede, da han fortsatte sin tjeneste ved regimentet, men ikke desto mindre modtog en årlig pension. Under rubrikken "Hverledes qvæstet" anføres:

"Har faaet et betydeligt Saar paa den høyre side af Rumpen og paa den øverste deel af samme Laar, som har efterladt en Stivhed og

Svækkelse, som giør ham gangen besværlig – gik ved Krykker d. 22. August 1801."

Dette bevidnes af professor Schumacher, ligeledes i august 1801, men af regimenstkirurg Scheels attest af 20. december 1801 fremgår, at hans "betydelige Saar ere saa aldeles cureret at han allerede længe fuldkommen har forrettet Tjeneste." Ikke desto mindre indstiller kommissionen, at Svend Jensen Klitgaard skal nyde "nogen passende Understøttelse," ifølge Scheels attest 18 rigsdaler årligt, uagtet han forbliver i regimentet, ligesom han loves tillæg når han afskediges fra tjenesten. Svend Jensen Klitgaard må på en eller anden måde have gjort sig særdeles positivt bemærket, idet man ellers var ganske nøje-regnende, og ikke uddelte pensioner og erstatninger med løs hånd. På hvilken måde Svend Jensen Klitgaard har udmærket sig, fremgår desværre ikke af sagen. Svend Jensen Klitgaard døde i 1858 i Astrup Sogn, 85 år gammel.

De, der blev dræbt i Slaget på Rheden, behøvede selvsagt ikke bekymre sig om erstatning og pension. Det måtte efterkommerne derimod, og mens man kom hurtigt i gang med udbetalinger til de kvæstede, trak sagerne tilsyneladende noget mere i langdrag med hensyn til pensioner til de efterladte.

Den 1. juli 1801 indsender Ulrich Adam von Bülow fra garnisonen i Aalborg meddelelse til kommissionen om, at de fem enker efter de under slaget den 2. april dræbte soldater af 3. Jyske Infanteriregiment alle er så trængende, at Bülow ikke har kunnet lade disse fattige koner vente på deres forventede pension, og derfor har udbetalt pension til enker og børn, efter de af kommissionen afgivne løfter i Collegial Tidende, hvilket Bülow med sin skrivelse ikke undlader at tilkendegive. Af de oprindeligt seks angivne enker er nu kun fem tilbage, hvorfor vi må tro, at den tidligere angivne savnede er dukket op, idet de savnedes koner jo oprindeligt blev anført som enker.

Tre dage senere, den 4. juni 1802, er der igen post fra Aalborg til kommissionen, nemlig fra regimentsauditør Friis, der i tidens almindelige kancellisprog tilskriver "Commissionen til Understøttelse for dem, som i Slaget den 2den April 1801 ere qvæstede eller have tabt deres Forsørgere." Anledningen til skrivelsen er oversendelse til den højstærede kommission af de af samme forlangte attester om at de fra regimentet anmeldte enker virkeligt har været ægteviede til deres i slaget den 2. april forrige år bortdøde mænd, samt at børnene er født i lovligt ægteskab. Alle papirer og attester er i skønneste orden, bortset fra ægteskabet mellem Frantz Denck og hans efterlevende

enke, fra hvilket ægteskab der ikke har kunnet fremskaffes en lovformelig attest. Dette rådes der bod på ved at vedlægge en af major von Bay udfærdiget attest, af hvilken det fremgår, at Denck kom fra Tyskland til regimentet i Aalborg med sin kone, ligesom regimentet kan bevidne, at de to stedse har ført et til dette forhold passende og anstændigt levned. Når bortses fra denne lille undtagelse, fremsendes alle sager og attester til kommissionens oplysning, og – må man tro – tilfredshed og videre foranstaltning.

Frantz Denk, musketer, bopæl i Aalborg, oplyses at være faldet i slaget, og til vished om dødsfaldet anføres kammerherre Moltke, Blokskibet Wagrien. Denks enke, Christencia Basteller, tillægges således 18 rigsdaler årligt, som hun imidlertid kun kort får brug for, thi den 26. november 1802 gifter hun sig igen, og igen med en soldat, nemlig musketer Matthias Schmidt, hvorved pensionen, med de to års udbetaling, bortfalder.

Musketer Johan Steinkopf, bopæl i Aalborg, anføres blot som død i bataljen den 2. april. Han efterlod sig enken Ane Cathrine Larsdatter, ægteviet 17. januar 1793 i Nibe Kirke, hvilket bevidnes med en attest af 6. maj 1802, fra Reiersen, provst og sognepræst i Nibe. I ægteskabet var pigen Johanne Eleonore, født 1895. Enke og datter tillægges hver 18 rigsdaler årligt.

Musketer Christopher Hillebrandt, Aalborg, faldt 2. april 1801 på Wagrien, hvilket bekræftes af kammerherre Moltke. Christopher Hillebrandt var den 26. december 1800 blevet viet til Karen Hansdatter i Mou Kirke, og sammen havde de datteren Christophie Hillebrandine, født 1801. Mor og datter, der begge opholdt sig i Mou, blev tillagt 18 rigsdaler hver i årlig pension, hvilket enken måtte give afkald på, da hun den 16. november 1811 giftede sig med Niels Sørensen Helberskou. Niels Sørensen Helberskou var ligeledes musketer ved 3. Jyske Infanteriregiment, men afgik ved døden den 21. februar 1814 i Rendsburg, hvorpå Karen Hansdatter igen kunne modtage pension af kommissionen. I sagen gøres opmærksom på, at "Enken er indtraadt i sin forrige Pension fra hendes første Mands Dødsdag." Det var efterladte efter faldne i Slaget på Rheden, pensionen gjaldt. Ved datteren Christophie Hillebrandines konfirmation i Mou Kirke i 1816 noterede præsten i øvrigt, at hun var "Datter af Hædersmand Christopher Soldate af 3. J. Infanteri Regiment døde 2 April i Slaget." Karen Hansdatter giftede sig ikke igen, men boede hos sin datter og svigersøn til hun døde af alderdom, den 21. februar 1855, 84 år gammel.

Musketer Niels Christensen Møller, Aalborg, faldt på Blokskibet

Wagrien, og efterlod sig enken Ingeborg Cathrine, med hvem han var blevet gift i Aalborg Vor Frue Kirke den 28. marts 1798, og med hvem han fik sønnen Simon Christian i år 1800, hvilket blev behørigt bevidnet med attest fra sognepræst Schierup. I ægteskabet var desuden stedsønnen Jens Mikael, født 1787, der betegnes som "meget gebrækkelig." Jens Mikael var frugten af Ingeborg Cathrines første ægteskab, med en pottemager ved navn Peter Høxlef. Såvel enke som begge sønner fik hver 18 rigsdaler årlig i pension.

Musketer Jørgen Christensen Studt, Aalborg, efterlod sig enken Karen Margrethe Kirstine Sørensdatter Bardt, som han var blevet gift med 21. maj 1778. Hun fik 18 rigsdaler årligt i pension, til hun den 26. november 1802 giftede sig med musketer Johannes van der Steig. Steig døde i 1807, hvorefter enken igen indtrådte i pension, til hun døde den 10. oktober 1828.

Tilbage er så de lavest rangerende i erstatningshierarkiet, nemlig de omkomnes forældre. Til disse var der også åbnet mulighed for en lille pension, som nævnt 10 rigsdaler årligt, hvis begge forældre levede, og 8 rigsdaler årligt, hvis kun den ene levede. På dette punkt gjorde det sig imidlertid gældende, at kun de fattigste forældre blev tilstået understøttelse af den høje kommission. To sager må gøre det ud for eksempler.

Niels Pedersen Kongerslev, musketer, døde på Blokskibet Wagrien 2. april 1801. Han efterlod sig sin mor, Anna Nielsdatter, enke efter Peder Lauridsen, Nørre Kongerslev, Aalborg Amt. Anna Nielsdatter greb selv pennen, formodentlig bistået af sognepræsten, Milling, den 13. oktober 1801, og sendte følgende gribende skrivelse til Commissionen til Understøttelse for dem som i Slaget den 2. April ere qvæstede eller have tabt derved Forsørgelse:

"Undertegnede fattige Enke Anna Nielsdatter som boer i et lille Huus i Nørre Kongerslev Bye under Aalborg Amt, Wiborg Stift, Hellum Herret, havde en Søn navnlig Niels Pedersen Kongerslev Musqueteer ved det 3die Jydske Infanteri Regiment 4 Comp. No. 213, Commanderet om Bord paa Blokskibet Wagrien, hvor han faldt for Fædrene Landet den 2den April, mig til største Bedrøvelse i Alderdom, da han var min ældste Søn og den eneste af mine Børn som jeg har haft nogen Hielp og Understøttelse af, og altsaa kan jeg med Sandhed sige at have mistet min Forsørgelse.

Vel har jeg endnu 2de andre Voxne Sønner navnlig Lars Pedersen Musqueteer ved bemeldte 3die Jydske Regiments 5 Comp., hvilken og deeltog i Slaget paa bemeldte Blokskib, dog slap derfra med Livet, Laurids Pedersen Grenadeer ved Jæger Corpset i Helsingøer, men

begge disse er unge og har neppe selv det fornødne og følgelig intet at hjælpe mig med. I betragtning af foranførte Sandfærdige Omstændigheder, beder og haaber jeg underdanigst at den høye Commission, naadigst vil forunde mig nogen Understøttelse efter eget godtbefindende. I Tillid til den Retskaffenhed der besidder den høye Commission, haaber jeg underdanigst Bønhørelse.

Nørre Kongerslev den 13. Oct. 1801.

Anna Nielsdatter.

Peder Laursens Enke."

Skulle denne bønskrivelse ikke kunne bevæge den høje kommission, blev den måske bevæget af sognepræst Millings bilagte erklæring. Milling skrev således:

"Supplicantinden er en yderlig fattig Huusmands Enke af Nørrekongerslef, og under stor kummer og fattigdom har i sit Egteskab fød og opdraget mange Børn, hvoraf de ældste af Mandkiønnet, allerede i en ung Alder, til Landets Værge udi Kgl. Krigs Tieneste ere ansatte. Den ældste af dem er blevet et af den 2den April dette Aars Slagoffer for Fædrene Landet. Den Kgl. Commission Hiemler vel ikke den fattige Enke en eneste af de Godgiørendes trøste Skillinger, i sit følsomme Tab af en Søn, i hvilken hun havde ventet sig en Ophold i sin Alderdom: Dog taler Billigheden for hendes Trangs Sukke, og den ædelmodige giver skal aldrig finde sig misfornøiet med sin givelses Anvendelse paa et saa værdigt Sted.

Den under Slaget den 2den April hermeldte ved Døden pludselig henrevne er desuden en ja den eneste af det Gods, hvis Eiere, kort før sin Død, til den 2den Aprils Saarede, Enker og Faderløse, skienkede en frivillig Gave af 50 rd.

Dette saaledes under min Haand og Segl som stædets Præst

Milling."[8]

Det lykkedes da også Anna Nielsdatter og sognepræst Milling i forening at overbevise kommissionen om, at Anna Nielsdatter måtte komme i betragtning ved tildeling af pension, og hun blev tillagt de ifølge taksten 8 rd. årligt. Så heldig var ikke alle.

Musketer Jens Nielsen Krogstrup af Krogstrup By, Vester Hornum Sogn, Aars Herred og Aalborg Amt, omkom i Slaget på Rheden og efterlod sig sin far, bonde Niels Andersen af samme. I august 1802 indsendte denne et brev til kommissionen, i hvilket han underdanigst bønfaldt den høje kongelige kommission om at have ham i nådigste erindring, idet han ved tabet af sin søn havde mistet den, der for størsteparten besørgede gårdens bedrift, og anførte yderligere, at enhver,

der ved hvor vanskeligt og kostbart det er at holde fremmede i sin tjeneste, let ville kunne bedømme hvor føleligt tabet af sønnen var, ligesom Niels Andersen "næst Gud havde sat mit Haab og Tillid i min tiltagende Alder" til sønnen. Niels Andersen var "en trængende Mand og behøver Understøttelse der kan lindre mig savnet af saa uundværlig en Søn." Som sig hør og bør var også Niels Andersens skrivelse bilagt en erklæring fra sognepræsten, signeret og dateret Stampe, Vesterhornum Præstegård den 28. august 1802, men denne var noget mere lakonisk end den, der blev Anna Hansdatter til del. Stampe skriver kort og godt, at Niels Andersen mistede sin ældste søn i slaget 2. april forrige år, at han savner ham betydeligt i assistance ved sin gårds drift, og at han ikke er formuende, "efter den Kundskab jeg har om hans Forfatning," hvilket Stampe bevidner som sognepræst. Ansøgningen må herefter være blevet afslået, idet sporene ophører her.

Alt Haab har nu siden den Tiid for mig været udslukt – kvæstede og faldne sølimiter fra Himmerland og Kjær Herred

Foruden de landmilitære mandskaber var fartøjerne også bemandet med sømilitære mandskaber, idet visse former for sømandsmæssig kundskab var nødvendigt, skønt blokskibene blot var forankrede ud for Københavns Havn, i en bue der spændte fra Trekroner til Amager. Mellem disse blokskibe anbragtes så mindre pramme og fartøjer, bestykket med kanoner, bl.a. prammen Aggershus, som vi skal høre mere om senere.

En del af mandskabet på såvel blokskibe og småfartøjerne mellem disse som på de egentlige orlogsfartøjer, bestod af de såkaldte sølimiter. Sølimiter kan dels betegne det distrikt, i hvilket der udskrives værnepligtigt mandskab til marinen, og dels en person, der i en sølimit var indskrevet i sørullen og pligtig til tjeneste i marinen, d.v.s. i lighed med hærens lægdsruller. Visse kystområder i Aalborg Stift blev i 1733 udlagt som sølimitdistrikter, hvis beboere af bondestanden så blev fritaget for tjeneste i hæren, men som til gengæld skulle gøre tjeneste i flåden efter behov. Dette er forklaringen på, at en del af de kvæstede og dræbte sølimiter efter Slaget på Rheden kom fra Himmerland og Kjær Herred. I modsætning til sagerne fra 3. Jyske Infanteriregiment, har sagerne vedr. sølimiterne en tendens til at svulme, og blive mere komplicerede, hvilket i nogle tilfælde kan forklares ved den stedlige sognepræsts nidkærhed for at sikre, at pengene nu også gik til virkeligt værdigt trængende, og at nogle ikke fik på bekostning af andre, der måske havde mere behov.

Et sådant tilfælde finder vi i sagen om sølimit Poul Thomsen af Hals, enrolleret af Øster Jyllands District. Poul Thomsen gjorde tjeneste på "Skiøtt Prammen Agershuus," blev kvæstet på højre arm, indlagt i Kvæsthuset, og efterfølgende tildelt en pension på 24 rigsdaler årligt, i modsætning til det gængse forløb ikke på grund men nærmere på trods af sognepræstens skrivelse. På den ene side fandt præsten, at Thomsen vel nok kunne fortjene en pension, eller i det mindste en belønning. På den anden side kunne det jo tænkes, at andre havde mere brug for pengene. Den 3. december 1801 sendte pastor Obel følgende vidtløftige brev fra Hals Præstegaard til stiftamtmanden, den "Høyvelbaarne Hr. Kammerherre v. Pentz" på Aalborg Slot:

"Søelimit Poul Thomsen Hals, Løbe No. 194, Patent No. 53 af Øster Jyllands Distrikt fra Aalborg Amt, var med i Slaget den 2den April paa Skibet Agershuus, og blev saaledes qvæstet i Armen og Haanden, at han paa sit Reise Pas fik denne Paategning "Efter Collegie Ordre dimitteret som uduelig til den Kongl. Tieneste efter Over Chirurgs Attest."

Bemeldte Poul Thomsen Hals, som opholder sig her i Sognet hos sine Forældre, har anmodet mig, at sørge for sig Pension af den til Saarede og Qvæstede indsamlede Capital.

Jeg skulde saa meget hellere have føyet hans Begiæring, som den i saadan Anledning nedsatte Kongelige Commission, selv har opfordret Præsterne til at andrage slige Personers Tarv, som maatte opholde sig i deres Sogne, man da det ikke forekommer mig, at den tilmældte Poul Thomsen qvalificerer sig til Pension, eftersom hans Blessure ikke giør ham uduelig til Bonde Arbejde, og hans Forældre, som foruden ham kun har én Søn, ere i saa gode Omstændigheder, at han ingenlunde kan kaldes trængende, saa har jeg forestilt ham, at det syntes ubilligt af ham, ifald han ved Ansøgningen om Pension derved ville være Aarsag i, at én maaske langt mere Nødlidende fik saa meget mindre Understøttelse.

Jeg maae til hans Roes tilstaae, at han strax var villig til at afstaae fra Tanken om Pension, men yttrede tillige, at det var ham erkiendt, at der et par Dage efter hans Udgang fra Qvæsthuset var kommen den Resolution, at enhver af de Qvæstede skulde have Gratifikation af 10 rd., ifald dette hans Udsigende ikke af Mangel paa nøjagtig Kundskab skulde være urigtig, kan jeg ikke andet end formene, at han burde tillægges denne Douceur eftersom den ham givne Attest om Uduelighed til Kongens Tieneste bevidner at hans Blessure ei har været ubetydelig.

Det er altsaa i hensyn til denne Douceur af 10 rd. for Poul Thomsen Hals, jeg herved tager mig den Frihed, at tilskrive Deres Høyvelbaarenhed i den glade Overbeviisning, at De, ifald De finder dette Andragende værdig Deres bifald, da behageligst ville giøre Forestilling om samme for den Kongl. Commission, hvorhos jeg tillige maae tilføye, at oftnævnte Poul Thomsen er skikkelig og Ordentlig, saa at han ingen slet Brug kan formodes at giøre af denne Gave, ifald den ham tilstaaes."

Poul Thomsen var altså ifølge Obels skrivelse oven i købet indstillet på at afstå fra pension. En sådan beskedenhed må naturligvis belønnes, om end man næppe kan forestille sig, at den kun til bondearbejde duelige Poul Thomsen har vovet at indlade sig i en dybere diskussion med præsten selv. Under alle omstændigheder videresendte stiftamtmand Pentz med ære sognepræstens forestilling til den kongelige kommission, og meddelte endvidere, at han fandt præstens indstilling "gandske billig," d.v.s. glimrende, anbefalelsesværdig, og at han ikke kunne andet end indstille samme. Poul Thomsen fik ikke blot gratifikationen på 10 rigsdaler. Han fik også de 24 rigsdaler i årlig pension, i 1834 hævet til 36 rigsdaler, blev gift med Marianne Andersdaatter i Hals Kirke den 24. november 1807, fik børn, og døde som aftægtsgårdmand i Hals den 23. januar 1847, 78 år gammel.

Så var sagen anderledes klar for sølimit Lars Hansen Mou af Mou i Aalborg Amt. Lars Hansen, ugift, var blevet "betydeligt qvæstet" på Blokskibet Jylland; han havde fået lænderne knust, "saa at nogle Deele er kommen ud af Situation, hvoraf han har beholdt en Svækkelse i under-Extremiteterne." Lars Hansen kunne kun gå med besvær, og kunne ikke forvente at blive fuldstændigt restitueret. Af sagen fremgår endvidere, at han er uduelig til at forrette sædvanligt bondearbejde, og ikke engang kan vogte kreaturer, "fordie hans Gang er besværlig." Han har ikke kræfter til at stå, og må kaste sig på knæene ved "nogen Anstrængelse," og har ikke lært en håndtering, hvorved han siddende kunne tjene til livets ophold. Den 20 år gamle mand ejer intet, "ey engang fornødne Klæder, thi ham mistede de bedste i Slaget," og hans forældre er uformuende, hvorfor man anbefalede, at kommissionen ydede Lars Hansen en klækkelig hjælp. Lars Hansen fik en pension på 24 rigsdaler årlig fra etaten og et tillæg fra fonden på 36 rigsdaler, i alt 60 rigsdaler årligt. Lars Hansen døde, ugift, den 28. september 1825.

Også en anden sølimit fra Mou, Niels Jensen, blev hårdt ramt

under Slaget på Rheden. Han fik et betydeligt skudsår i venstre arm, som blev stiv og ubrugelig, umulig at bøje eller strække. Også han blev erklæret uduelig til bondearbejde, "Vogtning af Kreaturer naar de gaae løse, og andet sligt ubetydelig undtagen." Endvidere var han fattig, og havde en gammel mor som var enke, og som tidligere havde levet af sønnens hjælp, men nu intet havde. Niels Jensen fik en engangsydelse på 200 rigsdaler, og en livrente på 72 rigsdaler årligt. Niels Jensen døde den 28. februar 1808 og efterlod sig en enke, som ifølge sagen er uberettiget til pension af fondet. Hvornår han har giftet sig og hvorfor enken ikke er berettiget til pension, fremgår ikke.

Jacob Pedersen, 21 år gammel i 1801, af Klitgaard By, Nørholm Sogn, Aalborg Amt, er en interessant sag. Jacob Pedersen var sølimit af Øster Jyllands Distrikt, og gjorde tjeneste ombord på orlogsfartøjet Holsten under Slaget på Rheden. Her fik han et skudsår på den mellemste del af venstre arm, hvorved knoglen knustes. Ifølge professor Schumachers attest måtte Jacob Pedersen i nogen tid bruge bandager, "og kan for Fremtiden neppe med nytte bruge Armen." Ifølge den almindelige forretningsgang skulle den stedlige sognepræst undersøge sagen, gerne hjælpe den skadelidte med at udforme en ansøgning, og derefter sende en indstilling til kommissionen, hvilket kunne ske enten direkte eller via amtmanden, men i Jacob Pedersens sag skete tilsyneladende intet, hvilket må skyldes, at Jacob Pedersen opholdt sig i København, og ikke i hjemsognet. Under alle omstændigheder henvender Jacob Pedersen sig selv til kommissionen med brev, dateret København den 11. august 1801. Mens de fleste bønskrivelser er udmærket formulerede, uden tvivl ved den lokale sognepræsts hjælp, fremgår det af Jacob Pedersens brev, at han ikke har fået hjælp af en skriftkynding inden afsendelsen:

"Da jeg i Aar d. 2. April blev Qvestet i min venstre Arm paa Orlog-Skibet Holsten, og den mig givne Attest fra Friderichs Hospital vidner om at jeg for min Livstid vil blive Krøbel paa Armen saa jeg ey kan ernære mig selv, paa Grund heraf er det jeg Ansøger Commissionen om en Aarlig understøttelse som mig vel er lovet, saa vel som at Commissionen ville skrive til min Sogne Prest at understøtte mig til det blev bestemt vormeget jeg blev forundt, men da jeg er uden Venner saa er min begiering at Commissionen ville lade mig faae et Skriftligt Dokkement til Presten vormeget der tilstaaes mig Maanedlig, paa det jeg derefter kan inrette mig."

Jacob Pedersen husker at undertegne sig "Underdanigst... af Nør Holm Sogn," men strammer den vist en kende ved at bede den kon-

gelige kommission enten minde sognepræsten om hans pligt eller lige sende et dokument til Jacob Pedersen, som han så kan vise sognepræsten, så denne kan se hvad han skal skrive. Jacob Pedersen var måske lidt utålmodig. Den 29. oktober 1801 anbefaler sognepræst Heineth i høj grad sølimit Pedersen til at nyde fornøden understøttelse. Pedersen fik 200 rigsdaler i engangsbeløb, og en årlig livrente på 72 rigsdaler, som i 1834 blev hævet til 84 rigsdaler.

Matros Hans Thaisen af Aalborg by, 37 år gammel, gift og far til et barn, tre år gammelt, mistede sit højre øje ombord på skytsprammen Rendsborg. Ved transporten til "Ørghuuset" mistede han tillige sit tøj. Tøjet fik han erstattet, for det højre øje modtog han et engangsbeløb på 500 rigsdaler, og i livrente årlig 60 rigsdaler. Hans Thaisen blev udskrevet fra Kvæsthuset 14. maj, med permission at rejse til Aalborg indtil 16. juli, og fik endvidere 10 rigsdaler i rejsepenge. Rejsepengene kunne Hans Thaisen takke søofficer Christian Th. Egede for, thi denne skrev den 15. maj 1801 et brev til overkrigskommissær Grove og anførte, at Thaisen havde opført sig bravt i slaget, og at han burde få en lille belønning for den tid han var ombord på Rendsburg, hvor han tillige opførte sig som en brav matros. På Egedes brev har en anden hånd noteret: "Dette er vigtigt for Egede som er syg. Indbemeldte Hans Thaisen fik 10 rd." I øvrigt blev prammen Rendsborg fuldstændigt ødelagt, og Egede selv blev taget til fange. Egede fik sin afsked 1802.

Af de kvæstede sølimiter fra Himmerland og Kjær Herred skal endelig nævnes Søren Lassen af Storvorde, der ombord på blokskibet Wagrien "uløkkeligen blev qvæstet i Ansigtet," således at han blev blind på det ene øje, og "vel eendeel paa det andet Øje." Søren Lassen tilbragte sommeren 1801 på Frederiks Hospital i København. Dette blev indberettet den 28. september 1801, men da der ikke skete noget i sagen, henvendte forvalteren på Klarupgård, Buchholtz, sig den 26. april 1802 til stiftamtmand Pentz, idet Buchholtz frygtede, at skrivelsen ikke havde nået sit mål, da han intet havde hørt til sagen. Buchholtz afslutter sit brev formfuldendt:

"Jeg anbefaler derfor dette Menneske udi Deres Høy Velbaarenheds naadigste Erindring, forvisset om at De som Menneskekjerlig Mand, gjør alt mueligt for at lette dette Menneskes tunge Kaar. Jeg anbefaler mig Deres naade."

Sognepræsten i Storvorde, Lassen, udfærdigede den 26. april 1802 en attest, hvor Søren Lassens beklagelige og smertefulde tilstand bekræftes, og stiftamtmand Pentz indsendte den 27. april en skrivelse til kommissionen med samt såvel Buchholtzs som sognepræst Lassens

skrivelse, gengav endnu engang Søren Lassens alvorlige problemer, og anbefalede denne til en pension, samtidig med at Pentz oplyste, at ejeren af Klarupgård, proprietær Christensen, havde tillagt den kvæstede Søren Lassen 4 rigsdaler årligt. Søren Lassen fik 500 rigsdaler i engangsbeløb, og dertil en årlig livrente på 60 rigsdaler. Søren Lassen blev gift med Karen Sørensdatter i Storvorde Kirke den 2. januar 1803. Han døde i Storvorde den 3. september 1818.

Heller ikke sagerne vedr. pension til i Slaget på Rheden afdøde sølimiters slægtninge var altid helt enkle at få rede på. En sag fra Løgstør var særligt kompliceret.

Ifølge præsten i Løgstør, Lund, fandtes der i byen i sommeren 1801 en "liden Pige," om hvem man havde den sikre formodning, ja, endog udsagn om, at hendes far skulle være faldet i slaget den 2. april. Hans navn var Christen Nielsen Wemb, af profession rebsslager. I marts 1801 var han gået til Aalborg for at skaffe sig arbejde, hvilket præsten vidste ganske sikkert, idet han "tægnede paa hans Skudsmaal," og Wemb var ikke set siden. Ifølge rygtet skulle Wemb i Aalborg have ladet sig hverve til flåden. Siden har rygtet sagt, at han deltog i Slaget på Rheden, hvor han blev skudt midt over, hvilket igen skulle være blevet bekræftet af nogle til Nibe hjemvendte matroser. Men ingen har hørt noget til Wemb, og ingen ved hvordan det er gået ham. På en tidligere forespørgsel har kommissionen i København svaret, at man ud fra de foreliggende oplysninger ikke kunne fastslå, om Wemb overhovedet havde deltaget i slaget eller ej. Og nu gik så Wembs efterladte datter, Ingeborg Marie Wemb, en pige på 11 år, moderløs og uden slægt og venner, rundt i Løgstør, hvor præsten og andre gode mennesker har kunnet skaffe hende det nødvendigste til livets ophold, men hvis det kunne oplyses, om Wemb havde deltaget i Slaget på Rheden, kunne den lille pige jo få den af kommissionen lovede understøttelse, "som hun høyligen trænger til."

Først i december 1801 blev sagen opklaret: Tjenestekarl Christen Christensen Klitgaard var ved session i Nibe den 11. februar 1801 udskrevet til tjeneste i flåden, men havde lejet Christen Nielsen Wemb i sit sted. D.v.s. for gode ord og især betaling havde Christen Christensen Klitgaard købt Christen Nielsen Wemb til at tage sin tjeneste; dette lod sig gøre, hvis man havde penge. Ordningen kostede Wemb livet. I det mindste fire mænd kunne bevidne, at Wemb havde deltaget i slaget ombord på blokskibet Prøvestenen. De fire havde gjort tjeneste med Wemb ved samme kanon, da han blev dræbt. Altså skulle hans datter, Ingeborg Marie, have den fastsatte takst, nemlig 18 rigsdaler

årligt i pension. Imidlertid blev den lille pige den 1. juli 1802 taget under forsorg af Vajsenhuset og sat i pleje hos præsteenkefru Winding i Løgstør, hvorved pensionen bortfaldt. I 1802 ansøgte Ingerborg Marie Wemb ved hjælp af Løgstørpræsten Lund om at måtte beholde sin pension, uagtet hun var antaget som Vajsenbarn, hvilket ikke kunne bevilges. Nu var der jo også taget vare på pigen.

Som det var tilfældet for forældre til omkomne i 3. Jyske Infanteriregiment, var det heller ikke let for forældre til omkomne sølimiter at få erstatning. Den i en tidligere sag lidt tvivlrådige pastor Obel i Hals, gjorde ellers hvad han kunne på den front.

Den 31. juli 1801 indsendte pastor Obel på den kongelige kommissions i de offentlige tidender bekendtgjorte anbefaling, en liste over omkomne og deres familier fra Hals Sogn, som ifølge Obels mening burde tilgodeses. Det drejede sig om følgende sager: Forældrene efter Jørgen Sørensen, som blev dræbt den 2. april da han gjorde tjeneste ombord på fregatten Elven. Forældrene levede i Hals by, og havde ganske ringe udkomme, idet faderen ernærede sig ved at lave træsko. Forældrene efter Christen Hansen, dræbt ombord på prammen Aggershus, hvis far var fæster af et jordløst hus i byen, med eneste indtjening ved "et lidet Levebrød" ved strandinspektøren, mellem 60 og 70 år, og ude af stand til at tjene mere end anførte, nemlig 4 mark 8 skilling om ugen, hvilket var utilstrækkeligt til livets ophold. Den afdøde søns hjælp var savnet. Da faderens kone var afdødes stedmoder kan hun, anfører Obel, vel ikke komme i betragtning. Forældrene efter Christen Jensen, faldet enten på blokskibet Holsten eller Wagrien, meget fattige folk i Hou by i Hals Sogn, som uden deres søn havde måttet gribe til tiggerstaven, hvilket de altså nu var på vej til. Og endelig forældrene efter Anders Gregersen, kvæstet og død straks efter slaget, som beboede et lille sted i Hou by, og som nu dårligt kunne klare sig uden sønnens hjælp, thi, som Obel anfører, særligt i bondefamilier er sønnens tab meget føleligt. Resultatet af den lange skrivelse blev, at kun Christen Jensens forældre i Hou var fattige nok til at modtage hjælp. Men de var jo også på vej til tiggerstaven.

På den anden side Limfjorden, i Mou, havde husmand Søren Nielsen og kone Margrethe Nielsdatter mistet deres søn, Niels Sørensen, der blev dræbt på blokskibet Jylland. Her var ingen slinger i valsen. Afdødes forældre fik tillagt de 10 rigsdaler i årlig pension.

Christen Giermandsen, sølimit af Aalborg Amts 24. lægd no. 127, blev dræbt på blokskibet Indfødsretten, og efterlod sig forældrene

Giermand Madsen og Maren Christensdatter i Aalborg. Giermand Madsen forstod at belægge sine ord. Han skrev til kommissionen:

"Udi en høy Alder nu 94 Aar gammel og udi hans Majestæts Tieneste ved Søen i en 60 Aar hvori jeg endnu staaer som Loes, havde jeg blandt andet én Søn navnlig: Christen Giermandsen, der saa at sige var min heele Tilværelse og støtning i en saa høy og Svagelig Alder, hvor jeg end og sidder med Kone og 2de Børn i 11te og 13 Aar, at forsørge, denne Familie lovede alene hin Søn for opholdelig Liv, men ach, for Konge og Fædrene Land fæltes denne i slaget den 2den April 1801 paa Kiøbenhavns Reed, Skibet kan ey til visse opgives, men efter hans Med-Krigeres sigende er Fallet skeet paa Prøve-Steenen, alt Haab har nu siden den Tiid for mig været udslukt. Næringsvejene (formedelst min høye alder) Død og Magtesløshed, saa intet har været til overs for mig og min Familie, undtagen det lidet Kongen allernaadigst har tillagt mig, aarlig 12 rd., jeg har desuden en Talrig Flok af Sønner der alle er opofret til Majestætens Tieneste, saa ingen er mig nu mere nærværende til hielp siden min Alderdoms understøttelse blev fældet i Krigen for Kongen og Landets vel, min underdanigste Begiering er derfor, siden hans Majestæt allernaadigst haver lovet enhver Gotgiørelse for Tabet for de eller den paarørende som i slaget er fælt, at jeg da ved saa høyt, og sandt at sige det eneste som var min høye Alderdoms redelse og underholdelse, maatte allernaadigst nyde liden Godtgiørelse for Tabet af denne min Søns Fældelse, og af hvis savn jeg med Familie nu maae lide store Besværligheder.

Allernaadigste Konge og Herrer af en saa Retfærdig Regiering, haaber jeg bliver draget i Conzideration saa vel min lange og troe Tieneste, som og nu Beklagelige Omstændigheder, og derfor haaber underdanigst at jeg endnu i en høy 94 Aars Alder vil komme til at have en Retfærdig og Allernaadigst Konge der allernaadigst Bønhører en aldrende Faders tale over mistelse af hans Søns opofrelser.

En Naadig Bønhørelse forventes.

Aalborg den 12te May 1802.

Giermand Madsen.

Loes ved Hals i Jylland."

Til yderligere understøttelse for Giermand Madsens andragende, udfærdigedes en skrivelse på Aalborg Rådstue, dateret 4. juni 1802 og signeret Hornsyld, Top og Gleerup, af hvilken det fremgik at Madsen er "en ældgammel, yderlig affældig og fattig mand," der er ude af stand til at tjene noget, ud over de ham for lodseriet allernådigst årligt tillagte 12 rigsdaler, og som virkeligt har behov hjælp, ligesom

det understreges, at han, så længe kræfterne tillod det, med flid og duelighed har varetaget den ham betroede lodstjeneste. Giermand Madsen fik den årlige forældrepension på 10 rigsdaler, som dog bortfaldt ved hans død den 1. marts 1806. Herefter modtog enken Maren Christensdatter de takstfastsatte 8 rigsdaler årligt frem til hun døde, den 4. maj 1816.

Sølimit Poul Erlandsen, Mou, døde på blokskibet Wagrien. Hans forældre, husmand Erland Pedersen og hustru Inger Christensdatter i Mou, var meget fattige, og havde endnu fire sønner og "øvrige levende 5 uopdragne sødskende." Heller ikke her var der tvivl. Forældre modtog de årlige 10 rigsdaler frem til mandens død i 1817, og enken herefter de 8 rigsdaler til hun døde i 1819.

Endelig skal nævnes Peder Pedersen af Storvorde, død på blokskibet Wagrien, som efterlod sig forældrene Peder Sørensen og hustru Maren Pedersdatter, gamle og fattige, og som i Slaget på Rheden mistede deres eneste søn, og dermed deres pension. De boede i et af de huse, der lå på præstegårdens grund, men uden tilliggende jord, og havde intet. Ifølge sognepræst Rudolph Lassen sad forældrene i meget mådelige og trængende omstændigheder, var fattige men skikkelige folk, som burde komme i betragtning. Peder Pedersens forældre fik 10 rigsdaler årligt. Præcist hvornår de er døde vides ikke, men det fremgår af sagen, at intet er udbetalt til dem i 1809.

Evig fred varer kun til næste krig

Således lyder et gammelt russisk ordsprog.[9] Det måtte man vel også sande, da året 1807 oprandt. Mange var endnu ikke færdige med at slikke sårene efter Slaget på Rheden 1801, og andre var døde og borte. Ikke desto mindre havde et politisk og økonomisk trængt land med Commissionen til Støtte for Qvæstede og Faldnes Efterladte søgt om ikke at godtgøre, så dog at yde en erstatning til de mennesker, der havde sat lemmer og helbred til i krigen, og til de efterladte til de mennesker, der havde sat livet til. På det tidspunkt diskuterede man ikke, om veteraner fra krigen kunne have behov for hjælp. Men det var jo også dengang. Da var krigen og dens konsekvenser måske mere enkle at forstå.

Henrik Gjøde Nielsen
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum

Litteratur og materiale

Litteratur

Christensen, Erik C., Knud Knudsen, Henrik Gjøde Nielsen, Erik Helmer Pedersen, Viggo Petersen, Svend Sørensen, Peter Ussing (red.): Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814, 2009.
Christensen, Jens Ole: Fanget mellem slemt og værre. I: Christensen, Erik C. m.fl. (red.): Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814, 2009, s. 53-84.
Feldbæk, Ole: Slaget på Reden, 1985.
Gotfredsen, Ebbe: Aalborg og Garnisonen, 1996.
Johansen, Th.: En veteran fra 1808. I: Fra Himmerland og Kjær Herred 1913, s. 267-292.
Juul, Carl: Himmerlandske orlogsgasters oplevelser i Napoleonstiden. I: Fra Himmerland og Kjær Herred 1970, s. 77-99.
Knudsen, P. C.: Kaperfarten fra Aalborg 1808-1811. I: Fra Himmerland og Kjær Herred 1929, s. 554-566.
Lind, Gunnar: Den lange fred og den store krig. I: Danmarks Krigshistorie, bd. 1, 2008, s. 370-457.
Lindeberg, Lars: Englandskrigene 1801-14, 1974.
Nielsen, Henrik Gjøde: Hals Skanse. I: Fra Himmerland og Kjær Herred 2001, s. 7-66.
Nielsen, Henrik Gjøde: Til kirkens pryd og herskabets ære, 2005.
Nielsen, Henrik Gjøde: Det landmilitære forsvar i Nordjylland. I: Christensen, Erik C., m.fl. (red.): Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814, 2009, s. 173-182.
Nielsen, Henrik Gjøde: Kystbefæstninger i Nordjylland 1801-1814. I: Christensen, Erik C., m.fl. (red.): Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814, 2009, s. 183-206.
Nielsen, Henrik Gjøde, Peter Ussing: Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814. I: Christensen, Erik C., m.fl. (red.): Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814, 2009, s. 11-12.
Pedersen, Erik Helmer: Nordjylland under Englandskrigene. I: Christensen, Erik C. m.fl. (red.): Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814, 2009, s. 15-52.
Wolther, Hans Christian, Helge Scheunchen, Ole L. Frantzen, Christian Würgler Hansen: Den danske hær i Napoleonstiden 1801-1814, 1992.

Upubliceret materiale

Rigsarkivet

Arkivnr. 248. Kommissionen til Understøttelse for Kvæstede og Faldnes Efterladte, 1801-1857. Særligt: Betalingsbøger, 1801-1855; Bilag til hovedbog for faldnes efterladte 2. april 1801, 1801-1846; Bilag til hovedbog for kvæstede 2. april 1801, 1801-1846; Bilag til Hovedbog nr. 1, 1801-1846; Bilag til Hovedbog nr. 2, 1801-1846; Forestillinger til kongen, dateret 1802 5. februar, 1802; Forestillinger til Kongen om Qvæstede, 1802-1813; Hovedbog for de i bataillen 1801 2. april kvæstede (nr. 1), 1801-1846; Hovedbog for de i bataillen 2. april 1801 faldnes efterladte (nr. 2), 1801-1846; Hovedbog for faldnes efterladte fra 1801, 1834;

Hovedbog for kvæstede fra 1801, 1834; Lister over kvæstede og enker, hvem der er tilstået pension, 1803-1855; Mandtalsbog over kvæstede, enker, forældre, børn o.fl. fra tidsrummet 1801 2. april til 31. dec., 1801.

Hals Museums arkiv

Ebbe Gotfredsen, efterladte papirer. Særligt: Den danske hær år 1800, u.å.; Aalborgregimentet, u.å.

Noter

1 Pedersen 2009 s. 15.

2 Op.cit. s. 17, 24. Se tillige Christensen 2009 s. 53-84.

3 Nielsen og Ussing 2009 s. 11. Se i øvrigt Christensen m.fl. (red.) 2009, særligt Nielsen 2009 s. 183-206.

4 Det gælder også herværende årbog, hvor netop perioden 1807-1814 har været ofret opmærksomhed i form af selvstændige artikler, således Johansen 1913, Knudsen 1929 og Juul 1970. Hertil kommer omtaler af perioden som del af artikler, der har andet hovedsigte, f.eks. Nielsen 2001 s. 43-46. Her omtales også 1801-begivenheder, dog betinget af lokale forhold, affødt af Slaget på Rheden, ikke med dette som omdrejnings- eller udgangspunkt.

5 Lindeberg 1974 s. 8-31 giver en glimrende, koncentreret fremstilling af slaget, krydret med personlige beretninger, mens den autoritative fremstilling er Feldbæk 1985.

6 Rigsarkivet, Arkivnr. 248. For alle her refererede sager vedr. kommissionen og dens virke, incl. citater, henvises her én gang for alle til Rigsarkivet, Arkivnr. 248. Samtlige oplysninger vedr. kommissionen, henhørende under Danske Kancelli, dens virke og enkeltsager, er fremskaffet fra Rigsarkivet af Magne Lund, der takkes hjerteligt for vanlig venlighed og effektiv indsats. Magne Lund har i såvel denne som adskillige andre sammenhænge ydet endog meget væsentlige bidrag til områdets historie.

7 Om regimentets bedrifter og indflydelse på livet i Aalborg, se Nielsen 2009 s. 173-182.

8 Det af Milling omtalte gods må være herregården Refsnæs.

9 Forfatteren har tilladt sig en modifikation af det gamle, kyniske russiske ordsprog: Evig fred varer kun til næste år.

Dødeminder, fotografier og gårdmalerier

Elementer i landbefolkningens mindekultur ca. 1850 - 1960

Af Broder Berg og Thorkild Nielsen

Baggrunden for sammenstillingen af dødeminder, fotografier og gårdmalerier ligger dels i den store gravskriftsamling på Vesthimmerlands Museum i Aars, der tæller en snes gravskrifter, dels en stor udstilling af gårdmalerier, som museet viste i 2008 i samarbejde med arkitekten Niels Bendsen, Vendsyssels Historiske Museum. Tredje afsæt tages i Vesthimmerlands Museums løbende undersøgelser om byggeskik og boligkultur i Vesthimmerland.

Hensigten med artiklen er en eksemplificering af forandringen i landboernes mindekultur fra døden som myte til det personlige minde og slægtens materielle manifestation med forankring i landbokulturen. Kronologisk ligger gravskrifternes periode fra 1800 årenes midte til slutningen af århundredet, mens fotografiets og gårdmaleriets begynder i slutningen af 1800 årene og slutter, for gårdmaleriets vedkommende, i 1900 årenes midte.

Dødemindet

Dødemindet har flere fremtrædelsesformer. I 1800-tallets landbosamfund var det overvejende gravskrifterne. Gravskrifter benævnes også mindevers. Meningsmæssigt er der ikke særlig forskel. Gravskrift er ifølge dialektforskningen, formentlig et jysk almuedialektudtryk for mindeord, der indrammes og hænges op på væggen i de efterlevendes hjem, mens mindevers er det rigsdanske udtryk for vers, skrevet til minde om en person eller begivenhed.[1] I det følgende anvendes betegnelsen gravskrifter. For en nærmere beskrivelse af gravskrifterne henvises til en tidligere artikel i Fra Himmerland og Kjær Herred.[2] Det er antaget, at de vandt relativ størst udbredelse i pietistiske, og senere indremissionske, kredse.[3] I så fald kan den grundtvigske bevægelses indpas dér have været medvirkende til at fortrænge skrifterne fra bøndernes vægge til fordel for fotografier af højskolernes elevhold. Den indremissionske lovprisning af de afdødes gudfrygtige levned i håbet om et evigt liv blev dermed afløst af det

grundtvigske og demokratiske jordiske fællesskab. Også forfatningskampens dønninger kan være nået ud i de enkelte familier. Bondestuernes vægdekorationer vidnede om familiens rette venstresind med billeder af grundlovsfaderen Frederik VII og de vigtigste venstreførere. Det voldsomme politiske røre kunne dermed også medvirke til at fortrænge gravskrifterne fra bondestuerne.[4] Kronologisk ses de fleste gravskrifter fra midt i 1850'erne til midt i 1880'erne. Kompositionen er i en vis grad stereotyp med en prosatekst indeholdende nogle få genealogiske data, en beskrivelse af afdødes levned og ofte afsluttet med et eller flere (salme)vers. Specielt de yngre skrifter er trykte og forsynet med nyklassicistisk eller nygotisk inspireret ornamentik.

Dødemindet kunne også være udformet som en krans symboliserende livets sejr over døden, eller i en variant, der symboliserer Paradiset. Kransen var kendt over det meste af Europa og havde rødder tilbage i antikken. Kransene kunne være fremstillet af eller afbildet som blomster omkransende afdødes navn. En særlig variant var de sølvlignende egekranse, der som overvejende hovedregel var forbeholdt de mere fremtrædende personer i landbosamfundet.[5] Kransene blev typisk indføjet i rammer og ophængt i de efterladtes hjem, eller indføjet på afdødes gravsten.

Fotografiet

I slutningen af 1800 tallet ebber gravskrifterne ud. Måske ligger årsagen i det moderne gennembrud fra 1870'erne og den lange række af teknologiske nyskabelser, som sendte etiske og sociale bølger ud i de brede befolkningslag. Arbejderklassen i byerne blev i de følgende årtier organiseret både politisk og fagligt. Landarbejderklassen haltede endnu bagefter, men påkaldte sig fra 1890'erne større opmærksomhed med husmandsbevægelsens politiske, økonomiske og kulturelle nybrud.

Et afgørende led i den teknologiske udvikling var udbredelsen af fotografiet i landområderne. I Aars kunne man eksempelvis 1. september 1898 læse følgende annoncetekst i den lokale avis: *"Aars fotografiske Atelier anbefales til de ærede By- og Landboere. Prospekter i stort Udvalg. Kopier og Forstørrelser"*. Annoncøren var ikke den første fotograf i Aars, idet der allerede i foråret 1896 havde etableret sig en kvindelig fotograf, Kirstine Gram. Eksemplet er typisk for landområderne.[6] Fotograferne etablerede sig i stigende omfang i landdistrikterne i et købedygtigt marked af velbeslåede bønder. Landboernes anvendelse af fotografiet faldt helt i tråd med den stærke individuali-

sering, der fulgte demokratiet, universalismen og de gunstige økonomiske konjunkturer.[7]

I samme periode etablerede de politiske fløje sig med hver sin landsdækkende avispresse. Dermed fik landbefolkningen også adgang til at kundgøre meddelelser i avisen om dødsfald og nekrologer i lighed med de bedrestillede befolkningslag.[8] Således kunne gravskrifternes tekstlige lovprisninger af den afdøde videreføres i nekrologerne. Gravskrifternes ornamentik videreførtes i et portræt af den afdøde på dødslejet eller fra sine velmagtsdage. Netop fotoportrætter af personer i levende live vinder frem ved slutningen af 1800-tallet. Indrammet indgår disse som fast indretningsinventar i stuerne i land og by. Det forekom, at et fotoportræt af den afdøde kære blev indrammet af en sølvlignende egekrans og anbragt i husets fine stue, som det var tilfælde ved den vesthimmerlandske gårdmandskone Marie Riisgaard, der døde i 1922 af kræft, kun 36 år gammel.

Gårdmaleriet

Gårdmaleriet er ikke en kategoriseret kunsthistorisk genre, men må betegnes som en skarpt afgrænset, stereotyp motivfremstilling og komposition. I løbet af 1950'erne blev gårdmaleriet gradvist fortrængt af luftfotografiet, men funktionen forblev uændret. I det følgende anvendes alene betegnelsen gårdmalerier.

Afbildninger af gårde og husmandssteder blev fremstillet af lokale eller omrejsende såkaldte gårdmalere. Udbredelsen foregik ofte ved, at gårdmalerne, på eget initiativ, malede de enkelte gårde for derefter at forelægge gårdejerne det færdige resultat. Med det færdige resultat foran sig, lod mange gårdejere sig overtale til at erhverve værket. I en del tilfælde var der dog også tale om egentlige bestillingsarbejder.

Billederne er oftest malet på masonit eller andet fast materiale. De er holdt i en let naivistisk stil med en stereotyp komposition, hvor den nydeligt velholdte gård, den velplejede have og de nærmeste udenomsarealer er fremtrædende på en delvis tom horisont. Gårdmalerierne var sjældent helt nøjagtige i alle detaljer. Ofte var der tale om en vis forskønnelse, uden huller i tage, skæve vægge og uorden omkring husene; og selv i mere forblæste egne ses træer og buske aftegnet uden særlig påvirkning af vestenvinden. Møddinger, maskiner og uryddelighed er ligeledes sjældent gengivet. Den typiske årstid er forår og sommer. Vinterbilleder er yderst sjældne.

I samtiden indgik malerierne i landbobefolkningens voksende identitets- og standsbevidsthed fra slutningen af 1800-årene og begyndel-

sen af 1900-årene. Ud over at signalere indsigt og overskud til at lade slægtens virksomhed fremtræde i kunstnerisk form, indgik de tillige i landbofamiliernes mindekultur.[9]

Det er vanskeligt at pege på konkrete forlæg for gårdmalerierne. Man må i stedet bruge andre inspirationskilder, f.eks. i romantikkens og nationalromantikkens malerkunst i 1700- og 1800-tallet. Her findes en lang række maleriske gengivelser af betydende slægters ejendomme, både på landet og i byerne. Uanset gengivelserne indgik i billedernes motivkreds af andre grunde, er der vist ingen tvivl om, at bestillerne af malerierne også tillagde tilstedeværelsen af slægtens faste ejendom en vis betydning som stands- og identitetsmarkører. Derfor kan man også for gårdmaleriernes vedkommende tale om en vis afsmitning fra de mere betydende og toneangivende samfundsgruppers stands- og identitetsmanifestation, i hvert fald i gårdmaleriets tidlige periode.

De fleste billeder stammer fra perioden fra 1880'erne til slutningen af 1950'erne. Den økonomiske og politiske udvikling efter 1880 betød, at almindelige bønder fik både råd og lyst til at tænke på andet og mere end dagen og vejen. Samtidig medførte den voksende selvbevidsthed også her et behov for at markere eget værd og formåen, og en sådan markering kunne netop ske med et maleri af gården. Et signal om, at vedkommende var en driftig mand med magt over tingene. Derfor blev et maleri af ejendommen hurtigt noget, der "hørte sig til" og efterhånden videreført i fotografiet. Udbredelsen forløb ligesom for maleriernes vedkommende ved, at fotograferne fremstillede billederne og derefter forelagde gårdejerne det færdige resultat.

Sammenkædningen i mindekulturen

Fotografierne og gårdmalerierne blev gennemgående elementer i en mindekultur i landbefolkningen i begyndelsen af 1900-tallet og frem til omkring 1960'erne, som kom til udtryk i sammenkædningen af dødeminder, fotografier og gårdmalerier, der gennem tiden og på forskellig vis anvendes som del af boligens indretningsscenarier. Fra begyndelsen af 1900-tallet blev højdepunkter i livets gang, barnedåb, konfirmation, bryllup, runde fødselsdage, sølvbryllup og guldbryllup, i højere grad fejret og ritualiseret. Det hænger formentlig sammen med den stigende individualitet med deraf følgende intensivering af mindet om personen. Dermed træder mindet om selve begravelseshandlingen i baggrunden. Samtidig vokser art og omfang af materielt gods støt gennem 1900 tallet, hvorfor der efterhånden knyttes efter-

ladt formue og ejendele til mindet om afdøde. Det er den væsentligste baggrund for, at gravskrifternes og portrætfotografiernes personlige minde suppleres med gårdmaleriernes materialistiske visning af slægtens profane formåen som eksempel til efterlevelse for senere slægtled.

Fra gravskrifternes oprindelige funktion som eftermæle, indgik de fra begyndelsen af 1900-tallet sammen med portrætfotografierne af slægtens afdøde og opstillingsbilleder af familien samt gårdmalerierne i en egentlig mindeopstilling og henviste til slægtens medlemmer og økonomiske formåen. Mindeopstillingen var anbragt et centralt sted i huset, ofte i den fine stue, hvorved henvisningen til slægtens bånd og helhed blev manifesteret.

Eksempler på mindeopstillinger

I det følgende anføres fire eksempler på opstillinger, hvor minder over afdøde familiemedlemmer, fotografier og gårdmalerier eller luftfotografier af gårde er sammenstillede i forskellige hjem.

Første eksempel er en mundtlig beretning fra Vesthimmerland, fortalt af Krista Hansen: I 1912 overtog hendes forældre bedsteforældrenes gård "Kyø-dale" i nærheden af landsbyen Brårup i Vesthimmerland. En nybyggergård ude på heden. I alt ca. 75 tdr. land. I 1920'erne

Parti fra spisestue tilhørende 83 årig kvinde i Rødding, Vestsalling. Maleri af kvindens afdøde mands fædrene gård i Ramsing i Vestsalling. To luftfotografier af (øverst) kvindens forældres hus i Vellev nær Langaa og (nederst) af ægteparrets tidligere hjem i Rødding, Vestsalling. *Foto: Vesthimmerlands Museum, Aars.*

Familiefoto ca. 1960, optaget i familiens "pæne" stue. Gengivet fra Birgitte Krag, p. 124. *Foto: Aabenraa Museum.*

købte forældrene et maleri af gården, som blev hængt op i den pæne stue. I 1951 blev gården solgt til sønnen, og forældrene flyttede til St. Ajstrup. Krista Hansen husker, at gårdmaleriet var anbragt på den ene væg i stuen flankeret af fotografier af forældrenes forældre. Efter moderens død i 1970, blev maleriet og fotografierne fordelt blandt søskende.

Andet eksempel er hentet fra den tidligere stationsby Spøttrup i Vestsalling. Her er tale om en mindeopstilling bestående af både luftfotografier af såvel mandens som hustruens forældres hjem. Der hænger et gårdmaleri af mandens fædrene gård samt både portrætfotografier og fotografier af ægteparrets respektive forældre i forbindelse med sølv- og guldbryllupper.

Tredje eksempel er hentet fra Nustrup i Midtsønderjylland. Det er et familiefoto fra ca. 1960, taget i den pæne stue. I hjørnet bag familien ses en mindeopstilling bestående af en indrammet sølvmindekrans samt to gårdmalerier (luftfotos) og et familieportræt. Familiefaderen var landmand og barnebarn af én af danskhedens forkæmpere i Sønderjylland, Hans Andreas Krüger (1816-1881). Sølvegekransen blev skænket i 1881 til Krügers begravelse som tak fra mænd og kvinder i København.

Mindeopstillling medbrudekiste og gårdbillede, Sjøstrupgård.
Foto: Vesthimmerlands Museum, Aars.

Fjerde eksempel stammer fra Sjøstrupgård uden for Aars i Vesthimmerland. Billedet viser en brudekiste med to påmalede blomsterkranse. Over brudekisten er placeret et luftfoto af slægtsgården. I baggrunden på billedet ses gårdens jord, der i dag er frasolgt og bebygget som led i byudviklingen i Aars. Brudekisten er sikkert et minde fra et bryllup langt tilbage i slægten i form af de to kranse, der omslutter hhv. hustruens og mandens navneinitialer i hver sin krans. I den ene krans ses endvidere tallet 18 og i den anden tallet 22, altså et bryllup i 1822. Placeringen af messingkandelaberen over den ene blomsterkrans understreger opstillingens betydning i rummet, hvor levende lys giver mulighed for at fremhæve opstillingen og mindet om gårdens velmagtsdage.

Perioden fra 1960'erne

Meget tyder på, at mindeopstillingerne med både personfotografier og gårdmalerier ændrede karakter med stigende økonomiske konjunkturer og industriens opblomstring fra slutningen af 1950'erne. Mange landbrug forsvandt ved sammenlægninger, eller blev drevet som fritidsbrug. Det var lønarbejdet, også for kvinderne, der blev det fremtrædende. Uden personligt afsæt i hverdagen i landbruget, svandt

formentlig også interessen for at udstille mindet om familiens rod i landbrugskulturen, ligesom Bo Bedres sejrstogt gennem danskernes boligkultur siden 1961 ikke levnede megen plads til opstillinger om slægtens herkomst. Forbrugerismen satte sig tydeligt igennem også i hjemmenes udsmykning, standardiseret i overensstemmelse med modens forskrifter. Hvem husker ikke den sorte gipsmodel af en (neger)pige, teaktræslampetterne og -møblerne, en vægsouvenir fra ferieturen til Gardasøen, billederne af "det grædende barn" og "fiskeren med piben i mundvigen", reproduktionerne af impressionistisk kunst – og fjernsynet? Hjemmene blev i høj grad præget af det fremstormende forbrugersamfunds masseproducerede møbler og andet inventar.

De unge familier kunne derfor ikke indpasse de arvede dødeminder og gårdmalerier i deres hjem, hvorfor minderne blev overflødige og smidt ud. Minderne knyttede sig nemlig til en bestemt epoke og bestemte personer. Når mindet om disse personer og om gården blegnede i den nye livsform, blegnede interessen for minderne tilsvarende. Landbosamfundets mindeopstilling med personportrætter og

Interiør fra arbejderhjem i 1960'erne. Opstilling på Danmarks Industrimuseum, Horsens. *Foto: Danmarks Industrimuseum, Horsens.*

gårdmaleri som omdrejningspunkt forsvandt i transformeringen fra landbosamfund til industrisamfund.

På fotografiet ses de typiske elementer i det tidlige industrisamfunds arbejderboliger. Vi ser fjernsynet, fiskeren, den sorte pige og teaktræsmøblerne m.v. Og der er absolut ingen spor fra landbosamfundets mindekultur!

Afslutning

Den præsenterede skitse og eksemplificering af sandsynlige sammenhænge og tendenser kan ikke stå alene. Underbygning og konsolidering af disse forudsætter langt mere systematiske undersøgelser. Her kunne eksempelvis plejehjemsstuerne og de beskyttede boliger for ældre være givende undersøgelsesområder.

I løbet af de sidste årtier er gårdmalerierne i stort omfang dukket op i genbrugsbutikker eller på lossepladser. Malerierne ansås tidligere for dårligt udført, uden kunstnerisk værdi og kulturhistorisk relevans. De faldt i unåde og forblev indtil nu ringeagtet af museer, klassificeret som falsum og illusion. Det er først for nylig gårdmalerierne og luft-fotografierne anses for historiske kilder til bl.a. byggeskik, byggematerialer, bygningsfarvesætning og haveanlæg m.m. – og, sammen med dødeminderne og fotografierne, væsentlige elementer i en forsvundet mindekultur.

I de seneste år er begrebet anevæg dukket op i udsmykningen i mange hjem. En anevæg består af fotografier af afdøde slægtninge, og i enkelte tilfælde også disse slægtninges boliger. Anevæggene er formentlig opstået i den store interesse for slægtsforskning og lokalhistorie, der har været de sidste par årtier. Måske er dele af den gamle landbomindekultur på vej igen.

Broder Berg
Museumsleder
Vesthimmerlands Museum

Thorkild Nielsen, Aars
Cand.mag.
Personalekonsulent

Noter

1 Ordbog over det danske Sprog, opslag: Gravskrift.
2 Thorkild Nielsen, p. 138 f.f.
3 Birgitte Kragh, p. 120.
4 Søren Vasegaard, p. 519.
5 Birgitte Kragh, p. 121 f.
6 Børge Hauen om fotograferne i Hobro.
7 Birgitte Kragh, p. 124 f.
8 Som antydet hos Mats Rehnberg, p. 65 og Søren Vasegaard, p 519.
9 Niels Bendsen, p. 53 f.

Anvendt litteratur.

Bendsen, Niels: Gårdmalerier. Særtryk fra Vendsyssel nu & da 2004. Vendsyssel historiske Museum. Hjørring 2004.
Hauen, Børge: Fotografer i Hobro 1850 – 1994. *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1998, p. 49 – 105.
Kragh, Birgitte: *Til jord skal du blive...*Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990. Sønderborg 2003, p. 120-126.
Nielsen, Thorkild: Almuens gravskrifter i 19. århundrede. En identitetshistorisk skitse med udgangspunkt i gravskriftssamlingen på Vesthimmerlands Museum, Aars i Fra Himmerland og Kjær Herred 2004, p. 137 f.f.
Rehnberg, Mats: Gratulationer och minnestavlor. *Fataburen* 1944.
Vasegaard, Søren: Når de gamle himmerlandsbønder døde. Folkepsykologisk studie. *Gads Danske Magasin*, januar 1928, p. 518 – 532.

Om de tyske troppers overgivelse af deres befæstede anlæg i og ved Hals i 1945

Af Svend Gram Jensen

I år er det 65 år siden, at feltmarskal Bernard Law Montgomery og hans berømmelige 21. armégruppe befriede Danmark. Tyskernes betingelsesløse kapitulation, der skulle træde i kraft den 5. maj kl. 08.00, fandt som bekendt ikke sted på dansk jord, men på Lüneburger Heide. Kun et forsvindende fåtal erindrer i dag befrielsen. Jeg var dengang en knægt på 14 år, der gik i afgangsklassen på Hals Realskole. I Hals fandt de tyske troppers overgivelse først sted på et sent tidspunkt. Det blev den 17. maj, førend der kom en repræsentant for BLA (*British Liberation Army*) til Hals. Der findes desværre ikke mange kilder til belysning af de hændelser, som udspillede sig i og ved Hals den pågældende dato. I hvert fald har de ikke efterladt sig spor i de centrale danske og britiske arkiver,[1] og dette har givet anledning til en ligefrem mytedannelse, hvorefter halsboerne i dagene op til den 17. maj skulle have gennemlevet en periode, hvor især de sidste dage forud for denne dato skulle have budt halsboerne på nervepirrende oplevelser, herunder at de fire svære kanoner på batteriet på "Hjørnet af Land" skulle have været rettet truende imod den lille fiskerby.

Commander Alan Douglas Bruford, RNVR - den britiske søofficer, til hvem de tyske tropper overgav sig den 17. maj.

Myten

En samtidig beretning findes i det hedengangne venstreblad *Aalborg Amtstidende* for den 20. maj 1945. Under overskriften "9500 Landminer i Hals Skanse" bringes en notits om begivenhe-

derne den 17. maj, hvor en britisk officer omsider havde indfundet sig for at modtage tyskernes overgivelse. Notitsen, der angives at hidrøre fra en privat meddeler, er dateret: Hals, den 19. maj. Den har følgende ordlyd:

"Hals er endelig ved at falde lidt til Ro efter de sidste Dages nervepirrende Oplevelser, navnlig Truslen fra Kommandanten paa Hals' yderste Skanse, der gik ud paa, at Skansen ikke vilde overgive sig. Hals Modstandsbevægelse, der Dag og Nat siden den 5. Maj har arbejdet under Højtryk, tog saa Initiativet til at indlede Forhandling med Kommandanten paa Skansen, De fandt dem alle derude, og Kanonerne var ladet med Indstilling mod Hals. Med Modstandsbevægelsens Faatal paa 15 Mand mod Skansens 600 Mand lykkedes det ved Forhandling ved Pastor Nielsen, Hals, at faa Kommandanten til at forholde sig rolig, men han hævdede, at han kun vilde overgive sig til Englænderne.

Den 17. maj Kl. 17 ankom saa en Kommission bestaaende af den engelske Commander Brudolf, ledsaget af Orlogskaptajn Arendrup, Løjtnant Møller fra Generalkommandoens Efterretningstjeneste i Nordjylland og den militære leder for Modstandsbevægelsen i Nordjylland Palle m.fl. til Hals.

Løjtnant Kråbe overgav derefter på Tyskernes Vegne Batteriet og oplyste, at der i Terrænet er nedgravet 9500 Landminer, som nu skal opgraves. Desværre er Planerne over Minerne blevet tilintetgjort i Frederikshavn, saa hele Terrænet maa gennemgraves Spadestik for Spadestik, hvilket vil vare flere Uger. Det oplystes endvidere, at der blandt den forhaandenværende Ammunition, som nu bliver beslaglagt, ligger 5-6000 Granater.

Derefter begav Kommissionen sig til Hals' Anlæg og Havn, hvor Stillingen ligeledes blev overgivet. Her bliver 36 Mand, som skal stryge Miner med tre Fartøjer. En Del af Bygningerne paa Skansen tages i Brug til Indkvartering af Flygtninge, og der er i alt 600 Flygtninge, hvis Forplejning varetages af Kommunen, der har antaget Dr. Smith, Ryttergaarden, til at varetage den daglige Administration."

Hvem var de agerende?

Hovedpersonen ved overgivelsen af de tyske stillinger i og ved Hals var den britiske søofficer, Commander Alan Douglas Bruford, RNVR. Han hed altså ikke Brudolf, som avisnotitsen vil vide. Hans rang var Commander, hvilket svarer til orlogskaptajn. Bogstaverne RNVR står for *Royal Naval Volunteer Reserve.*

Sognepræst Einar Nielsen, der sammen med lods Peter Willemoes Nielsen stod i spidsen for den lokale militærgruppe i Hals.

Rollen som den nødvendige biperson tilfaldt tyskeren Leutnant Ferdinand Krahe. Ikke Krähe som det hedder i avisnotitsen. Han repræsenterede de tyske styrker, der holdt til i det store befæstede anlæg ude på "Hjørnet af Land". Det er dette anlæg, som i avisnotitsen betegnes som "Hals' yderste Skanse". (I daglig tale kaldte datidens halsboer stillingen for "Østfronten"). Her havde tyskerne installeret fire 12,7 cm kanoner, hvormed de kunne skyde langt ud over Kattegat. At disse kanoner den 17. maj fandtes ladte og indstillede i retning mod Hals, således som det hævdes i avisnotitsen, er der imidlertid intet som helst belæg for. Derimod er det korrekt, at de tyske tropper efter kapitulationen den 4. maj ikke ville overgive sig til andre end englænderne. Men dette var lige efter bogen. Allerede den 5. maj var en sådan ordning blevet aftalt ved et møde i København mellem den britiske generalmajor Richard Henry Dewing og general Hellmuth Reinhardt, der repræsenterede den tyske generaloberst Georg Lindemann, som var *Wehrmachtbefehlshaber Dänemark*, dvs. øverstbefalende for de tyske styrker i Danmark. Sidstnævnte residerede i Silkeborg, og han havde sendt sin stabschef til København og overladt det til ham at føre de nødvendige forhandlinger mellem den slagne tyske værnemagt og sejrherrerne.

Som tilskuere til begivenheden befandt der sig et par danske officerer: en søofficer, orlogskaptajn Arendrup, og en repræsentant for Generalkommandoens Efterretningstjeneste, Nordjyske Afsnit, løjtnant A.S. Møller. Begge har efterladt sig beretninger om deres virke under besættelsen; men hverken Arendrup eller Møller har omtalt tyskernes overgivelse i og ved Hals. Dog nævner Arendrup i de sidste linjer af sin beretning,[2] at han – på opdrag af Marineministeriet – fra midten af maj 1945 sammen med englænderne modtog den tyske overgivelse i Vendsyssel, uden at han med ét ord nævner begivenhederne i Hals. Dette ville han utvivlsomt have gjort, dersom avisnotitsens bemærk-

ning om, at "Kanonerne var ladet med Indstilling mod Hals" havde været stemmende med virkeligheden.

Som omtalt i avisnotitsen var modstandsbevægelsen repræsenteret af "Palle m.fl." Med dæknavnet Palle sigtes der til kriminalbetjent Kaj Mortensen, Frederikshavn,[3] som stod i spidsen for den centrale kommandoinstans for alle Vendsyssels militærgrupper, der var blevet etableret i slutningen af 1943. Hvornår militærgruppen i Hals er blevet formeret vides ikke, men den 5. maj 1945 bestod den af 12 mand. Dens mest fremtrædende medlemmer var sognepræst Einar Nielsen (1900-65) og lods Peter Willemoes Nielsen (1899-1985). De øvrige medlemmer var midaldrende, yngre og helt unge mænd fra byen og oplandet. En fisker (Johannes Thomsen, Hals), en fiskeeksportør (Svend Houmøller. Hals), et landpostbud (Kaj Sørensen, Hals), to kommis'er (Gunnar Søgaard Nielsen, Hals, og Hakon Holst, Vester Hassing) og en landmand (Poul Pedersen, Hals) samt yderligere fire agrarer fra oplandet. De sidstnævnte har jeg ikke noget personligt kendskab til.

Derimod kendte jeg pastor Nielsen og lods Willemoes, idet jeg kom en del i deres hjem. Den 4. maj opholdt jeg mig i lods Willemoes' hjem i Strandgade, da husfaderen kom hjem og underrettede sin hustru og deres tre sønner om, at krigen var slut. Johannes Thomsen boede - ligesom mine forældre - på Birkevej i Hals, og jeg er ofte kommet i hans hjem. Svend Houmøller og Kaj Sørensen kendte jeg fra den lokale afdeling af *Frivilligt Drenge Forbund*, hvor de begge hørte til blandt de ledende.

Modstandsbevægelsen var den 5. maj kl. 10 rykket ind i ejendommen Midtergade 16, hvor kommunekontoret dengang havde til huse. Her blev der posteret en bevæbnet vagtpost uden for huset. Han var forsynet med et grønt armbind. (Det rød-hvid-blå armbind blev ikke anvendt af militærgruppen i Hals i de første befrielsesdage). Efter forløbet af et par dage rykkede modstandsbevægelsen over i Missionshuset på Toften.

Efter at de tyske tropper på den stilling, som i avisnotitsen kaldes "Hals' yderste Skanse", havde overgivet sig til Commander Bruford, begav han sig til Hals, hvor de tyske tropper siden 1943 havde holdt til på Hals Skanse, der er fra midten af 1600-tallet. Avisnotitsens overskrift ("9500 Landminer i Hals Skanse") er således yderst vildledende, al den stund det jo var på "Hals' yderste Skanse", at de mange landminer var nedgravet.

Hen imod krigens afslutning var der kommet hundredevis af tyske

flygtninge til Hals. Efter kapitulationen måtte Hals kommune tage sig af disse ulykkelige skæbner. Herom beretter avisnotitsen, at kommunen havde antaget dr. Smith, Ryttergården, til at drage omsorg for forplejningen af flygtningene. Der sigtes her til fhv. overlæge F.J.W. Schmidth (1887-1968), der efter afslutningen af et mangeårigt ophold i Congo,[4] havde slået sig ned ved Hals, hvor han købte gården "Bløden", rev stuehuset ned og byggede en ny statelig hovedbygning, hvorefter gården skiftede navn til "Ryttergården".

Virkeligheden bag myten om afslutningen på den tyske besættelse

I Hals blev den tyske besættelse afsluttet på fredelig vis. Ganske vist hedder det i avisnotitsen: "Hals er endelig ved at falde lidt til Ro efter de sidste Dages nervepirrende Oplevelser". Men denne oplysning må helt stå for avisens regning. I de sidste dage forud for overgivelsen den 17. maj hændte der nemlig så lidt, at den lokale modstandsbevægelse ikke fandt det umagen værd at notere det mindste i journalen. Denne journal, der opbevares i Lokalarkivet for Hals, blev afsluttet allerede den 15. maj, og da var alt roligt. Journalen bliver først tilgængelig i 2025, men ved velvilje fra Hals Museums side har jeg haft lejlighed til at gøre mig bekendt med dens indhold. Jeg kan derfor slå fast, at journalen intet som helst indeholder om, at de fire store

Et amatørfotografi af den lokale militærgruppe. Manden med den bløde hat yderst til venstre er lods Willemoes

12,7 cm kanoner på noget tidspunkt efter kapitulationen har været rettet mod Hals og givet halsboerne anledning til at frygte for deres liv. Og i dagene op til 17. maj 1945 skete der absolut intet, som kunne forstyrre halsboernes nattesøvn. Dette kan jeg og mine jævnaldrende bevidne. Vi var der.

I det forudgående har jeg beskæftiget mig med avisnotitsens værdi som historisk kilde. Jeg konkluderer, at notitsen rummer så mange graverende fejl og unøjagtigheder, at dens kildeværdi er yderst ringe.

Svend Gram Jensen, Ph.d.
Fhv. docent i retsvidenskab
ved Københavns Universitet

Noter

1 Hvad britiske arkiver angår, kan jeg oplyse, at Mr. Ian Strawbridge, *The National Archives Records Search Team*, har meddelt mig, at han - i anledning af min forespørgsel "regarding records of the surrender by German forces of the village of Hals by Limfjord to Commander Bruford, RNVR on the 17 May 1945" – uden held har gennemgået et stort antal relevante dokumenter. "I have unfortunately been unable to locate any material specifically related to your enquiry." ... "It is possible that mention of this event still remains to be found within an unsearched document, however, I feel that any such further search may become highly speculative and time consuming."

2 Arkivfuldmægtig Henrik Stissing Jensen, Rigsarkivet, har meddelt mig, at orlogskaptajn Arendrup og løjtnant A.S. Møller begge har efterladt sig beretninger om deres virke under besættelsen. Disse beretninger findes i to pakker i Forsvarets Arkiver: "Besættelsestidssamling Modstandsbevægelsen" (1010). Det drejer sig om henholdsvis pakke 162 (Arendrups beretning) og pakke 40a (Generalkommandoens Efterretningstjeneste. Nordjyske Afsnit).

3 Ole Neimann: *Besættelsestiden i Nordjylland 1940 – 1945* (1992) s. 129.

4 Fritz Schmidths erindringer om tilværelsen i Afrika udkom i 1946 på H. Hagerup's Forlag i København under titlen "Hjem fra Kongo".

De dødsdømte fra Aalborg

Retsopgøret efter besættelsen 1940-1945

Af Henrik Gjøde Nielsen

Sidste brev

Mandag den 7. oktober 1946 var Frantz Erik Toft sammen med sin familie, d.v.s. sin far og sine søskende, fra kl. 14.00 til kl. 18.00, og igen fra kl. 19.30 til kl. 21.30. Egentlig skulle han også have været sammen med familien om formiddagen, fra kl. 10.00 til kl. 12.00, men eftersom dette først blev klart kl. 09.15 om morgenen, og eftersom Frantz Tofts familie skulle nå fra Aalborg til Viborg, hvor Frantz Toft opholdt sig, kunne det ikke lade sig gøre, og først om eftermiddagen genså Frantz Toft sin familie. I stedet brugte Frantz Toft tiden efter 09.30 til at skrive følgende brev:

"Kære alle sammen!

Jeg har lige faaet besked om, at benaadningen er afslaaet. Hvad jeg føler og tænker i dette øjeblik, er mig umuligt at forklare jer, men det er baade lettelse, sorg, glæde og forventning.

Lettelse over, at jeg er kommet gennem de sidste maaneders umenneskelige kvaler med min forstand i behold. Glæde over, at jeg har fundet vejen til min Gud. – Han vil tilgive mig det, menneskene ikke vil tilgive mig. For Hans domstol bliver ingen benaadning afslaaet, og naar jeg beder Ham om det, vil Han ogsaa tage mig til sig. Han vil ogsaa tilgive de mennesker, der nu tager mig bort fra jer, mine kære! Jeg har tilgivet dem, og jeg haaber saa inderligt, at ogsaa I vil gøre det. Jeg er saa bedrøvet over, at jeg skal bort fra jer. Jeg holder saa usigeligt af jer alle.

Min elskede Mor, du har altid kunnet tilgive mig, og jeg ved, at du ogsaa vil gøre det nu, det er mig en trøst. Nu beder jeg dig inderligt om at være tapper. Og du, men egen, kære Far. Du har altid været saa god mod Mor og os børn. Du har haft ufattelige sorger og bekymringer, men har altid taget det som den mand, du er. I modgang har du alene taget kampen op for at opretholde livet for os alle, men i medgang har du delt dine glæder med os. Min egen, kære Far, jeg beder dig saa inderligt om, at ogsaa nu vil du tage det som en mand. Vær rolig og trøst Mor saa godt du formaar.

I, mine kære søskende, Jens Martin, Marie, Else, Grethe, Bodil, Stumpen, Just og lille Svend, jeg holder saa usigeligt meget af jer alle. Jeg ved, at I vil gøre, hvad I kan, for at hjælpe Mor over den første svære tid, og at I selv vil lade den sunde fornuft raade og indse, at den eneste maade, man kan komme lykkeligt gennem livet paa, er at tage saavel glæder som sorger med hævet pande. Du, min kære søster Grethe, du har været enestaaende. Selvom jeg havde faaet lov til at leve, ville jeg aldrig nogensinde kunne gengælde det, du har været for mig. Jeg har været stolt over at kunne sige, at du var min søster. Du er godheden selv, lille Grethe, og jeg haaber inderligt, at du maa opnaa al den lykke, der er et menneske forundt, for du har fortjent den.

Kære, kære alle sammen. Selv nu i mine sidste timer føler jeg ikke en anelse af had eller bitterhed mod det samfund, der har berøvet mig livet og revet mig bort fra mine kære. Nej, men jeg har medlidenhed med dem, for jeg ved, at mennesker, der lever med had og bitterhed i sindet, aldrig er lykkelige. I maa ikke tro, at jeg føler mig som nogen martyr. Nej, men jeg kan dø med hævet pande, fordi jeg aldrig nogensinde har fornægtet mine idealer. Jeg er dømt som forbryder, men jeg dør som soldat, og det er jeg stolt over. Utallige mennesker, gamle og unge, kvinder og børn, har ofret deres liv for det samme, som jeg nu skal dø for. Og tro mig, mine kære – de døde i den faste overbevisning, at de ikke ofrede deres liv forgæves – og derfor er ogsaa jeg villig til at ofre mit liv for det, de døde for.

I forblindet had er der i dag mange mennesker, der tror, at jeg kæmpede for terror, vold og andre umenneskelige forbrydelser, men en dag vil ogsaa de mennesker faa øjnene op for, at jeg kun ville det gode. Jeg vil ikke retfærdiggøre mig selv, og jeg betragter heller ikke mig selv som en helt, og det må I heller ikke gøre. Jeg har syndet, men synd kan jo ikke vejes med kilo eller gram, maales i meter eller centimeter. Alle mennesker er jo syndere, og Gud ser ikke paa, hvor stor synden er.

Menneskelig retfærdighed er kun en tom frase, for saa længe menneskene ikke vil erkende over for baade sig selv og sine medmennesker, at de alle er syndere, da findes der ingen retfærdighed paa jorden. Ja, mine kære, jeg ved godt, at det er et meget mangelfuldt brev, men jeg er forbavset over, at jeg har kunnet skrive saa meget.

Naar jeg er borte, maa I gøre alt hvad der staar i jeres magt for at holde sammen – være gode og kærlige mod hverandre og jeres medmennesker. Jeg er saa lykkelig over, at I har fundet saa mange gode og trofaste venner. Hvis der er nogen, der ønsker en lille ting, der har

tilhørt mig, saa kan I vel nok finde et eller andet til dem. Hvad I ellers har af mine sager derhjemme, maa I dele, som I bedst kan. Jeg vil gerne, at Just fik noget af mit tøj syet om, saa han kan bruge det. Jeg er saa glad for, at Lillian tog med herned i dag, hun er en sød pige.

Nu til slut vil jeg takke jer alle af hele mit hjerte for alt, hvad I har været for mig. Jeres kærlighed, jeres forstaaelse og den tapperhed, I alle har vist mig i den tid, jeg har siddet herinde. Tak, kære, elskede forældre og søskende. Gud i vold.

Jeres hengivne søn og broder, Frantz.

P.S. Hils ogsaa mine venner i Kong Hans og sig til Kristian og Albert, at mit sidste ønske vil være, at de maa undgaa dette her, men hvis det skal ske, saa er det slet ikke saa slemt. Jeres hengivne ven og kammerat, Frantz."[1]

Brevet blev skrevet i Viborg Arrest, hvor også mødet med familien efterfølgende fandt sted. Mandag den 7. oktober kl. 21.30 blev Frantz Tofts pårørende bedt om at gå. Tirsdag den 8. oktober omkring kl. 01.00 blev Frantz Toft kørt ud til henrettelsespladsen i Undallslund Plantage, for som den første af 16 at få eksekveret sin dødsdom. Kl. 01.30 blev Frantz Toft skudt. Frantz Toft var 19 år gammel, da krigen sluttede. Han var 20 år, da han blev henrettet for forbrydelser begået i Aalborg.

Og han var ikke den eneste. Af de 16, der blev henrettet i Undallslund, kom de fem fra Aalborg. Aalborg blev dermed den by, der leverede flest dødsdømte til henrettelsespelotonerne i Undallslund. Den hilsen til venner i Kong Hans, der anføres sidst i brevet, sigter til Kong Hans Gades Arrest i Aalborg, og Kristian og Albert til Kristian Egede Lundholm og Albert Dahl, der siden skulle følge i Frantz Tofts sidste spor. Hvordan kunne det ske, at byen kom til at tegne sig for denne kedelige rekord?[2]

Gestapo i Aalborg

Det hemmelige tyske statspoliti, det forhadte Gestapo, var i Danmark inddelt i en række distrikter med hovedkvarterer i København, Odense, Århus, Kolding og Aalborg.[3] Hertil kom en Gestapoafdeling og et net af underafdelinger i de mindre byer. I september 1943 oprettede Gestapo en afdeling i Aalborg, og i oktober 1944 blev Gestapohovedkvarteret for det nordjyske distrikt etableret i byen, med hovedkvarter på Højskolehotellet på Boulevarden. Distriktets arbejdsområde var de gamle Aalborg, Hjørring og Thisted amter. Kom man i Nordjylland i Gestapos klør, gik turen næsten med sikkerhed til hovedkvarteret på

Kong Hans Gades Arrest i Aalborg, hvor Gestapos fanger opholdt sig, ofte under meget kummerlige forhold, mellem forhørene hos Gestapo på Højskolehotellet i Aalborg. Ofte var adskillige fanger stuvet sammen i en alt for lille celle. Ud over tortur, var også manglen på elementær hygiejne med til at nedbryde fangerne. Toiletbesøg måtte for nogle klares i fællesskab, i en lille gård, under stadig råben og skrigen fra vagternes side. Der var afsat to minutter dagligt til formålet, alt incl. Efter befrielsen blev de danske Gestapomedhjælpere i forbindelse med retsopgøret indsat i Kong Hans Gades Arrest.

Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2010.

Højskolehotellet, hvor afhøringerne blev gennemført, mens fangerne i pauserne mellem disse sad i Kong Hans Gades Arrest. Til at lede denne afdeling, hvor indsatsen og resultaterne efter besættelsesmagtens opfattelse tilsyneladende havde været for ringe, blev udpeget Hauptsturmführer Frits Bolle, og samtidig blev afdelingens bemanding betragteligt forøget. Sammen med Bolle ankom ca. 100 Gestapofolk, der under Bolle havde gjort tjeneste i Toulouse i Frankrig, hvor Bolle og hans mænd havde opnået gode resultater.

Selv blandt tyskere blev Bolle og hans folk anset for at være rå bøller, som havde deltaget i mange grusomheder, og ved sin ankomst til Aalborg skal Bolle da også have sagt, at der nu ville komme til at blæse andre vinde, underforstået at man ville gå hårdere og mere effektivt frem, og benytte sig af de brutale metoder, der havde givet så gode resultater i Toulouse, hvor en del af betingelserne for de gode resultater, ud over brutaliteten, øjensynligt havde været Bolles evne

til at hyre franske medløbere, der kunne fungere som tolke, vejvisere, stikkere og torturkarle. Og der kom da også til at blæse andre vinde. Bolle blev berygtet for natlige drukgilder, der ofte inkluderede vilde skyderier i lokalerne på Højskolehotellet. Hvis Bolle opdagede, at andre Gestapofolk havde taget piger med ind på deres værelser, kunne han finde på at trænge ind til de pågældende og bemægtige sig pigerne. Bolle var dybt alkoholiseret, brutal over for fanger og uforstående over for underordnede, danske såvel som tyske, som nægtede at følge hans hårde kurs; en nægtelse, der medførte øjeblikkelig forvisning til Frederikshavn. Nu kunne man forledes til at tro, at Fritz Bolle "blot" var en psykopat; psykopatiske træk fremhæves hyppigt blandt de mennesker, der udøvede grusomme gerninger i besæt-

Gestapos hovedkvarter, Højskolehotellet på Boulevarden i Aalborg, i dag kollegium. Under Gestapochef Fritz Bolle blev bygningen den vel mest frygtede og hadede bygning i Nordjylland. Når Gestapos fanger var blevet bragt ind fra Kong Hans Gades Arrest, indsatte man dem i reglen i nogle timer i små "celler" i kælderen; celler, der var på størrelse med et skab. Blev man ikke mør af hverken at kunne stå oprejst eller ligge ned, blev man det formodentlig senere, når man blev hentet op til etagerne ovenover, hvor forhørene, og torturen, foregik. På de tidspunkter blev gardinerne i vinduerne ud mod Boulevarden trukket for, så ingen kunne se hvad der foregik. Og blev skrigene for høje, havde Gestapo også midler mod det. En klud i munden kunne tage det værste. *Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2010.*

telsestiden. Det var imidlertid ikke tilfældet. Fritz Bolle var nazist af overbevisning; en mand, der begik forbrydelser i sagens tjeneste ud fra den altid tvivlsomme opfattelse, at målet helliger midlet. Selv da det stod klart, at Det tredje Riges dage var talte, forberedte Bolle sig på at videreføre kampen, og trak et dramatisk og blodigt spor efter sig på sin sidste odysse i det nordjyske, natten mellem den 4. og 5. maj 1945.[4] Frits Bolle var altså en effektiv Gestapomand, som efter befrielsen forsvandt sporløst, og som blev eftersøgt i hele Europa af den såkaldte "Lille Nürnbergdomstol," der behandlede de mindre krigsforbrydersager, som ikke desto mindre kunne have betydeligt omfang.[5]

Men inden man kom så langt måtte man gennemleve en vanskelig tid, som p.g.a. de særlige lokale forhold i Aalborg antog karakter af en farlig og giftig cocktail: De store tyske anlæg i og ved byen, de mange tyske soldater, og den stærke modstandsbevægelse, som Bolle og hans mænd var indskrevet til det nordjyske for at bekæmpe. Bolle gik brutalt frem, og var tilsyneladende god til at hverve danske hjælpere. Gestapo kunne tilbyde gode lønninger, mængder af goder, selvtillid i uniform, floder af spiritus, og mange danske faldt for fristelsen til at gå i tysk tjeneste, og i tysk tjeneste af den værste slags: I Gestapos tjeneste. Det måtte nødvendigvis sætte sit præg på retsopgøret efter besættelsen.

Retsopgøret

Allerede under besættelsen begyndte man blandt visse politikere og i kredse i modstandsbevægelsen at diskutere, hvorledes man skulle gennemføre opgøret med værnemagere og landsforrædere.[6] Skønt det endnu ikke i 1943 stod klart, at krigen ville slutte med det nazistiske Tysklands totale undergang i det tidlige forår 1945, så stod det dog klart, at et opgør skulle gennemføres når, og hvis, det nazistiske rædselsregime i Europa bukkede under. I 1943 udsendte Danmarks Frihedsråd derfor pjecen "Naar Danmark atter er frit." I denne pjece forlangte frihedsrådet strafformer, der ikke var indeholdt i den eksisterende straffelov. Blandt de strafformer, man forlangte, var imidlertid ikke dødsstraf, men i løbet af 1944, just det år Bolle kom til Aalborg, tog den tyske terror kraftigt til, bl.a. hjulpet på vej af danske håndlangere, og i takt med, at terror og undertrykkelse tog til, blev også kravet om et skærpet retsopgør stadigt mere udtalt.

Sideløbende med denne udvikling begyndte man at skaffe sig overblik over, hvilke danskere der skulle rejses sigtelse mod, hvilket naturligvis kun kunne gøres i det skjulte og illegalt, og lokalt. Modstands-

bevægelsens grupper rundt om i landet gjorde således forarbejdet til retsopgøret, dels gennem diskussion i de mange illegale blade, hvor man også ofte hængte folk ud, der var mistænkt for værnemageri, stikkeri eller for at være "feltmadrasser," reelt eller ureelt, og dels gennem udarbejdelse af arrestationslister over formodede landssvigere. Blandt de, der pr. automatik skulle interneres efter det tyske sammenbrud, var alle medlemmer af det danske nazistparti, Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti, DNSAP. Ud over, at man med listerne ønskede at sikre sig omfattende internering af alle der var mistænkte for at have været i tysk tjeneste, ønskede man fra allieret side tillige at lamme alle kredse i Danmark, der kunne tænkes at hjælpe tyskerne under det almindelige sammenbrud. Og man favnede meget vidt; for vidt, skulle det senere vise sig.

Efter det tyske sammenbrud den 5. maj 1945,[7] kunne man så tage fat på at etablere det juridiske grundlag for gennemførelsen af retsopgøret; et grundlag, der skulle vise sig at få en noget anløben juridisk og moralsk karakter, og tillige være grundlag for et noget inkonsekvent gennemført forløb, præget af befolkningens hævntørst, hvor retfærdig denne end måtte være, hvilket bedst kan anskueliggøres ved, at der var dømte, som i slutningen af forløbet slap med relativt milde domme, og ofte senere blev benådede for forbrydelser der var værre, end andre blev dødsdømt og henrettet for i begyndelsen af forløbet. Centralt er det, at man genindførte dødsstraf i dansk retspraksis, med tilbagevirkende kraft.

Det juridiske grundlag for retsopgøret efter besættelsen blev Lov nr. 259 af 1. juni 1945, om tillæg til borgerlig straffelov angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed, samt en proceslov, Lov nr. 260 af 1. juni 1945, om tillæg til rettens pleje vedrørende sager angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed. Disse blev senere fulgt op af supplerende love til støtte for retsopgøret. Ifølge lov nr. 259 af 1. juni 1945, paragraf 3, kunne der for handlinger omfattet af loven idømmes livsstraf, som det kaldes i lovens tekst, men hvormed der menes dødsstraf. Denne straf skulle fuldbyrdes ved skydning. Hermed havde man genindført dødsstraffen i dansk ret. Der havde på dette tidspunkt ikke været fuldbyrdet dødsdomme i Danmark siden 1892, og man havde afskaffet dødsstraffen i 1930, men fandt altså nu, at man atter havde brug for denne ultimative og absolutte strafform.[8]

I dagene efter 5. maj 1945 blev mere end 700 mennesker arresteret i Aalborg. I løbet af et par måneder blev godt 150 løsladt. Under de efterfølgende retssager ved byretten i Aalborg blev omkring 50

frifundet for anklagerne, og godt 500 blev dømt. Af de godt 500 domme var der otte dødsdomme, hvoraf de tre i højere instans, d.v.s. lands- eller højesteret, blev ændret fra livsstraf til fængsel på livstid, hvilket ingen i forbindelse med retsopgøret kom til at afsone. De fem fuldbyrdede dødsdomme blev eksekveret ifølge loven, hvilket vil sige henrettelse ved skydning. Politimester i Aalborg C. L. Bach forestod henrettelserne.[9]

Den første henrettelse af dødsdømte vest for Storebælt fandt sted den 8. oktober 1946 kl. 01.30. Det var Frantz Toft fra Hals der blev skudt, for forbrydelser begået i Aalborg. Den sidste henrettelse i det militære område i Undallslund Plantage fandt sted den 12. juli 1949. I alt 16 blev henrettet i Undallslund. De, der var dødsdømt øst for

Viborg Arrest, hvor de dødsdømte tilbragte deres sidste døgn, og hvor de tog afsked med deres familie. I forgrunden til venstre Viborg Rådhus, og midt i billedet cellefløjen i arresten. Når der sad dødsdømte i arresten, benyttedes altid den sydligste celle i øverste etage; hvis der sad to dødsdømte, benyttedes de to sydligste celler. Da arresten ligger i umiddelbar nærhed af Viborg Domkirke, kunne de dømte følge deres sidste tid ved hjælp af kirkeklokkerne, kvarter for kvarter og time for time, frem til klokken bogstaveligt talt faldt i slag.

Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2010.

Storebælt, blev henrettet i København, på det nuværende Christiania. Det drejer sig om 30 eksekverede dødsdomme. De, der skulle henrettes i København, tilbragte deres sidste døgn i Vestre Fængsel, mens de, der skulle henrettes i Undallslund Plantage tilbragte deres sidste døgn i Viborg Arrest. I begge tilfælde blev forløbet nøje og principielt planlagt, om end afvigelser kunne forekomme.

En henrettelses forløb

Nogle døgn før det fastsatte henrettelsestidspunkt ankom den dødsdømte til arresthuset i Viborg, hvor man havde indrettet særlige celler til de dødsdømte i den sydlige ende af øverste etage.[10] Var der tale om en forestående henrettelse anvendtes den sydligste celle, og var der tale om to anvendtes den sydligste samt nabocellen. Her tilbragte den dødsdømte sin sidste tid under konstant overvågning, hvilket bl.a. indebar, at der brændte lys døgnet rundt. Det tændte lys var et sikkert signal til nysgerrige om, at en henrettelse var nært forestående, uagtet man fra officiel side gjorde hvad man kunne for at hemmeligholde sagen. I løbet af disse sidste døgn tog den dømte så afsked med sine nærmeste, og havde endvidere lejlighed til at tale med en præst.

Når tiden for dommens fuldbyrdelse nærmede sig, blev området omkring arresten afspærret af bevæbnet politi, og den dømte blev bagbundet ført ned i arrestens gård, hvorfra han i transportvogn blev kørt ud til henrettelsespladsen i Undallslund. Transportvognen indgik i en mindre kortege. Samtidig var den almindelige militære bemanding i Undallslund blevet trukket bort fra henrettelsesområdet, som derpå blev afspærret og bevogtet af et særligt udpeget mandskab. Dette bevogtningsmandskab var, som vel alle andre der deltog i aktionerne, yderst årvågent og meget nervøst, idet man bl.a. frygtede hævn- og befrielsesforsøg fra såkaldte Varulvegrupper; dvs. fanatiske nazister, der formodedes at ville kæmpe videre. Frygten for og rygterne om Varulvegrupper var udbredte i såvel de tidligere okkuperede lande som i selve Tyskland, men skønt isolerede grupper vitterligt nedgravede våben, ammunition og penge, bl.a. i Birkelse, i Aalborgs omegn, i den sydlige del af Rold Skov og i det nordlige Brønderslev, så var og forblev grupperne et fantom, befordret af enkelte fanatikere og af det synkende nazistiske regimes afsluttende, desperate propaganda. Man mærkede da heller ikke noget som helst til Varulvegrupper, hverken i Danmark som helhed eller i Undallslund, men frygten betød ikke desto mindre, at de vagthavende officerer ved henrettelsesområdet bevægede sig rundt i plantagen med så megen støj, som

situationen nu tillod, for ikke at blive skudt af det vagtmandskab, de var ude for at inspicere. I øvrigt bød situationen, uanset frygten for Varulvegrupper, i forvejen på så megen anspændelse, at alle tænkelige forholdsregler måtte tages.

Samtlige henrettelser foregik mellem kl. 24.00 og 03.00, i reglen ca. kl. 00.45, vel mest for at undgå nysgerrige blikke både omkring arresthuset, som jo blev afspærret, og langs ruten ud til henrettelsespladsen. Der måtte ifølge planen maksimalt gå 17 minutter fra transportvognen havde forladt arresten, til den dømte var blevet skudt i Undallslund Plantage. Selve henrettelsespladsen var som nævnt indrettet på militært område i Undallslund; et område, som det danske militær havde benyttet før 9. april 1940, og hvor tyskerne havde etableret en del faciliteter under besættelsen. Det var således de tyske besættelsestroppers efterladenskaber og indgreb i plantagen, der udgjorde rammerne om disse for 16 mænd afsluttende begivenheder. Efter at have passeret hovedindgangen til området, blev den dømte kørt til en tidligere tysk tankgrav. Tankgraven, d.v.s. en udgravning i jorden beregnet til at skjule en kampvogn i, var blevet indrettet til henrettelsesplads i overensstemmelse med de direktiver, der var udstedt for en sådan, hvilket bl.a. medførte, at man fra officiel side havde måttet gøre sig en del makabre overvejelser af teknisk karakter. Man havde bl.a. haft en arkitekt til at gennemtænke forløbet med henblik på de praktiske installationer, der var påkrævet, og derefter indrettet den tidligere tankgrav efter en plantegning, der tog højde for det nødvendige. Selv detaljer, som hvilken type knuder der skulle anvendes til at binde den dødsdømte fast med i det til formålet arkitekttegnede skydeskur, samt at der på henrettelsespladsen skulle findes to spande og en kost til at fjerne blodet med, var taget med i overvejelserne.

Bilen med den dødsdømte standsede mindre end 100 meter fra henrettelsespladsen. Uden for selve eksekutionsstedet havde man taget en tidligere tysk bunker i brug til opbevaring af de forskellige ting, bl.a. spande, kost og klude, der skulle bruges ved henrettelserne. Den dømte blev ført fra transportvognen gennem først en pigtrådslåge og dernæst en bræddeport.

Når den dødsdømte var blevet ført gennem pigtrådslåge og bræddeport, måtte han gå syv trin ned ad en trætrappe, hvorpå han befandt sig nede i tankgraven. Hernede skulle han komme til at gå omtrent ti skridt, de sidste i den dømtes liv. Den dødsdømte blev ført hen i skydeskuret, hvor han blev bundet fast til væggen, der var dækket af en hvid plade. Ud fra væggen, i armhulehøjde når en

voksen person stod på jorden, var fastgjort to træstolper vinkelret på en plankevæg, og pegende ud fra denne. Væggen var tillige forsynet med en stor, hvid papplade, der blev udskiftet efter hver henrettelse. Stolperne var beregnet til, at den dømte kunne anbringes mellem dem med ryggen mod plankevæggen, og med de to stolper placeret under armhulerne. Der var yderligere i plankevæggen fastgjort reb, hvormed den dødsdømte blev bundet fast til væggen omkring bryst og ankler. Den dødsdømte forblev i øvrigt bagbundet under hele processen, fra man havde forladt arresten til skuddene var faldet. Skydeskuret var forsynet med låger, der kun blev slået op, når der skulle foretages en henrettelse.

På en ryddet plads bag et halvtag afventede eksekutionspelotonen den dømtes ankomst, og klargøringen af denne. Fra afventningspladsen var der adgang til tankgraven via en jordtrappe.

Efter at den dødsdømte var blevet fastspændt i skydeskuret, fik denne lov til at føre de sidste samtaler, hvilket kunne være ordveksling med statsadvokaten, men i reglen var en sidste samtale med en præst, som afsluttede med at lyse den gamle aronitiske velsignelse over den dømte. Den dømte fik derefter tilbudt at få en lærredspose over hovedet, således at han intet kunne se, og efter alt at dømme ønskede alle de i Undallslund Plantage henrettede at få en sådan pose over hovedet. Når disse ting var gjort, marcherede henrettelsespelotonen så sagte som muligt ind på pladsen, og gik i stilling under et halvtag, der var placeret fem meter fra det skur, hvor den dødsdømte stod fastbundet.

To stærke projektører belyste den hvide plade i skuret med den dødsdømte, mens selve halvtaget henlå i mørke, således at den dødsdømte, hvis han skulle have undslået at få lærredsposen over hovedet, ikke kunne se den 10 mand store peloton, der tog stilling således at fem mand knælede og fem mand indtog stående stilling umiddelbart bag de knælende. Pelotonen var udtaget blandt politiets folk, alle frivillige og alle folk, der havde deltaget aktivt i modstandsbevægelsen. Henrettelsespelotonen blev udtaget blandt politiet i den politikreds, i hvilken den dødsdømte havde begået sine forbrydelser og var blevet dømt ved første retsinstans, og pelotonen var under kommando af den fra samme politikreds hidrørende politichef.

Ud over pelotonen og lederen af denne, var blandt de tilstedeværende altid en repræsentant for anklagemyndigheden, d.v.s. statsadvokaten, læger, repræsentanter for politiet, en præst samt to frivillige hjælpere, sidstnævnte plejere fra Statshospitalet i Viborg. Sidstnævnte

måtte både binde den dømte og senere løsne den henrettede i skydeskuret.

I det skærende hvide lys stod så den dødsdømte bundet fast til bagvæggen i skydeskuret, med en hætte over hovedet. Derpå fæstnede et læge et hvidt eller et sort papskilt på den dødsdømtes bryst ud for hjertet; farven på papskiltet var betinget af farven på den dømtes tøj. For at mindske spændingen var det, formodentlig allerede efter den første henrettelse, blevet kutyme, at pelotonen gik i stilling med afsikrede våben, og at lederen af pelotonen undlod at råbe "Klar. Fyr." Lederen hævede blot armen og lod den falde. De ti skud blev afgivet samtidigt. Efter skuddenes afgivelse bevægede den dømte i reglen hovedet et par gange op og ned, hvorefter han blev helt stille. Dommen var fuldbyrdet. Den henrettede blev stående oprejst ved hjælp af de vinkelrette stolper på plankevæggen og ved at være bundet fast til denne om bryst og ankler.

Efter konstatering af, at døden var indtrådt, hvilket naturligvis blev overladt til en tilstedeværende læge, blev en kiste båret ind på pladsen, og de to frivillige hjælpere fra statshospitalet løsnede den døde fra henrettelsesstedet og lagde ham i kisten. Jordpåkastelsen blev gennemført af den tilstedeværende præst, og kisten derpå bragt ud til en ventende bil for at blive kørt til omgående kremering, i Randers eller Århus. De under henrettelsen etablerede afspærringer måtte ikke ophæves, før liget af den henrettede var uden for Viborgs bygrænse. I Randers eller Århus måtte de ekskorterende politifolk så afvente kremeringen, idet disse skulle føre urnen tilbage til Viborg, hvor den afdødes aske så den følgende eller en af de følgende dage blev udleveret til de pårørerende, eller hvorfra asken blev videresendt til den dødsdømtes hjemby eller anden angivet destination, ligeledes for at blive udleveret til de pårørende eller til bisættelse, hvilke to ting kunne gennemføres på en og samme tid.

Den første henrettelse i Undallslund Plantage fandt sted den 8. oktober 1946. Den sidste henrettelse fandt sted den 12. juli 1949.

De dødsdømte fra Aalborg

Frantz Erik Toft blev født på en gård ved Hals den 18. maj 1926.[11] Efter at hans familie havde flyttet en del rundt i landet, blev Aalborg det sted, hvor Frantz Toft blev frygtet og hadet som følge af sit arbejde for Bolles Gestapo. I modsætning til flere andre Gestapomedhjælpere, var Frantz Tofts beslutning om at gå i tysk tjeneste efter alt at dømme ideologisk inspireret. I en periode frem til 1942 var Toft medlem af

den nazistiske ungdomsorganisation Nationalsocialistisk Ungdom (NSU). Den nazistiske ideologi må have tiltalt den unge mand, eftersom han få dage før sin 16 års fødselsdag begyndte en uddannelse på ungdomsførerskole i Berlin. Den 12. april 1943 meldte den 17 år gamle Frantz Toft sig ind i Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti (DNSAP), det danske nazistparti, og fra foråret til efteråret 1943 var Frantz Toft beskæftiget ved den tyske besættelsesmagt som brandværnsmedhjælper på den store Luftwaffebase ved Rødslet, hvor senere Aalborg Lufthavn og Flyvestation Aalborg blev placeret, og tillige på den store Karup Flyveplads i Midtjylland. I samme periode blev han i løbet af seks uger uddannet på Schalburgkorpsets skole i Birkerød ved København. Desuden gjorde Toft tjeneste fra efteråret 1943 til november 1944 ved den tyske besættelsesmagt som uniformeret og bevæbnet sabotagevagt, først på søflyvepladsen ved Aalborg, frem til den 16. maj 1944, og derefter i Italien og Frankrig, hvor han fungerede under Organisation Todt, den tyske organisation der bl.a. stod for opførelsen af Atlantvolden, opkaldt efter dens første leder, Fritz Todt, og altså i den forstand med en mindre dyster baggrund, end navnet lader ane. I tidsrummet fra begyndelsen af januar 1945 og frem til befrielsen 5. maj 1945 arbejdede Toft så som medhjælper ved Gestapos afdeling i Aalborg, og i denne periode deltog Toft i mange anholdelser og i meget grove mishandlinger af en lang række danskere, ligesom Toft deltog i flere Schalburgtager, med sprængninger og ildspåsættelser. Den da 19-årige Frantz Toft nåede altså på blot fire måneder at begå så mange og så grove forbrydelser, at det efter befrielsen skulle koste ham livet.

I retssagen mod Frantz Toft blev der især lagt vægt på hans ivrige engagement hos Gestapo, d.v.s den tortur han havde udøvet, samt på et drabsforsøg på en politibetjent, der havde forsøgt at likvidere Toft. Frantz Toft havde ikke, som stort set alle de andre henrettede, slået nogen ihjel. Han havde forgæves forsøgt på det, men havde ikke desto mindre begået så grove forbrydelser, at han blev dømt til døden. Blot 20 år gammel var Frantz Toft den yngste af de 46 personer, der blev henrettet i forbindelse med retsopgøret efter besættelsen. Andre, der havde begået værre forbrydelser, slap ved juridiske undvigemanøvrer fra retsopgøret med livet i behold, mens Frantz Toft stort set vedgik de anklager, der var rejst mod ham, og i øvrigt fastholdt til det sidste, at han havde kæmpet for en god sag. Af Frantz Tofts afskedsbrev fremgår det da også, at han gik i døden med et rent hjerte. Desuden må man ikke se bort fra, at sagen mod Frantz Toft gennemførtes som en

af de første i forbindelse med retsopgøret, mens hævntørsten endnu var på sit højeste. Andre slap kun kort tid senere fra lignende eller værre forbrydelser med livet i behold. Efter at Frantz Toft var ført til henrettelsespladsen og bundet i skydeskuret i oktobernatten 1946, var hans sidste ord: "Hils Mor."

Frantz Toft, 20 år gammel, blev henrettet i Undallslund Plantage den 8. oktober 1946 kl. 01.30. Han skulle få måneder senere få følgeskab af to af sine kammerater fra Aalborg, Walther Heldtberg og Albert Johannes Dahl.

Som alle henrettede blev Frantz Tofts lig kremeret. Hvor hadet han var i Aalborg kom til udtryk, da hans urne den 10. oktober 1946 skulle nedsættes på Almen Kirkegård i Aalborg. Hans forældre og søskende ventede på aftalt tidspunkt ved det gravsted, de havde købt, og med en times forsinkelse kom en kirkegårdsarbejder i snavset arbejdstøj slentrende med en urne under den ene arm og en spade i hånden. Uden et ord til familien gravede manden et hul i jorden, proppede urnen ned, smed jord på og klappede til med spaden. Så vendte manden ryggen til de pårørende, og slentrede uden et ord bort fra stedet. Lidt fremme ad stien begyndte han at fløjte.

Walther Heldtberg blev født i Sønderborg den 25. september 1924. Den ene af hans brødre blev ved krigsudbruddet indkaldt til tjeneste i den tyske Værnemagt og faldt under felttoget i Polen, mens den anden senere under krigen blev Gestapomedhjælper i Aalborg, hvilket efter befrielsen indbragte ham en dom på 12 års fængsel for landsforræderi. Walther Heldtberg blev som 19-årig ansat som uniformeret og bevæbnet sabotagevagt ved Kastrup Lufthavn på Amager, hvor han var frem til den 13. februar 1944. Fra den 1. juni til den 10. august 1944 var han uniformeret, men ubevæbnet, sabotagevagt under det tyske Schweriner Vagtkorps ved Vandel Flyveplads, i nærheden af Vejle. I tiden fra den 2. til den 18. januar 1945 gjorde Heldtberg tjeneste for det tyske sikkerhedspoliti som uniformeret vagtmand ved Shellhuset i København. Til tjenestens forefaldende arbejde hørte bl.a. at flytte lig i bygningens kælder, i reglen folk der var blevet dræbt eller tortureret til døde under forhør. Den 18. januar 1945 blev Walther Heldtberg så forflyttet til tjeneste ved Gestapo på Højskolehotellet i Aalborg, hvor også hans bror som nævnt gjorde tjeneste. Her arbejdede Heldtberg frem til den 3. marts 1945, hvilken dato han blev anholdt af tyskerne, mistænkt for tyveri, afskediget fra Gestapo og som straf anbragt i Frøslevlejren i Sønderjylland, hvor han sad frem til befrielsen.

Øjensynligt har Heldtberg haft det med at stjæle, hvor han kom

frem. Nu hørte det snarere til reglen end undtagelsen, at Gestapofolkene, danske som tyske, stjal hvad de ville fra deres fanger, så Heldtbergs tyveri må have rettet sig mod tyske effekter, eftersom tyskerne gjorde sig den ulejlighed at følge op på sagen. Om tyvekosterne nu har været danske eller tyske er i denne sammenhæng underordnet. Det var nemlig ikke tyveri der gjorde, at Walther Heldtberg var en af de danskere, der kom til at indtage en markant og skæbnesvanger rolle i retsopgøret efter besættelsen. Ej heller var det arbejdet med at flytte torturmærkede lig i Shellhuset i København.

Under sin tjeneste i Aalborg nåede Heldtberg at gøre sig bemærket på flere måder. Han deltog bl.a. i en lang række anholdelser og razziaer, der resulterede i, at flere af de anholdte efterfølgende blev sendt til Frøslevlejren. Til de øvrige forbrydelser, Heldtberg begik i tysk tjeneste i Aalborg, hører en episode den 11. februar 1945, hvor der om aftenen havde samlet sig et større opløb ved posthuset i Algade. Sabotagevagter og marinevægtere havde svært ved at kontrollere situationen, og kunne ikke holde de ophidsede danskere på afstand, selvom de skød op i luften. Da Heldtberg fik nys om balladen, skal han have sagt, at han "kraftedeme nok skulle ordne dem," hvorpå han ophidset tog til Højskolehotellet på Boulevarden, iklædte sig uniform, bevæbnede sig og begav sig hen til posthuset. Her skød han ned i stenbroen nogle meter foran folkemængden, vel vidende, at projektilerne ville springe op. Fem personer blev ramt, heriblandt en kun 15-årig dreng, der blev dræbt. De øvrige blev sårede.

Også ved andre lejligheder gjorde Heldtberg sig skyldig i mere eller mindre vilkårligt skyderi, hvilket sammen med Heldtbergs øvrige forbrydelser ved sagsbehandlingen ved retten i Aalborg resulterede i en dom på livsvarigt fængsel. Desuden blev Heldtberg kendt uværdig til almen tillid for bestandig. Vestre Landsret stadfæstede denne dom den 16. oktober 1946, men i Højesteret ændrede man den 7. marts 1947 dommen til livsstraf, altså dødsstraf. Ifølge den mentalerklæring, som amtslægen i Aalborg udarbejdede i forbindelse med sagen mod Heldtberg, var denne hverken sindssyg eller åndssvag, men var fra barnsben forrået og afstumpet i følelsesmæssig henseende. Walther Heldtberg havde således nok haft en vanskelig barndom, men han var egnet til straf, også dødsstraf.

Pastor Poul Schou fra Aalborg, som Heldtberg tilbragte nogen tid med, mens han afventede dommens fuldbyrdelse, har beskrevet Walther Heldtbergs sidste timer:

"På henrettelsesaftenen fik Heldtbergs familie besked om at gå kl.

ca. 21.40. Walthers stedfar, Gerken, var tidligere gået, han var ved at blive dårlig. Walther gik med sin mor og sin moster, en i hver hånd, hen til gitteret, hans ansigt strålede af et godt smil, og det var hele tiden ham, der trøstede dem. Moderens sidste ord til drengen var: Kopf hoch! Til mig, der stod ved siden af ham, sagde hun: "Jeg håber, De vil være god ved min dreng til det sidste." "Det vil jeg," svarede jeg."

Om Heldtbergs sidste minutter, efter man var nået ud til henrettelsespladsen i Undallslund Plantage og Heldtberg var blevet bundet op mod den plade, hvor han skulle skydes, beretter Poul Schou:

"Jeg lagde begge hænder på hans hoved og lyste velsignelsen. Så slog jeg korsets tegn for hans ansigt og hans bryst og trådte tilbage. En mand løb frem og trak en hætte ned over hans hoved, amtslægen fæstnede på hans bryst et hvidt mærke, der markerede hvor hjertet var. En peloton på otte[12] mand kom hurtigt og stille ind og tog opstilling. Fra Walther hørtes ikke en lyd. Så kom salven. Walther sank sammen. Alle otte [sic!] skud havde ramt ham i hjertet. En kiste blev båret ind. Da Walther var lagt til rette, blev kisten skruet til. Mens alle tilstedeværende blottede hovederne, foretog jeg jordpåkastelsen efter det sædvanlige ritual, og kisten blev båret bort for at blive ført til kremering."

Walther Heldtberg, 22 år gammel, blev henrettet den 11. april 1947 kl. 01.00. Heldtberg blev som de øvrige henrettede kremeret, som pastor Schou også anfører i sin beskrivelse af henrettelsen, og hans urne siden nedsat i Nordborg på Als. To timer efter Heldtbergs henrettelse, kom turen til Albert Dahl.

Albert Johannes Dahl blev født den 26. februar 1917 på Frederiksberg. Han var ved sin død gift med en ung kvinde fra Bælum, som han havde giftet sig med, mens han gjorde tjeneste ved Gestapo i Aalborg, men havde ingen børn. Albert Johannes Dahl er den ene af de to mænd, som Frantz Toft nævner i det lille ps i hans afskedsbrev.

I konfirmationsalderen kom Albert Dahl i tømrerlære hos sin far, hvor han arbejdede frem til 1936, men som følge af svigtende helbred fik han aldrig gjort uddannelsen færdig. Efter at have forladt lærepladsen arbejdede Dahl i en tømmerhandel og hjalp desuden sin bror, der var snedker. To gange, senest i vinteren 1939-1940, forsøgte Dahl uden held at blive optaget på Bygmesterskolen, men kunne ikke bestå optagelsesprøven. Albert Dahl var i en periode aktiv i FDF, var i årene 1933-1937 medlem af Københavns Amts Skytteforening, og desuden medlem af Konservativ Ungdom. På sessionen blev Albert Dahl kasseret af helbredsgrunde, hvilket han oplevede

som et nederlag. Kassationen fik angiveligt senere den konsekvens, at han meldte sig frivilligt som soldat til deltagelse i Finlandskrigen. Under Finlandskrigen gjorde Dahl tjeneste som grænsevagt på finsk side, og det var i denne periode, han lærte F. C. Schalburg at kende. Atter hjemkommet til Danmark opfordrede Schalburg Albert Dahl til at gå ind i kampen mod kommunismen; en kamp, som var den direkte årsag til en del danskeres indtræden i Waffen SS. Hertil meldte Dahl sig i april 1940, og tjente til december 1943 bl.a. i Frikorps Danmark.

Albert Dahl blev først uddannet på rekrutskolen i Klagenfurt, og havde derefter gjort tjeneste på både Østfronten og i Frankrig. Efter endt krigstjeneste på de europæiske fronter, blev Dahl ansat til tjeneste ved Gestapo i Aalborg, hvor han virkede fra januar 1944 til befrielsen i maj 1945. Det var Dahls modbydelige og grusomme gerninger i Gestapos hovedkvarter på Højskolehotellet i Aalborg der var afgørende for, at han blev dømt til døden. Under sin ansættelse i Aalborg deltog Dahl i anholdelsesaktioner, i hvilke omkring 100 mennesker blev anholdt, bl.a. under Gestapos razziaer på Aalborg Værft. En lang række af de anholdte blev senere ført til tyskernes fangelejre i Frøslev og Horserød, og nogle blev sendt til koncentrationslejre i Tyskland. Andre blev dødsdømt og henrettet af tyskerne, mens atter andre døde af de mishandlinger de blev udsat for, under Gestapos hårdhændede afhøringer. Albert Dahl optrådte som tolk under afhøringerne, men deltog tillige selv i mishandlingen af de anholdte. Dahl deltog også i en aktion ved Nibe i maj 1944, hvorunder en gruppe modstandsmænd blev anholdt, tortureret og efterfølgende sendt til koncentrationslejren Neuengamme. Desuden deltog Dahl i aktionen mod det danske politi den 19. september 1944, hvor tyskerne under dække af en falsk luftalarm tilbageholdt stort set den samlede danske politistyrke, som blev sendt til koncentrationslejrene i Tyskland. De politifolk, som ikke blev taget af tyskerne, måtte efter aktionen den 19. september 1944 gå under jorden, eller søge at flygte til Sverige.

En ung mand fra Aalborg, blandt flere andre, oplevede Dahl i aktion, og har afgivet beretning derom. Den pågældende blev først på natten den 27. april 1945 indbragt på Højskolehotellet og ført ind på et kontor, hvor Dahl sad på hjørnet af et skrivebord med en pisk i hånden. Da den unge mand svarede nej på spørgsmålet om, hvorvidt han havde arbejdet i modstandsbevægelsen, greb to Gestapomænd ham, lagde ham ned over et bord med ryggen opad og fastholdt ham. Albert Dahl oplyste ham om, at han nu ville få 20 slag, fordi han løj,

og begyndte at slå, samtidig med at han talte højt. Efter det tyvende slag blev den anholdte rejst op, fik et par slag undervejs, og stillet midt på gulvet. Den mishandlede mand bad om et glas vand. Til svar råbte Dahl, om den anholdte troede, at han befandt sig på et hotel. Derefter blev manden igen kastet ned på bordet, fastholdt og atter tildelt 20 hårde slag med pisken. Igen blev han rejst op, hvorefter Dahl gav ham flere slag i ansigtet og sagde, at det var kedeligt, at den unge mand var havnet på den forkerte side af plankeværket. Efterfølgende blev den unge mand sendt til Frøslevlejren, hvor han sad frem til befrielsen. Ofret kom således fra mødet med Gestapo med livet i behold, men havde mén efter mishandlingen lang tid derefter.

Da Albert Dahl under retssagen mod ham blev afhørt om mishandlingen af den unge mand, herunder hans brovtende afslag på at give den forpinte mand et glas vand, svarede Dahl, at han havde fået forklaret, at sårede kunne tage skade af at drikke vand. Som forklaring på, at han slog sine ofre, sagde Albert Dahl, at når man slog, skammede man sig. Derfor slog man hårdt for at få ofret til at tale, så man slap for at slå mere i den tro, at man kunne løbe fra sin skam. I sin afsluttende procedure betegnede statsadvokaten Albert Dahls sag som en af de alvorligste, der havde fundet sted i Aalborg under besættelsen, og krævede Dahl idømt lovens strengeste straf, livsstraf. Grovere end Albert Dahl havde gjort det, procederede statsadvokaten, kunne man ikke tilsidesætte sin pligt over for andre mennesker og sit land. Albert Dahl blev den 13. marts 1946 i retten i Aalborg idømt livsvarigt fængsel. Anklagemyndigheden ankede sagen til Vestre Landsret, som den 20. august 1946 ændrede dommen til livsstraf, altså dødsstraf. Højesteret stadfæstede denne dom den 12. marts 1947.

Albert Johannes Dahl, 30 år gammel, blev henrettet den 11. april 1947 kl. 02.30. Lige som Frantz Toft blev Albert Dahls urne nedsat på Almen Kirkegård i Aalborg.

Kristian Egede Lundholm blev født den 22. november 1919. Han voksede op i landsbyen Vive ved Hadsund. Lundholm er den anden mand, Frantz Toft nævner i sit afskedsbrev. Lundholm var gift og havde et barn.

Kristian Egede Lundholm tog i 1933 mellemskoleeksamen og kom derefter i manufakturlære; en læreplads, som han imidlertid forlod i 1935, da han fik tilbudt arbejde på en skotøjsfabrik i Tjekkoslovakiet. I 1937 rejste han tilbage til Danmark, hvor han fik en stilling som repræsentant i København. Der var kommet en del tyskere i Lundholms barndomshjem, idet hans far, der var broderihandler,

drev forretning med tyskerne, og desuden havde Lundholm haft en tysk barnepige i flere år. Kristian Egede Lundholm interesserede sig for Tyskland og nazismen, og meldte sig ind i det danske nazistparti DNSAP den 12. juli 1941 i København. Lundholm flyttede til Aalborg, hvor han i en periode var ansat som portier på Hotel Hafnia, hvorefter han fik en stilling hos Flakbauhof i Nørresundby, først på lageret og senere på kontoret.

Gestapo oprettede som nævnt en afdeling i Aalborg i september 1943, og Lundholm var den første danske tolk, der med hensynsløs effektivitet arbejdede på stedet, omtrent fra afdelingens oprettelse og frem til januar 1944. Modstandsbevægelsen i Aalborg forsøgte to gange at likvidere Lundholm, men forgæves. I januar 1944 var jorden imidlertid blevet så varm under Lundholm, at han måtte rejse til København, hvor han arbejdede for Gestapo i Dagmarhus og i Shellhuset. I slutningen af april 1945 var det åbenlyst for enhver, at det nazistiske tusindårsrige lakkede mod enden. Kristian Egede Lundholm søgte og fik sin afsked fra Gestapo den 1. maj 1945, få dage før befrielsen. Lundholm blev anholdt i Århus den 5. maj 1945, og derefter overført til Aalborg.

I sit arbejde for Gestapo deltog Lundholm i en lang række anholdelser af danske borgere, optrådte som tolk ved en del af forhørene, og deltog i øvrigt i disse på så brutal og aggressiv en måde, at de forhør, som Lundholm deltog i, ofte udviklede sig til regulære torturscener, hvor det mere var torturen end det at vriste oplysninger ud af folk, der stod i centrum. I et tilfælde på Højskolehotellet i Aalborg blev en mand, der nægtede at tilstå at han var medlem af modstandsbevægelsen, mishandlet så groft, at den pågældendes cellekammerater, der udmærket kendte manden, ikke var i stand til at genkende ham, da han efter timelang mishandling blev smidt ind i cellen igen. I et andet tilfælde blev Lundholms offer over flere dage udsat for slag med pisk og stok i så voldsomt et omfang, at den pågældendes ryg og sæde var blodigt kød, og undervævet omdannet til dybe sår. Da endnu en afhøring med piskeslag tog sin begyndelse, bed den pågældende sig i hånden for at udholde smerterne, hvilket fik Lundholm til grinende at sige, at offeret skulle lade være med at bide sig i hånden, fordi der kunne gå blodforgiftning i såret. Derefter truede Lundholm med at hente mandens hustru og give hende samme omgang, og da manden svarede, at han ikke kunne fortælle dem noget fordi han intet vidste, og at han hellere ville have, at hans plageånder skød ham frem for at fortsætte pinslerne, svarede Lundholm: "Det gør vi sgu også."

Tilsyneladende bestræbte Kristian Egede Lundholm sig på at demonstrere effektivitet og initiativ. De meget grove mishandlinger fik de anholdte til at afgive forklaringer og kunne i sagens natur fremtvinge tilståelser, men derudover udviste Lundholm også initiativ i andre metoder til opklaring af illegalt arbejde, f.eks. ved at udgive sig for at være medlem af modstandsbevægelsen. På den måde fik han ved en lejlighed kontakt med en dansk søløjtnant, der var tilknyttet modstandsbevægelsen i Korsør. Lundholm angav den pågældende til Gestapo, og under transporten fra Korsør til København blev den tilfangetagne modstandsmand dræbt, muligvis under flugtforsøg. Lundholm havde i den grad vist sig effektiv til sit arbejde for Gestapo, at han den 30. januar 1944 fik tilkendt den tyske orden Krigsfortjenestekorset af 2. grad, med sværd. Lundholm fik den fornemme orden for sin i tysk forstand fortjenstfulde indsats ved oprulning af sabotagegrupperne i Aalborg, og for sin indsats under strejkeuroligheder i København, hvor Lundholm bl.a. havde skudt ind i en folkemængde i Istedgade. Men på trods af denne påskønnelse forsøgte Lundholm at forlade den synkende, nazistiske skude i april 1945.

Den 5. april 1946 blev Kristian Egede Lundholm dømt til døden ved retten i Aalborg. Lundholm ankede dommen, da han mente den var for streng. Dommen blev stadfæstet af Vestre Landsret den 1. november 1946, og af Højesteret den 22. april 1947. Lundholm blev overført fra Aalborg til Viborg Arrest tirsdag den 6. maj 1947. Fredag den 16. maj blev Lundholm om formiddagen gjort bekendt med, at henrettelsen skulle finde sted inden for det næste døgn.

Om eftermiddagen fredag den 16. maj 1947 fik Kristian Egede Lundholm så besøg af sin kone og sin bror, som fik lov at være i arresten til kl. 21.30. Så skulle de tage afsked. De sidste timer i cellen tilbragte Lundholm sammen med pastor Steinrud fra Viborg. De to bad sammen, og præsten foranstaltede en andagt for den dødsdømte. Lundholm blev ført fra arresten den 17. maj kl. 00.35. Henrettelsen af Kristian Egede Lundholm, 27 år gammel, fandt sted den 17. maj 1947 kl. 01.00.

Børge Thorkild Jensen blev født den 31. januar 1920 i København. Han var oprindeligt uddannet tømrer, og dertil tilsyneladende lidt af en eventyrer. I en periode arbejde Børge Thorkild Jensen i Grønland, rejste over Canada til USA, hvor han bl.a. arbejdede i en kort periode i Walt Disneys filmstudier, og hvor han søgte optagelse i den amerikanske hær, men da hans ansøgning blev afslået rejste han tilbage til Danmark. I begyndelsen af 1943 fik han logi hos en kvinde i Hornbæk, der medvirkede til at smugle engelske flyvere til Sverige, og her

fik han kontakt med illegale kredse. Da modstandsgruppen "Dannevirke" blev etableret i 1943, kom Børge Thorkild Jensen ind i den, men da et af medlemmerne i gruppen en dag fortalte, at han og nogle andre havde været med til at likvidere en fru Meyer, og samtidig foreslog Børge Thorkild Jensen at han kunne være med til nogle væbnede overfald, foretog han tilsyneladende en kovending, og meldte sig ind i Waffen SS i november 1943. Andre kilder hævder imidlertid, at Børge Thorkild Jensen fandt modstandsarbejdet for kedeligt, og muligvis har han selv brugt affæren med fru Meyer i sit forsvar for at kaste lys over modstandsbevægelsens mere dunkle sider, vel i et forsøg på at gøre sine egne forbrydelser mindre dunkle.

Under alle omstændigheder vendte Børge Thorkild Jensen allerede i december 1943 fra Tyskland tilbage til Danmark, for at deltage i bekæmpelsen af modstandsbevægelsen. Børge Thorkild Jensen udførte i Danmark politimæssig tjeneste for det tyske sikkerhedspoliti mod særlig betaling, ud over soldaterlønnen. Han gjorde sig altså fortjent til mere end den ordinære løn, og til en start angav Børge Thorkild Jensen lederen og tre medlemmer af den modstandsgruppe, han selv engang havde tilhørt. Disse fire blev senere overført til tyske koncentrationslejre, hvor en af dem døde. Jensens stikkervirksomhed fortsatte med forskellige angivelser og kulminerede i slutningen af februar 1944, hvor han var i Aalborg for at opspore medlemmer af modstandsbevægelsen. Her lykkedes det Børge Thorkild Jensen at skaffe oplysninger der resulterede i, at den såkaldte Aars-gruppe blev anholdt. Af Aars-gruppen blev otte af de anholdte henrettet af tyskerne, mens fem andre blev sendt i koncentrationslejr.

Efter at have virket effektivt som angiver vendte Børge Thorkild Jensen i foråret 1944 tilbage til Tyskland, og deltog derpå i kampene på Vestfronten og senere mod partisaner i Jugoslavien. Her undgik han med nød og næppe at blive henrettet af partisanerne, kæmpede sig tilbage til tyske enheder, og blev derpå involveret i en specialopgave: Han blev kastet ned bag de amerikanske linier iført amerikansk uniform, med det i øvrigt forgæves formål at falde de allierede i ryggen. Under juleorloven i Danmark i 1944 forsøgte Jensen at desertere, blev fanget, fængslet og atter frigivet i slutningen af marts 1945, sendt retur til Tyskland og indsat i en enhed på Vestfronten. Børge Thorkild Jensen deltog i nogle af de sidste kampe i Tyskland, blev taget til fange den 2. maj 1945, flygtede fra krigsfangenskabet og søgte op gennem Tyskland til Danmark.

Ved den danske-tyske grænse meldte Børge Thorkild Jensen sig til de danske myndigheder den 1. oktober 1945 og oplyste, at han var flygtet fra en tysk koncentrationslejr, hvor han var blevet anbragt, efter at han under besættelsen var blevet taget af tyskerne på Ærø. Det sidste var for så vidt korrekt, da han netop som desertør havde opholdt sig og var blevet taget af tyskerne på Ærø. Men Børge Thorkild Jensen havde adskilligt andet på samvittigheden, hvilket grænsepolitiet hurtigt konstaterede.

Den 18. oktober 1945 blev han overført til arresten i Aalborg, og man kunne forberede retssagen mod Børge Thorkild Jensen, der tilstod alt og svarede villigt på politiets spørgsmål. Sagen mod Børge Thorkild Jensen fandt sted ved retten i Aalborg den 7. oktober 1946. Der var ingen vidneførsel, og derfor blot afsat en enkelt dag til sagen. Børge Thorkild Jensen oplyste bl.a., at han havde været engelskvenlig og medlem af Konservativ Ungdom, men havde meldt sig ud, da de konservative gik med i samlingsregeringen. Som grund til at forlade modstandsbevægelsen angav Jensen bl.a. likvideringen af Fru Meyer og fandt i øvrigt, at man burde have ført en åben kamp mod tyskerne, og endelig angav han som en årsag til at gå i tysk tjeneste, at han gerne ville ud at se sig om, indtil han blev træt af tyskerne og ville ud af det hele.

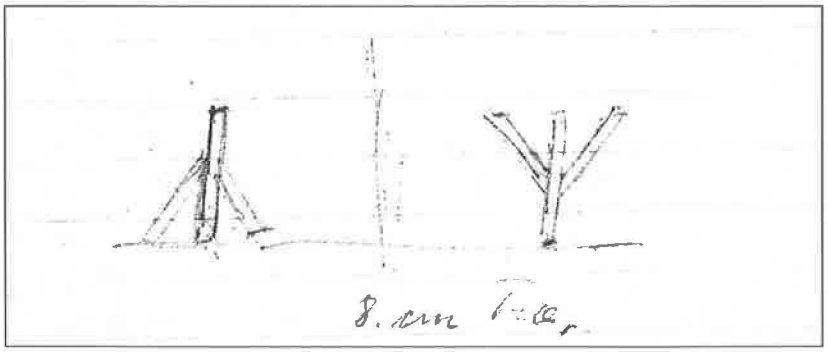
Retten i Aalborg dømte Børge Thorkild Jensen til døden den 7. oktober 1946. Jensen ønskede ikke at appellere dommen, da han gik ud fra, at det var intelligente mennesker, der dømte ham; folk, som kunne overskue rækkevidden af hans handlinger, hvad han ikke selv havde kunnet, som han udtrykte det. Dagen efter, den 8. oktober 1946, blev Frantz Toft henrettet, hvilket kom som et chok for Børge Thorkild Jensen, som skrev til statsadvokaten og bad denne om at fremskynde henrettelsen mest muligt. Justitsminister Elmquist kunne imidlertid ikke acceptere en henrettelse alene efter en underretsdom. Sagen blev anket til Vestre Landsret, som den 21. december 1946 stadfæstede byrettens dom. Denne dom ankedes til Højesteret, som den 12. maj 1947 stadfæstede landsrettens dom. Børge Thorkild Jensen havde ved begge instanser nægtet at deltage aktivt i sagen. Børge Thorkild Jensen, 27 år gammel, blev henrettet den 23. maj 1947 kl. 01.00.

Første brev

Onsdag den 9. oktober 1946, dagen efter at Frantz Toft var blevet henrettet, skrev stiftsprovst Chr. Baun, Viborg, følgende brev til Frantz Tofts familie:[13]

"Møbelhandler P. Chr. Toft,
Urbansgade 24,
Aalborg.

Deres Søn, som jeg har besøgt omtrent daglig i den Tid, han var her i byen, og som jeg var hos ogsaa i hans sidste Timer, har bedt mig sende Dem hans sidste Hilsen. Han bad mig fremføre 4 ønsker for sin Familie: 1) han ønskede, at hans Paarørende ikke skulde se ham efter at han var død, 2) han ønskde [sic!] at lægges i en Kiste af uhøvlede Brædder (dette Ønske kunde dog ikke opfyldes, da det var for sent fremført – han blev lagt i en pæn hvidlakeret kiste), 3) han vilde gerne begraves paa Aalborg gamle Kirkegaard, hvis det er muligt at faa Gravplads der og 4) han vilde gerne have de to Symboler, som han har tegnet paa vedlagte Stykke Papir anbragt i Gravpladsens Hjørner ved Siden af Gravstenen. Det skulde – efter hans opgivelse – være de gamle germanske symboler for Død og Liv. Jeg sagde til ham, at det vist var hedenske Symboler fra før Kristendommens komme, men jeg vidste det ikke aldeles bestemt. Hvis det er hedenske Symboler, forstod jeg, at han ikke ønskede dem paa sin Grav. (Jeg tilføjer her, at jeg anser det for tvivlsomt, om det er tilladt at sætte disse Symboler paa en dansk kristen Kirkegaard.)

Den lille tegning, som Frantz Toft lavede kort før sin død, og som Chr. Baun omtaler i sit brev til familien Toft. Det fremgår af Bauns brev, at han ikke på nogen måde var begejstret for tanken om hedenske symboler på en kristen kirkegård, hvilket stemmer ganske godt med Bauns noget bastante kristendomsopfattelse. Baun gjorde sig senere bemærket for sin massive modstand mod kvindelige præster. Ikke desto mindre blev ønsket faktisk efterkommet, i det mindste tilnærmelsesvist. *Bjarne Wagner-Augustenborgs arkiv.*

Endelig bad han mig om at hilse Dem alle fra ham og sige, at han følte ingen Bitterhed overfor nogen, og bede Dem om – især hans Mor – at have det paa samme Maade.

Han var fuldkommen rolig lige til det sidste, baade i Cellen, hvor jeg var hos ham efter hans eget Ønske hele Tiden fra Familien tog Afsked og til han blev ført bort. Ligeledes fulgte jeg med ham under Eksekutionen og var ved hans Side til det sidste Sekund. Vi havde gode Samtaler i disse sidste Nattetimer. Han ønskede gerne at komme til Alters. Altergangen blev en stille og højtidelig Stund, jeg følte, at han var dybt grebet af den hellige Handling, og da vi kom til Fadervor, bad han det selv højt med. Da Altergangen var forbi, tog han min Haand mellem begge sine og takkede hjerteligt og bevæget.

Også da han blev ført bort, var han ganske rolig og ligevægtig. Tilsidst lyste jeg den gamle aronitiske Velsignelse over ham, og han takkede igen saaledes, at jeg forstod, at Velsignelsen betød noget stort for ham.

Han døde øjeblikkeligt og har intet lidt. To læger var til Stede og konstaterede straks, at Døden var indtraadt.

Saa har jeg blot endnu, at ønske for hans Forældre og Søskende, at Gud vil være Dem alle nær i sin Naade og Kraft.

Henrettelsespladsen i Undallslund Plantage ved Viborg.
Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2010.

Viborg den 9. oktober 1946.
[Sign.] Chr. Baun."

Efter alt at dømme var dette det første brev, som familien modtog om Frantz Toft, efter hans død. Det skulle ikke blive det sidste. Blandt de senere breve var en afvisning på at udbetale Frantz Tofts livsforsikring, lydende 3.000 kr., med henvisning til de almindelige forsikringsbetingelsers § 4 næstsidste punkt, hvori det anføres, at forsikringen i alle tilfælde betragtes som frivilligt hævet, dersom den forsikrede mistede livet som følge af deltagelse i forbrydelser.[14]

Frantz Tofts grav på Almen Kirkegård, Aalborg. På det prunkløse kors angives blot Frantz Erik Toft, født 18. maj 1926, død 8. oktober 1946. De omtalte hedenske symboler blev ikke placeret i hjørnerne ved siden af gravstenen, men på de små søjler ved gravens indgang og de er, som Frantz Toft ønskede, 8 cm høje. Senere blev Frantz Tofts mor og far bisat i samme grav. Albert Johannes Dahl, henrettet 11. april 1947, blev også bisat på Almen Kirkegård, men hans gravsted er nu sløjfet. *Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2010.*

Efter sidste salve

Nogle måneder efter, at den sidste salve havde lydt i Undallslund Plantage, ved henrettelsen den 12. juli 1949, blev installationerne på henrettelsespladsen fjernet, og den tidligere tankgrav omhyggeligt fyldt med jord og beplantet, i modsætning til de øvrige tankgrave i rækken, som ikke blev fyldt op. Med lidt umage og det rette lokalkendskab kan det således lade sig gøre at lokalisere det sted, hvor 16 mand blev henrettet. Havde man undladt at planere, ville henrettelsespladsen i Undallslund Plantage for eftertiden have været umuligt at lokalisere. Man gjorde sig store anstrengelser for at skjule henrettelsespladsen, og netop dermed blev sporene angivet i den tyste plantage.[15] Og med tiden bliver også disse, som de øvrige spor henrettelserne affødte, stadigt mere utydelige.

Henrik Gjøde Nielsen
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum

Litteratur og materiale

Litteratur

Bach, C. L.: Politimester i Aalborg under besættelsen. I: Fra Himmerland og Kjær Herred 1995, s. 7-31.
Bøgh, Frank: De dødsdømte, 2005.
Gregersen, Hans: Krigens by, 2009.
Nielsen, Henrik Gjøde: En forsvundet krigsforbryder. I: Vendsyssel Nu & Da 2002, s. 54-59.
Nielsen, Henrik Gjøde: Slutspil. I: Mørke sider af Viborgs historie, 2003, s. 159-200.
Nielsen, Henrik Gjøde: Sidste brev fra Viborg. I: Flere mørke sider af Viborgs historie, 2004, s. 171-172.
Nielsen, Henrik Gjøde: Tre byer – Tre befrielser, 2006.
Nielsen, Henrik Gjøde: Livsstraf. I: Fra Viborg Amt 2006, s. 90-111.
Nielsen, Henrik Gjøde: 16 salver. I: Fra Viborg-egnen 2007, s. 73-99.
Tamm, Ditlev: Retsopgøret efter besættelsen, bd. 1-2, 1985.
Nissen, Jesper: Den strengeste straf, 2001.
Wagner-Augustenborg, Bjarne: Den vildfarne, 2000.
Wagner-Augustenborg, Bjarne: Når solen synker, 2004.

Radio- og tv-udsendelser

Henrettelsen af Frantz Toft den 8. oktober 1946. Danmarks Radio, 2005.
Bødler i statens tjeneste. DR2, 2010.

Upubliceret materiale

Nordjyllands Historiske Museum, Hals Museums arkiv

Bovrupkartoteket med tillæg og rettelser.

BWA-samlingen, herunder korrespondancer, arrestationslister, efterlysningsblade mv.

Frantz Toft-arkivet, herunder breve til, fra og om Frantz Toft 1945-1947.

Noter

1 BWA-samlingen, Hals Museum, Nordjyllands Historiske Museum. Brevet er tillige gengivet i helhed i Wagner-Augustenborg 2000 s. 118-119, og i uddrag i Nielsen 2004 s. 171-172. Som det fremgår, skrev Frantz Toft et udmærket dansk, men stort set konsekvent uden datidens i retskrivningsmæssig forstand korrekte anvendelse af stort begyndelsesbogstav i navneord.

2 De henrettede fordeler sig på byretsdomme, d.v.s. første retsinstans, med efterfølgende stadfæstelse i lands- og højesteret, som følger: Aalborg fem, Århus tre, Kolding tre, Odense to, Esbjerg to og Haderslev en. Nielsen 2007 s. 77-96.

3 Redegørelsen for Gestapo i Aalborg og Nordjylland og for Frits Bolles karakter og metoder bygger på Nielsen 2002 s. 54-55 samt Nielsen 2006 s. 11-12. Begge steder findes yderligere henvisninger.

4 Om Bolles planlagte mord på de danske fanger i Kong Hans Gades Arrest i Aalborg, hans flugt gennem Nordjylland, selvmordene, gidseltagningen og Bolles forsvinden, se Nielsen 2002 s. 56-58.

5 Nielsen 2002 s. 58-59

6 Afsnittet bygger på Nielsen 2006 s. 91-98.

7 Med visse markante undtagelser, jf. Nielsen 2006.

8 Dødsstraffen i straffelovstillægget blev afskaffet 1951, og sidste omtale af dødsstraf i loven blev afskaffet 1993. Fra 1952 til 1978 gjaldt en særlig mulighed for at idømme dødsstraf i krigstid for mord, angiveri, højforræderi og landsforræderi, hvis gerningsmanden var over 21 år. Reglen mindede om den, som gjaldt i straffelovstillægget fra 1945, og hensigten var at undgå igen at skulle vedtage en lov med tilbagevirkende kraft, hvis Danmark skulle blive besat, og forventeligt befriet, under den kolde krig. Den 3. maj 1978 blev dødsstraffen også ophævet i den militære straffelov. Jf. love af: 6. juli 1946, 12. juli 1946, 18. juni 1951, 22. december 1993.

9 Bach 1995 s. 28-29.

10 Det følgende bygger på Nielsen 2003 s. 177-188. Her findes også plantegning og en række fotografier af henrettelsespladsen.

11 Biografierne af de fra Aalborg henrettede bygger på Nielsen 2006 s. 12-21 samt Nielsen 2007 s. 77-82, 84-85. Her findes også fotografier af de henrettede.

12 Enten tager Schou fejl med hensyn til pelotonens antal, otte mand, eller også varierede pelotonens antal mellem otte og ti mand. Den hyppigste angivelse er ti mand, men hos Schou angives altså otte. Variationer kunne åbenbart forekomme. Ifølge rigspolitichefens instruks af 26. oktober 1945, hvori de nærmere regler for eksekutionskommandoets sammensætning fastsættes, skulle henrettelsespelotonen eller eksekutionskommandoet bestå af otte mand fra ordenspolitiet og to mand fra kriminalpolitiet, jf. Tamm 1985 s. 326. Instruksen var i øvrigt betegnet som strengt fortroligt.

13 Nordjyllands Historiske Museum, Hals Museums Arkiv, BWA-samlingen.

14 Ibid.

15 Nielsen 2006 s. 109.

Svineforsøgsstationen "Nordjylland" og svineavlscentret "Høgholt"

Af Erik Lottrup

Foto: Keld Poulsen, Vestbjerg.

Svinehold har altid været en vigtig del af landbrugets produktion, men gennem det seneste århundrede har svineholdet udviklet sig til industri, der ikke alene har stor betydning for de enkelte landbrugs økonomi, men også blevet er del af det danske nationalprodukt.

De store fremskridt skyldes et målbevidst avlsarbejde, der allerede i 1880'ere sattes i gang af docent ved Landbohøjskolen, N.J. Fjord, hvor han fra 1825 til 1891 var landøkonomisk forsøgsleder.

Hans navn og gerning er kendt i alle landbrugslande. I 1883 blev han præsident for det kongelige danske Landhusholdningsselskab.

Gennem årene gennemførtes talrige forsøg med renavl af det danske landracesvin, og med avls- og foderforsøg, der søgte at udvikle ensartede og fejlfri svin med en bedre baconproduktion og en høj slagtekvalitet.

Resultatet af disse forsøgsresultater blev udnyttet i hele landet, og efterhånden blev der oprettet svineforsøgsstationer i de enkelte

landsdele, der udførte forsøgsarbejdet efter de indtil da indvundne erfaringer og efter de samme normer og bestemmelser.

I Nordjylland indledtes svineavlsarbejdet i løbet af 1930'erne, idet andelsslagterierne, husmands- og landboforeningerne i Aalborg og senere også foreningerne i Hjørring og Thisted amter, dannede et fællesudvalg, der skulle opbygge og lede det lokale svineavlsarbejde i Nordjylland.

Der blev nedsat et forsøgsråd med tre mand fra hvert amt, der skulle søge at opbygge forsøgsarbejdet, og hvor målet var at oprette en forsøgsstation for svineavl i Nordjylland. Konsulent Børge Davidsen, Aalborg Amts Landboforening indtrådte i forsøgsrådet som sagkyndig vejleder.

Efter forsøgsrådets forarbejde blev det besluttet, at oprette en svineforsøgsstation på gården "Ny Vraa", der lå nogle få km. vest for Sulsted, hvor man fik rådighed over en egnet svinestald, der blev lejet for en årrække.

Afgørende for dette valg har sikkert været, at der ved Sulsted statsbanestation var indrettet en samlestald, hvor slagtesvin til andelsslagteriet i Nørresundby kunne leveres, og her blev svinene vejet ved indleveringen, og fragtet direkte til en perron på Aalborg Amts andelsslagteri i Nørresundby.

På den tid havde transport ad landevejene, endnu ikke nået den udbredelse, vi kender i dag.

Under navnet forsøgsstationen "Ny Vraa" indledtes forsøgsarbejdet i 1939 med forsøgsrådet som ansvarlig for driften og med konsulent Børge Davidsen som forsøgsleder, og en forsøgsassistent, der varetog det daglige arbejde

Stationens opgave var at kontrollere afkommet efter de i svineavlsarbejdet deltagende besætningers kårede søer og orner med hensyn til trivelighed, foderbrug og slagtekvalitet, for derigennem, finde frem til stammer af søer og orner, som forener stor trivelighed med fortrinlig slagtekvalitet.

Stationens indretning og drift blev foretaget efter de regler og normer, der var gældende for landets øvrige faste og lokale svineforsøgsstationer med hensyn til foderplaner, og mål og vejning ved slagtning og vurdering.

Man var så nøje med foderets sammensætning, at forsøgsstationerne i Jylland og Fyn alle fik leveret den samme foderblanding fra Fyns Andels Foderstofforretning i Odense

Efterhånden stillede forsøgene krav om bedre forsøgsstalde, og det

medførte, at de nordjyske andelssvineslagterier lod bygge og indrette en moderne forsøgsstald i Vestbjerg. Efter 15 års virksom-hed på "Ny Vraa", blev den nye station taget i brug 1. september 1954 under navnet Forsøgsstationen "Nordjylland".

Der er næppe mange, der i dag kender det betydningsfulde og meget omfattende forsøgsarbejde, der blev udført på disse forsøgsstationer, og den virkning forsøgsarbejdet havde for svineavlen.

Denne beretning har derfor som formål, at fortælle om avls- og forsøgsarbejdet på svineforsøgsstation "Nordjylland", og dermed bevare historien om det arbejde, der her blev udført.

Til rådighed for udfærdigelse af beretningen, har været fællesudvalgets årsberetninger for de to stationer, med den sidste beretning for "Ny Vraa" fra 1953-54, og for "Nordjylland" beretning nr, 2 , 1956, og derefter fra nr. 5 til 16 i perioden 1958-70.

Det er karakteristisk for beretningerne, at de efterhånden er blevet fyldigere og med mere detaljerede oplysninger om forsøgsresultater og forsøgsholdenes afstamning. Fra 1958 og indtil stationen blev nedlagt i 1970 var det konsulent Peter Nielsen, der redigerede og udarbejdede beretningerne

Det er åbenbart, at beretningerne har været et gedigent stykke "værktøj" for svineavlerne, når de skulle udtage deres forsøgsdyr.

Beretningerne er stillet til rådighed af gårdejer Peder Nyby, Vestbjerg, der var forsøgsassistent på station "Nordjylland" i perioden 1965 til 1980. Han har taget initiativet til beretningen, og har medvirket til denne beretning.

De faktuelle oplysninger, der bringes i det følgende, er taget fra 12. årsberetning 1965-66.

Avlsarbejdet

Svineavlen var grundlaget for den store fremgang i baconproduktionens kvalitet, og det skyldes først og fremmest oprettelse af "statsanerkendte" svineavlscentre og avlere, der med kårede orner og søer leverede forsøgsdyrene, og førte stamtavler over forsøgsdyrene.

Avlsarbejdet sorterede ikke direkte under staten, alligevel blev anført som "statsanerkendt", men det var avlscenterudvalg og svineavlskonsulenterne, der autoriserede centrene og kårede deres avlsdyr, og derefter førte tilsyn med dem.

Hertil kom en lang række mere eller mindre offentlige foranstaltninger, der støttede avlsarbejdet.

Avlskåring af søer og orner blev foretaget af lokale kåringsudvalg

med svineavlskonsulenten som formand og under tilsyn af landskonsulenten, der var med ved samtlige kåringer i hele landet.

De årlige amtsdyrskuer havde meget stor betydning for avlsarbejdet. Her kunne avlscentrene vise deres avlsdyr, og her blev de vurderet og præmieret. Ikke alene tilskyndede det til bedre avlsarbejde, det var også en god reklame for svineavlscentrene og deres salg af avlsdyr, når de fik 1.1 i vurderingen og dermed præmie – evt. ærespræmie.

Størst interesse i forsøgene blev vist ornerne, idet erfaringerne fra forsøgene havde vist, at det var ornernes arveanlæg, der slog mest igennem i avlen.

Svineavlscentrene opstod hos landmænd, der i deres landbrug var begyndt at drive fremavl med stambogsførte avlsdyr, der blev sendt til forsøg, men hvor avlsdyrene kun blev brugt i hans egen besætning til opfedning og slagtning.

Det har givet ham interesse og erfaring, og måske har det også vist, at han besad særlige evner for avlsarbejdet, og dermed givet ham lyst til at gå videre med avlsarbejdet.

Konkurrencen mellem svineavlscentrene var meget stor, og helt afgørende for deres salg af avlsdyr var fremvisning af gode avlsresultater.

Som nævnt var dyrskuerne også betydningsfulde for avlscentrene, der producerede smågrise med salg for øje. Forud for dyrskuerne, gik et stort arbejde med at få de søer og orner, der skulle på dyrskuet, til at tage sig bedst mulig ud.

På dyrskuet foretog en dommerkomite, der havde svinekonsulenten som formand, en bedømmelse af de fremstillede avlsdyr efter skalaen 1.1, 1, 2 og 3 , og derefter kunne dyrene beses, inden fremvisningen, der foregik i en ring, hvor ejerne førte dyrene rundt i rangorden, mens konsulenten i højtalerne gav en nøje beskrivelse af hver enkelt dyrs fortrin og mindre gode sider.

Det var ubetinget et højdepunktet for en svineavler, at se sine avlsdyr fremstillet og bedømt, og navnlig når han kunne drage hjem med præmier og især ærespræmier for de bedste dyr.

Vi skal senere i beretningen se, hvorledes ægteparret Jytte og Aksel Andersen fik oprettet og drev et svineavlscenter på deres gård "Høgholt", Tingvejen i Vestbjerg.

Forsøgsarbejdet

Bacon er betegnelsen for letsaltet ofte mildt røget flæsk, der nyder stor efterspørgsel til eksport, mens efterspørgslen af fedesvin er tilsvarende lav.

Svineforsøgsarbejdet havde derfor det klare mål, at ændre det danske landsvin til et baconsvin, som er beskrevet således:

Den ideelle slagterigris skal have en god længde, men ikke længere, end at den kan hænge sammen og give grundlag for en smuk, fast og stærk baconside. Der skal være et godt forhold mellem ryg og bug og en pæn fordeling af rygflæsket. Den skal have en bred, stærk ryg og lænd samt fyldige, velformede og kødfulde skinker.

Svinene skal være af fin og ædel bygning med et lille hoved, små ører, en tynd og fin svær samt fine lemmer.

Svineforsøgsarbejdet i Danmark var baseret på fire såkaldte faste forsøgsstationer, placeret med en på Sjælland, en på Fyn og to i Jylland, og hertil elleve lokale forsøgsstationer fordelt over hele og som andelsslagterierne bekostede.

Fælles for alle stationerne var, at de kun modtog grise til forsøg fra statsanerkendte fremavlere eller avlscentre, at alle grise fodres ens med den samme foderblanding fra det samme firma, og at stationerne drives efter de samme normer og regler, og samme kontrol med grisenes slagtekvalitet, foderforbrug og trivsel.

Med forsøgsstationerne "Ny Vraa" 1939-54 og derefter "Nordjylland" i Vestbjerg 1954-84 skete der en betydelig forbedring af forsøgsarbejdet i Nordjylland.

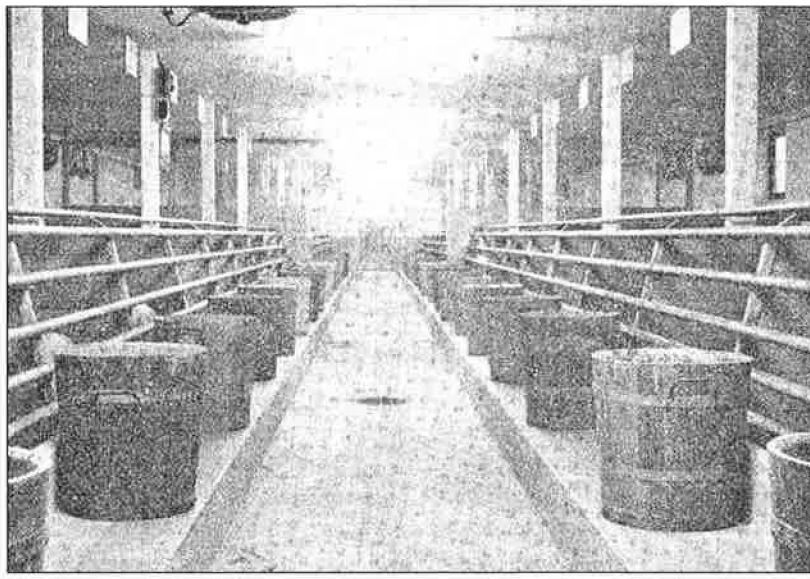
Vestbjerg var på det tidspunkt endnu ikke blevet en by, men stedet lå centralt med kun 8-9 km til Nørresundby andelssvineslagteri. Hovedvejen mellem Aalborg og Hjørring førte igennem og sideveje førte til Vodskov mod øst og til Aabybro mod vest, og den centrale beliggenhed havde stor betydning, idet transport med jernbane var ved at blive flyttet til landevejene.

Syd for sidevejene lå på række 10-12 ganske store landbrug med brugsjord mod syd og nord, og langs hovedvejen lå enkelte arbejderboliger, en smed med benzintank og telefoncentral, et brødudsalg og to købmænd – på hver side af hovedvejen.

Til området hørte et vandværk, der var under kontrol af den lokale sundhedsmyndighed, og der var kort til mejerier for levering af skummetmælk.

Andelsslagterierne købte et areal, der var udstykket fra gårdejer, sognefoged Kræn Andersens gård, og lå ved Mejlstedvej ca. 500 m vest for hovedvejen, og her blev stationen bygget i løbet af 1953-54 med en tidssvarende stald, der var indrettet med 2 x 20 stier med plads til fire grise i hver sti.

Stationen blev taget i brug 1. september 1954, men viste sig hurtigt

"Interiør fra stalden inden der blev indført automatisk fodring".

for lille, idet der var et hårdt pres fra autoriserede svineavlere, der ønskede at komme med i forsøgsarbejdet.

Derfor blev den i 1959 udvidet til 80 forsøgsstier med plads til 320 forsøgsgrise. Nogle år senere blev der installeret centralvarme fra en varmecentral i staldene, og automatiske fodringsanlæg.

Automatiseringen af varme og udluftning og navnlig fodringen havde stor betydning for forsøgenes nøjagtighed.

Der var ikke indrettet mødding på stationen, idet den daglige gødning blev anbragt på en vogn, der når den var blevet fyldt, blev hentet af gårdejer Christian Andersen, "Søndergaard", der brugte gødningen på sin brugsjord. Ajlen blev samlet i en beholder, der tømtes med en tankvogn efter behov.

På loftet over staldene opbevaredes foder og halm, og i sydgavlen var der indrettet lejlighed til forsøgsassistenten. Lejligheden viste sig ubeboelig på grund af lugten fra staldene. Chr. Sørensen fik derfor tilladelse til selv at bygge et beboelseshus på en nabogrund, der nu er nr. 1 på Marie Grubbesvej.

Konsulent Peter Nielsen var forsøgsleder, mens Chr. Sørensen, der siden 1956 havde været for- søgsassistent, fik en medhjæper.

I 1965 blev Chr. Sørensen afløst som forsøgsassistent af Peder Nyby.

Forsøgsstation "Nordjylland"s 12. beretning 1965-66

Den er udfærdiget af forsøgsleder, konsulent Peter Nielsen, og er benyttet i det følgende og indledes på denne måde:

Det er forsøgsstationens opgave at kontrollere afkommet efter de i svineavlsarbejdet deltagende besætningers kårede orner og søer med hensyn til slagtekvalitet, foderforbrug og trivelighed, for dermed finde de bedste orner og søer og bevare dem til forbedring af den danske landracegris.

Der er i 1965-66 afsluttet forsøg med 216 hold grise, og der er i år kun afvist få forsøgshold efter at den nye forsøgsstation ved Thisted er taget i brug.

I avlsforsøgene indgik 864 grise og slagtedes 847. De udsatte grise, der udgør ca. 2 %, har haft de velkendte sygdomme som lunge- og hjertesygdomme, bylder, leverbetændelse, utrivelighed o.s.v.

Da sogrise har en bedre slagtekvalitet end galte, er det af hensyn til sammenligningen mellem de enkelte forsøgshold vigtigt, at alle forsøgshold består af 2 galte[1] og 2 sogrise.

Kåringsarbejdet har kun liden værdi, hvis de kårede søers afkom ikke afprøves på forsøgsstationerne, og det bør altid være i opdrætterens interesse, at indsende de bedst mulige og ensartede grise til forsøg.

Forsøgsgrisene må ikke indsendes lige fra soen, men være fravænnede i mindst 10 dage og kastrationsssårene skal være lægte. Grisene bør indsendes med en gennemsnitsvægt på 17-19 kg. Grisene skal være mærket med moderens nummer i øret (randklip) ved modtagelsen på stationen. Det er et krav og en regel i svineavlsarbejdet, at pattegrisene skal være mærket et døgn efter fødslen, og stamtavlen over forsøgsdyret bør indsendes i god tid til forsøgsstationen. Forsøgsstationen modtager grise hver fredag og afregner dem efter noteringen på Aalborg grisemarked.

Konsulent Peter Nielsen

Da svineforsøgsstationerne ikke kunne få tilstrækkeligt god skummetmælk, er man gået over til at fodre med en 18 % protein foderblanding, og derfor anbefaledes det, at avlsgrisene blev fodret med en tilsvarende foderblanding, inden de kom på stationen.

Staldklimaet på forsøgsstationen har været god, men forsøgsstalden har været

hårdt belagt, og der har til tider været lidt for megen sygdom blandt forsøgsgrisene. Vi håber, at forsøgsstierne kan få en hvilepause på 8-14 dage, hver gang et forsøgshold slagtes.

Det fremgår ikke af beretningen, om forsøgsstationen har været under dyrlægekontrol eller hvoledes der blev taget hånd om syge forsøgsdyr.

Grisene indgår i forsøgene ved 20 kg-vægten og afgår til slagteriet med en vægt så nær de 90 kg som muligt, uanset slagteriets fastsatte vægtgrænser, der ligger omkring 70 kg.

Bedømmelsen af de slagtede forsøgsgrise skete dagen efter slagtningen, og blev foretaget af Landsudvalgets konsulent sammen med forsøgsassistenten, der fungerede som skriver.

Af beretningen fremgår det, at der er indgået 864 forsøgsgrise i forsøgene, hvoraf der som nævnt blev udsat 17 på grund af sygdom, hvilket svarer til 2 % af de samlede antal grise.

Som det ses af skemaet var forsøgsarbejdet en indviklet proces, og konsulenten giver forsøgsresultaterne disse manende ord med på vejen:

Ved gennemgang af resultaterne fra forsøgsholdene vil man finde store variationer. Her, hvor grisenes fodring, pasning, pleje og stald er ens, må forskelle, der er konstateret i forsøgene, skyldes de arvelige anlæg, der findes hos grisene og deres ophav.

Det er disse ved forsøgene fundne forskelle, som med styrke fortæller den praktiske svineavler, at forsøgs- og kontrolarbejdet med vor svinebestand er nødvendigt.

Uden forsøgenes resultater har vi intet sikkert grundlag for valget af avlsdyr i de enkelte besætninger.

Han slutter beretningen med at udtrykke sin glæde over fremgangen på langt de fleste karakterer.

Bacontypen blev på 12,7 points som i fjor, men varierer fra 10,4 til 14,0 points. Det er ligeså værdifuldt, at få de dårlige anlæg ud af avlen, som at finde de bedste til forbedring af den danske bacongris.

Kødfarven er forbedret lidt, og klassificeringen af dyrene er god og fuldt på højde med de øvrige svineforsøgsstationer. Der er fremgang på 19 % i klasse A. I i forhold til sidste år, der skyldes overgang til fodring med 18 % proteinfoderblanding.

Forsøgsresultaterne gav i årets løb både glæder og skuffelser, men det er blevet udført i den sikre forvisning om, at vore avlere ikke giver op – trods skuffelser – tværtimod.

Man glæder sig over de bedste resultater, der er opnået og bygger fremtidens svineavl herpå.

Forsøgsassistent Peder Nyby.

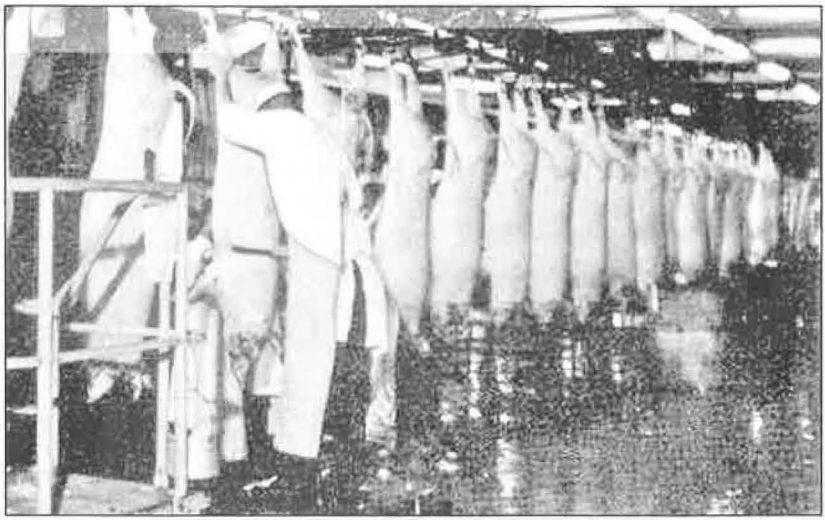
Svineforsøgstationen har i årets løb haft besøg af mange landmænd, der forhåbentlig har hentet værdifulde oplysninger om avlsarbejdet og griseproblemer i almindelighed.

Stationen er åbent for besøg hver torsdag fra 14-16 eller efter aftale.

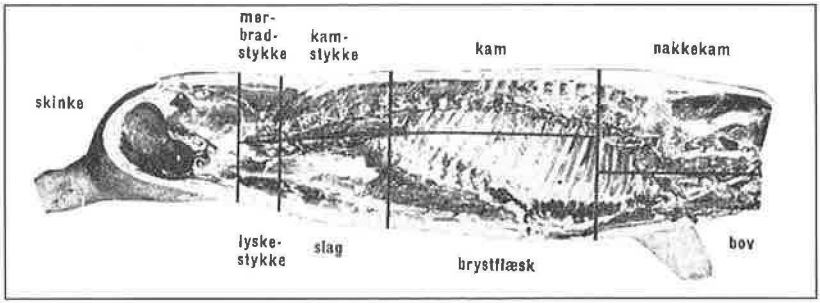
Konsulenten slutter beretningen med en tak til de 12 andelsslagterier for deres store økonomiske støtte til forsøgsstationerne, og han takker for det gode samarbejde med avlerne og forsøgsassistent Peder Nyby og hans medhjælper Arthur Jensen.

Forsøgsassistent Peder Nyby, f. 1931, var uddannet landmand, og havde været beskæftiget med svinekontrol på Mors, da han søgte og fik den ledige stilling som forsøgsassistent i Vestbjerg i 1965, og sammen med sin familie flyttede han ind i en nybygget bolig på forsøgsstationens grund.

Som forsøgsassistent var det hans opgave at varetage den daglige drift af forsøgsstationen med ansvar og tilsyn med forsøgsdyrene, der skulle fodres og passes efter de ganske bestemte regler, der var

Andelssvineslagteriet i Nørresundby, grisene efterskrabes.

"Partering af forsøgsvin".

fælles for alle forsøgsstationer. Forsøgsarbejdet blev udført under tilsyn af konsulent Peter Nielsen fra Aalborg Amts Landboforening.

Der var ansat en fast medhjælper, der varetog det grovere arbejde, og som passede besætningen på hans ugentlige fridag og i ferien. I store træk beskriver Peder Nyby sit arbejde således:

Mandag begyndte dagen kl. 6 med vejning af de forsøgsdyr, der nærmede sig slagtevægten, de var ca. 88 kg. Det drejede sig om 15 -20 forsøgsgrise, der nu skulle slagtes og kontrolleres, og kl. 7.30 blev hentet af vognmanden og kørt til Nørresundby Andelssvineslagteris, hvor de blev slagtet samme dag.

På slagteriet fulgte forsøgsassistenten slagteprocessen af forsøgsdyrene, fra de blev slagtet og indtil de som færdig behandlede svinekroppe blev kørt i kølerum. De 14-15 forsøgssvin, det drejede sig om, indgik i den sædvanlige slagteproces. Han var således garant for, at det var de rigtige dyr, der den følgende dag, skulle bedømmes.

Tirsdag foretog Statskonsulenten sin bedømmelse af dyrene på slagteriet med forsøgsassistenten som skriver. Som det ses af omstående skema, var det en yderst kompliceret proces, der skulle udføres på hver enkelt forsøgsgris, og krævede den største omhu og akkuratesse.

Efter afsluttet undersøgelse, indgik forsøgsgrisene i slagteriets almindelige produktion, og det var herefter forsøgsassistentens opgave, at indføre resultaterne fra bedømmelsen på skemaer over hvert forsøgsdyr, der blev tilsendt avlerne, når resultatet fra et helt forsøgshold forelå, og for hvert kvartal, fik avlerne tilsendt bedømmelsen for samtlige hold.

Dagen – og aftenen med – var også travl ved telefonen. Avlerne var spændte på at få resultatet fra prøverne, fordi de hermed kunne se, om deres valg af avlsdyr havde været rigtig. Nogle blev glade og andre skuffede.

Stierne, hvor de slagtede grise havde gået, blev omhyggeligt rengjorte, og skulle herefter helst stå ubenyttet i ca. en uge, og det kunne være svært at overholde, idet avlerne pressede på.

Onsdag hentede Peder Nyby forsøgsgrise hos avlere i hele Nordjylland. Han kontrollerede, at de enkelte dyr havde den rigtige vægt og at de var sunde og raske, og dertil mærket med moderens stambogs nummer.

Torsdag var hans kontordag, og det var den dag, hvor forsøgsstationen stod åben for besøg, og hvor eftermiddagen gik med at vise landbrugsskoleelever, alm. skoleelever, udenlandske grupper m.fl. rundt og forklare om forsøgene.

Fredag var den store vejedag, idet samtlige forsøgsdyr blev vejet, og hvor foderet til det enkelte dyr blev udmålt i forhold til vægtforøgelsen.

Vægten, der blev benyttet, var autoriseret, og blev jævnligt inspiceret og justeret.

Lørdag-søndag havde medhjælperen fri, mens Nyby lå underdrejet og "kun" skulle passe avlsbesætningen.

Peder Nyby gør ikke megen stads af sig selv, men det er tydeligt, når han fortæller om sin tid på forsøgsstationen, at han har været glad for sit arbejde som forsøgsassistent, og at det blev udført dygtigt og ansvarsfuldt, og at ansvaret for den store svinebesætning er blevet varetaget med stor omhu og omsorg.

Peder Nyby har også nøje rede på de resultater, der gennem årene er opnået for at ændre det danske landracesvin til et baconsvin.

På skemaet nedenfor, viser han disse ændringer, der er udledt fra Forsøgsstation Nordjyllands årsberetninger fra årene 1954-71, og der viser de forbedringer forsøgssvinene har opnået gennem 18 års forsøgsarbejde.

	1954	**1971**
Tykkelse i cm af rygflæsk	3,30	2,08
" " " bugflæsk	3,20	3,16
" " " sideflæsk	3,00	1,59
Kropslængde i cm	93,9	98,1
Daglig tilvækst i gr.	639	726
Foderenheder pr. kg.	325	296

Af tallene fremgår det, at det er lykkedes at omdanne ca. 1,5 cm ryg- og sideflæsk til kød (bacon), og at dyrenes daglige tilvækst er blevet øget med 33 gr., mens foderenhederne er faldet med 29 enheder pr. kg., og dermed har dokumenteret, at der er billigere at producere kød end flæsk.

Kropslængden bør ikke blive længere, og derfor blev der gjort forsøg med at blande det danske Landracesvin med Yorkshireracen.

Tilsyneladende er det marginaler, det drejer sig om, når man ser disse tal, men når man ved, at der i årene omkring 1971 blev slagtet ca. 15 mio. svin i Danmark, og i de følgende år endnu flere, er der tale om helt andre mængder.

Det er således åbenbart, at der gennem svineforsøgene er opnået meget store produktionsfordele for den enkelte landmand, og det danske nationalprodukt.

I 1977 købte Peder Nyby en landbrugsejendom i Vestbjerg, opsagde og forlod sin stilling som forsøgsassistent i 1978.

Forsøgsstationen fungerede endnu i nogle få år, men Vestbjerg by var vokset udenom stationen, og var med sin lugt fra staldene blevet til gene for beboerne, og hele den danske svineavl var kommet under ændring, og derfor besluttede ejerne – andelsslagterierne – at nedlægge forsøgsstationen.

I en del år lå forsøgsstations staldbygninger ubenyttede og lignede efterhånden en ruin, mens beboelsen var lejet ud. Staldbygningerne var forfaldne, da "Helle Huse" i 1992 købte arealet.

Beboelsen blev stykket fra og er nu Mejlstedvej 6 i Vestbjerg. Resten af arealet blev ryddet, hvorefter "Helle Huse" på arealet byggede 10 rækkkehuse, der ejes af Andelsboligforeningen "Mejlstedparken".

Svineavlscentret "Høgholt"

I 1978 havde 239 svineavlscentre i Danmark ansvaret for at vedligeholde og forbedre de gode produktions og økonomiske egenskaber i vor svineproduktion med ca. 80.000 landbrug.

Svineavlscentre blev kaldt "statsanerkendte", men hørte ikke under staten. De blev anerkendt af "Fællesudvalgene for svineavl", i samarbejde med den lokale svineavlskonsulent, der førte tilsyn med centrene med en årlig inspektion.

Når centrene alligevel i landbokredse blev kaldt "statsanerkendt", har årsagen sikkert været, at der var fastlagt meget strenge krav til såvel ejerens evne til at drive et avlscenter, som til driftsbygningernes bonitet og indretning.

"Høgholt"s gårdsplads. Til venstre på billedet ses lidt af ungdyrstalden og midt for ses laden med løsdriftstalden , og i hjørnet mønstrings-pladsen. Til højre skimtes stalden med stambesætningen.

En svineavler begyndte med at få sin svinebesætning godkendt som stambesætning, og med denne godkendelse, blev han fremavler og kunne dermed sende sine avlsdyr i forsøg på en svineforsøgsstation, men det var kun få fremavlere, som opnåede anerkendelse som avlscenter.

Den store fremgang, som svineavlen havde opnået gennem de sidste 40-50 år, og ikke mindst den meget store forbedring af baconkvaliteten, skyldes i betydelig grad det dygtige og målbevidste arbejde, der var blevet udført i svineavlscentrene.

Et af disse svineavlscentre hed "Høgholt" og lå i Vestbjerg på Tingvejen 24, og gennem ca. 11 år hørte det til de mest anerkendte og præmierede avlscentre i Nordjylland, der her søges beskrevet.

Jytte Andersen, f. 1934, var gift med nu afdøde gårdejer Aksel Andersen, der som tredje generation ejede gården "Høgholt", og fra 1965 drev svineavl og senere et svineavlscenter, som han gav gårdens navn.

I det følgende fortæller hun om sine oplevelser, som arbejdende hustru på svineavlscentret.

Jytte Andersen var fra en nabogård til "Høgholt", og blev gift med Aksel Andersen i 1954, og sammen drev de gården fra 1956, da han overtog gården efter sin fars død. I ægteskabet er der to døtre.

Gården omfattede ca. 60 ha. landbrugsjord og ca. 10 ha. skov, og var blevet drevet som et traditionelt landbrug med kreatur- og svinebesætning og en fast landbrugshjælper.

Efterhånden fik Aksel Andersen interesse for svineavl, og gennem sit avlsarbejde fik han i 1965 sin svinebesætning stambogsført og blev godkendt som fremavler, og han kunne dermed sende sine grise i forsøg på forsøgsstation "Nordjylland" i Vestbjerg.

Hans mål var at oprette et svineavlscenter, og da dette mål var i sigte, solgte han i 1967 kreaturerne og indledte en omfattende ændring af gårdens driftsbygninger til svinestalde.

Selvom bygningerne var ret nye og velholdte, lå der et stort arbejde forude, inden de kunne tages i brug som stalde for svinavl. De nye svinestalde skulle indrettes med bl.a. automatisk udluftning og udmugningsanlæg samt varme i staldene.

Ændringen til de nye forhold blev foretaget i etaper. Dels skulle landbruget passes, men vigtigst var arbejdet med opbygning af stambesætningen.

Det manuelle arbejde i forbindelse med ombygningen udførte han selv sammen med sin medhjælper, mens de tekniske installationer blev udført af fagfolk.

Anerkendelsen som svineavlscenter fik han i 1972, efter at Avlscenterudvalget for Aalborg amt og svineavlskonsulenten havde foretaget en nøje besigtigelse, der ikke alene omfattede driftsbygninger, men også familiens personlige forhold og deres evne til at drive et svineavlscenter blev gransket, inden "statsanerkendelsen" kunne meddeles, og glæden på "Høgholt" var stor, da anerkendelsen forelå.

Driftsbygningerne var nu indrettet således, at den tidligere kostald blev stald for avlscentrets stambesætning med ca. 50 søer i stier i den ende side, og 5-6 orner i løsdrift i den anden side. Når en af søerne skulle fare = føde, blev den overført til den fritliggende stald, der var indrettet som farestald med plads til 15 søer og deres kuld på 10-12 grise.

De nyfødte grise blev straks mærket med forældrenes og "Høgholt" numre, således at de i hele deres levetid og efter deres slagtning, ikke kunne forveksles med andre, og få dage gamle, blev ornegrisene kastreret og blev dermed til galte.

Når grisene nåede en alder på syv uger, blev de fravænnet soen, og derefter overført til den tidligere hestestald, der nu var omdannet til ungdyrstald.

I denne stald var der plads til 250 grise, og mellem disse grise

udvalgte Aksel Andersen holdet på 2 sogrise og 2 galtgrise, der blev sendt i forsøg hos forsøgsstationen, når de nåede en vægt på omkring 18 kg. Derefter udvalgte han de grise, der var gode nok til at blive avlsgrise, og det var ca. en tredjedel af alle grise, der fra de var 4 til 6 måneder gamle, blev solgt fra salgsafdelingen, mens resten af grisene blev solgt fra ungdyrstalden til slagtning.

Avlsgrisene blev som nævnt udvalgt på grundlag af forsøgsresultaterne, men han foretog også selv en bedømmelse af avlsgrisene, hvor han lagde vægt på, at finde var de mest trivelige og mest ensartede grise.

Lige så vigtigt var det at sammensætte de bedst egnede orner og søer. Også hertil benyttede han forsøgsresultaterne, men også hans egen intiution, og det var i dette led, man skulle finde den rette avler.

Det var en lang proces, fra avleren havde fundet den rette orne til at parre den rette so, og indtil forsøgsresultatet forelå, og spændingen var stor, og nerverne var ofte på højkant, inden det kom, og det store spørgsmål var hver gang, om det var lykkedes, at skabe det ideelle par, og havde man det, var det som at finde en guldåre.

Efter at grisene i farestalden var blevet taget fra soen, blev den anbragt i løsdriftsstalden, der var indrettet i den østre ende af laden og havde forbindelse til stalden med orner. Meningen hermed var at få soen i brunst og at få den bedækket, hvorefter den igen kom i stalden med stambesætningen.

Axel Andersen i sin "salgsafdeling".

Avlscentret stod under tilsyn af svineavlskonsulenten fra Aalborg Landboforening, og hvert forår ankom kåringsudvalget med sine fem medlemmer sammen med konsulenten til centret, hvor de fore- tog en nøje inspektion af stalde og besætningen, og navnlig af stambesætningen, der enkeltvis blev besigtiget på mønstringspladsen.

Konsulent Peter Nielsen har i "Landsbladet" fra 3/2 1979 givet en beskrivelse af et besøg i et svineavlscenter.

Det er ikke anført med navn, men det kan meget vel være avlscenter "Høgholt", han beskriver.

I uddrag hedder det: Vi blev modtaget i forrummet og fik udleveret engangskitler og overtrækssko, og på opslagstavlerne gennemgik svineavleren hvert enkelt avlsdyr.

Det var en glæde at gå gennem stalden – savsmuld på alle gangene – rene med hvidkalkede vægge og stier med god ventilation. Grisene var velstrøede og hudplejen i orden, idet staldene en gang ugentligt fik behandling mod fluer med en Neguvonbehandling.

To gange årligt fik alle stamsøer – inden faringen og alle orner to gange om året og alle grise ved 40 og 80 kg. en ormekur.

Efter besigtigelse af stambesætningen gik vi ind i salgsafdelingen, og her gik mange gode sogrise og tilskudsberettigede orner til salg fra 4 til 6 mdr.

Det blev oplyst, at det kun var den bedste tredjedel, der sælges til avl, mens resten blev opfedet til slagtning.

Vi havde nogle af grisene ude på mønstringspladsen, og hvor var det skønt, at se disse gode grise med rene kønne hoveder – faste bove – bred ryg – store skinker – stærke (ikke for lange) ben, veludviklede klove og 14 velansatte patter.

Konsulenten stiller spørgsmålet, hvorfor disse grise så godt ud, og svarer hertil:

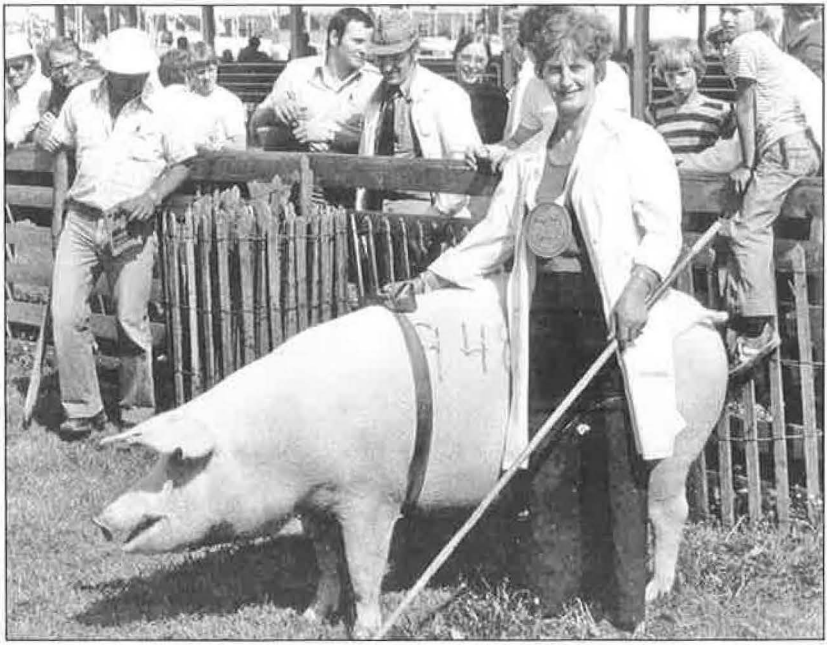
Fordi den rigtige svineavler selv har sorteret de grise fra, der ikke egner sig til salg som avlsdyr.

En dygtig avler sælger aldrig noget dårligt.

Endelig blev det oplyst, at alle stamdyr, skulle bestå en blod- og scanningsprøve, inden de kunne optages i besætningen.

Jytte Andersen fortæller, at hendes mand var lederen af avlsarbejdet og foretog vurderingen af grisene til forsøg, mens landbrugshjælper tog sig af det groveste arbejde.

Selv havde hun igennem alle disse år ansvaret for røgtning, dvs. pasning af hele besætningen. Hun sørgede for at bestille foder, der var i overensstemmelse med de retningslinjer, der var givet herfor,

Jytte Andersen med Aalborg dyrskues bedste avlsso 1979.

og det var hende, der fodrede besætning, der blev foretaget manuelt og i nøje forhold til de enkelte dyr. Også rengøring af stalde og stier klarede hun med hjælp fra medhjælperen.

Det var travle dage med mange daglige besøgende, og kaffekanden var aldrig kold. Udover købere til avlsdyrene, kom der mange hold fra landboforeninger, der blev vist rundt og fik oplysninger om driften af centret. Selv fra Japan havde de besøg af en gruppe interesserede japanske landmænd.

De årlige dyrskuer i Aalborg og ungskuerne, der blev holdt hver fjerde år, havde stor betydning for centrets handel med avlsdyr, og blev derfor altid benyttet, selvom det var et stort arbejde at få avlsdyrene gjort klar. De skulle vaskes og pudres, inden de kom af sted, og igen på dyrskuet inden de skulle fremstilles til bedømmelse.

Det gav god reklame for avlscentret, og navnlig hvis det lykkedes at få avlsdyrene præmieret, og det var der stor spænding forbundet med. Jytte Andersen mønstrede selv avlssøerne i ringen, under bedømmelsen, og hun har gennem de mange år, modtaget mange præmier i form af sølvtøj og kongeligt porcelæn, der stadig pryder hendes hjem.

Jytte og Axel Andersen i deres første år som ejere af avlscenter "Høgholt".

Med beskeden stolthed fortæller hun, at hun fire gange har modtaget Aalborg Dyrskues præmie for skuets bedste avlsso, der er en ganske særlig hæder, og det skete i årene 1977, 1979, 1980 og 1981.

Disse kåringer medførte et større salg af avlsdyr, og således blev der i 1981 endog solgt avlsdyr til Taiwan og eksporteret to orner og tre søer til den fjerne ø.

Efterhånden måtte Jytte og Axel Andersen erkende, at avlscentrets tid var ved at rinde ud, fordi der var ved at blive udviklet helt nye metoder og måder i svineavlen.

Derfor besluttede de, at nedlægge avlscentret i 1983 og solgte hele besætningen i 1989, og da ingen af deres døtre havde lyst eller mulighed for at over tage gården, blev den solgt i 1991.

De købte villa i Vestbjerg, hvor Aksel Andersen døde i 2008, mens Jytte Andersen med sine 75 år fortsat er rask og rørig.

I løbet af 1980'erne og ikke mindst i de senere år, er der sket en total ændring af svineavlen og dens mange facetter.

Der foretages stadig svineavlsforsøg, men i mindre enheder, mens svineholdene er blevet enorme, og begge dele ved brug af elektroniske og mekaniske hjælpemidler.

I 2008 blev der slagtet 21 mio. svin i Danmark, der har gjort landet til verdens største eksportør af svinekød.

I tilfredsheden hermed må det ikke glemmes, at der forud for alt dette, er gået mange års hårdt arbejde og møjsommeligt indsamlede erfaringer og viden, der har dannet grundlaget for denne fantastiske fremgang.

Erik Lottrup
Fhv. landbetjent, Vestbjerg

Noter

1. Galte er kastrerede orner

Følgende materiale er brugt:

Beretning 1953/54 fra Forsøgsstationen "Ny Vraa".
Diverse beretninger i perioden 1955 – 1971 fra Forsøgsstationen "Nordjylland".
75 års Jubilæumsbog for "Andelsslagteriet for Aalborg amt", Nørresundby. 1966.
Internet: Dansk svineproduktion – sundhedskontrol, side 1 og 2.
Do; "Læs mere om grise", side 1 til 9.

Da Grundloven kom til Himmerland

3. del: En nordjysk rigsdagsmand i København i 1850 - *Repræsentativt folkestyre i et u-land*

Af Ansgar Havbæk Madsen

En travl december måned

Knap nåede den nyvalgte folketingsmand, Jørgen Frederik Jørgensen hjem til præstegården i Thisted[1], før nye opgaver var ham pålagt. Efter en herlig valgdag i Brorstrup d. 04. december 1849 skulle grundlovens første landsting nu vælges, så han måtte have valgloven frem på ny. Som formand for sogneforstanderskabet var han ansvarlig for valget af valgmænd i Thisted pastorat.

Set med Jørgensens øjne havde folkestyret en flot debut derovre på valgpladsen i Brorstrup, da han ved kongerigets første folketingsvalg selv blev valgt og selv ledede slagets gang for de gode vælgere her fra pastoratet. Ved direkte valg valgtes på én og samme dag ud over det ganske land én repræsentant fra hver af de 100 valgkredse, som valgloven opdelte landet i. Et hundrede repræsentanter for det danske folk skulle nu udgøre Rigets folketing, og inden udgangen af december skal de 51 landstingsmedlemmer være valgt[2], men det skal ske ved indirekte valg og på en anden og langt mere indviklet måde.

Landstinget vælges ved valgmandsvalg

Hvert enkelt sogneforstanderskab skal nemlig selv sørge for valg af repræsentanter fra deres område til hele valg-

kredsens store valgmandsmøde, som Stiftsamtmanden havde bestemt til afholdelse lørdag den 29. december i Aalborg[3], og efter hans skrivelse skal kommunernes valgmænd vælges fredag den 21. december.

Thisted Pastorat udgør én valgmandskreds ....

Hjørring og Aalborg amter skal udgøre én valgkreds, og den skal efter valglovens bestemmelse hedde 7. landstingsvalgkreds, og her skal vælges 5 landstingsmænd af de i alt 51 for hele landet. Valgmændenes antal retter sig efter antallet af de valgberettigede, således at pastorater med indtil 149 valgberettigede er berettiget til én valgmand, 150 - 249 vælger to, og så fremdeles i samme forhold. I Thisted sogn er der 37 valgberettigede, i Durup 30 og i Binderup 25. Altså i alt 92.

- Her i Pastoratet maa vi altsaa nøjes med én Repræsentant, kun én Valgmand skal vi have til Aalborg den 29. December, kan man høre pastoren sige.

- Og det er saa let, tilføjer han, for Valgberettigede til et Landstingsvalg er de samme som til Folketingsvalget i Brorstrup forleden, saa vi kan bare bruge de samme Valglister.

Her afbrydes pastoren imidlertid af Niels Møller, kromanden fra Durup. Han vil så gerne vide noget mere om forskellen på den måde, folketinget og landstinget vælges på.

- Saa meget forstaar jeg, siger Niels Møller, at Valget forleden i Brorstrup var et direkte Valg, og at det, vi nu skal i Gang med, kaldes et indirekte Valg. Og De har jo lige sagt, Pastor Jørgensen, at Vælgerne er de samme. Saa maa Forskellen ligge i de Krav, man stiller til en Mand, for at han kan være valgbar til Landstinget og til Folketinget.

- Rigtigt, Niels Møller, for at være valgbar til Landstinget skal man være meget ældre, end hvis det var til Folketinget:

Valgbar til Landsthinget er enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret, og hvis Bo ei er under Opbruds- eller Fallithandling, naar han har fyldt sit 40de Aar og i det sidste Aar enten har svaret i directe Skat til Staten eller Communen 200 Rigsbankdaler, eller godtgiør at have havt en reen aarlig Indtægt af 1200 Rigsbankdaler.

- Som Folketingsmand kan De altså vælges, Niels Møller, allerede i det Aar, hvor De fylder 25. Og det er mærkeligt nok hele 5 Aar, før De som 30 aarig overhovedet faar Stemmeret, men for at blive Landstingsmand skal De være fyldt 40.

- Ja, nu ser jeg Forskellen saa vel: - Et Ting fyldt med Ungdom! Og et af Oldinge! konstaterer Kromanden.

Her bryder Proprietæren på Nøragergaard ind: - Naa, naa! Godt

Ord igen! Naar enhver Fattigpels kan blive Folkethingsmand, saa kan man da kun takke for et Landsthing, hvor baade Alder og Hartkorn tæller.

Hertil replicerede Niels Møller ret så omgående:

- Ja, maaske, men det betyder da, at Ingen her fra vort Pastorat saa er valgbar til Landstinget, saadan som de Valgregler er skruet sammen. Ingen overhovedet! Frederik Bisgaard paa Nøragergaard har Hartkornet, men ikke Alderen!

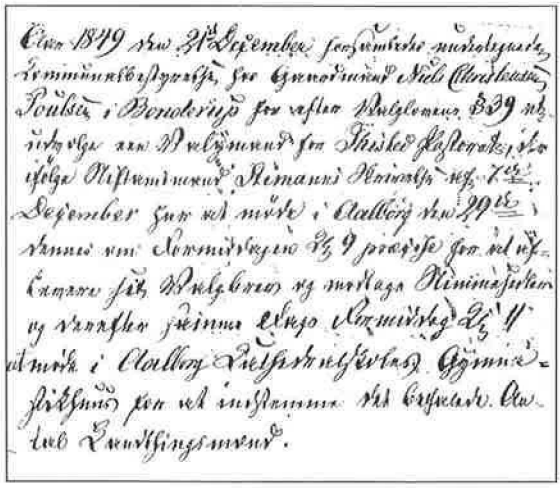
I Storstuen hos Niels Poulsen i Bonderup

Hvorfor valghandlingen var henlagt til storstuen hos gårdejer Niels Christensen Poulsen i Bonderup, vides intet, men måske er mødestedet simpelt hen valgt efter storstuens størrelse. Om selve valgmandsvalget i Thisted pastorat giver valgprotokollen god besked gennem Jørgensens fyldige og levende referat. Og man kan næsten se situationen i storstuen for sig, da Pastoren bød forsamlingen velkommen, stående med valgprotokollen for Thisted, Binderup og Durup Sogne under armen. Alle ved, at det er Pastor Jørgensen selv, der har udfærdiget forsiden. [4] At mødet forløb til Pastorens fulde tilfredshed, var ingen i tvivl om, men foreløbig har han just i fortsættelse af den hjertelige velkomst til dette ... *det første Landsthingsvalg efter Grundloven af 5te Juni* ... taget plads for bordenden ved storstuens solide spisebord.

- Og som Pennen dog lystrer ham i Dag!

Skrattende nærmest skærer den sig igennem ned over siden.

Da pastoren lagde pennen, oplyste han straks forsamlingen om, at det, han just havde skrevet, var første del af referatet fra det valgmandsvalg, vi er midt i: - I et Folkestyre skal der ingen Hemmeligheder være, saa derfor skal Alle kunne skaffe sig at vide, hvad vi foretager os her i Dag, og netop derfor skriver jeg ned, og nu vil jeg læse det for jer:

- Aar 1849 den 21. December forsamledes undertegnede Communalbestyrelse hos Gaardmand Niels Christensen Poulsen i Bonderup for efter Valglovens §39 at udvælge een Valgmand fra Thisted Pastorat, der ifølge Stiftamtmand Stemanns Skrivelse af 7de December har at møde i Aalborg d. 29de dennes om Formiddagen Kl. 9 præcise for at aflevere sit Valgbrev og modtage Stemmesedlen og derefter samme Dags Formiddag at møde i Aalborg Katedralskoles Gymnastikhus for at indstemme det befalede Antal Landsthingsmænd.

- Det var saa Begyndelsen! tilføjer Pastoren, idet han rejser sig.

Sognepræsten som valgkandidat ...

Fortsat giver valgprotokollen formidlet gennem Jørgensens vel tilskårne fjerpen god besked om selve valget af en valgmand. Akkurat som ved folketingsvalget blev hver enkelt vælger kaldt frem i Storstuen, her og nu af Kromanden i Durup, og tilspurgt, hvem han stemte på, og over for Pastoren selv bekræftede de derefter mundtlig deres afgivne stemme. Om Jørgensen så som i Brorstrup var eneste kandidat, fremgår ikke, men i afslutningen af mødereferatet skriver han: -*" og Stemmerne optaltes, og befandtes det da, at Pastor Jørgensen var valgt med de fleste Stemmer."* 100 procents tilslutning blev det altså ikke, men efter at medlemmerne af sogneforstanderskabet havde skrevet under, læste præsten atter højt: - *Valgbrevet udfærdigedes, da bemeldte Jørgensen ej havde nogen særlig Undskyldningsgrund, og indberettede ifølge §45 Valget til Valgbestyrelsens Formand for den 7. Valgkreds, Herr Stiftamtmand Stemann.*

Saaledes passeret i Mødet d. 21. Dec. bevidner undertegnede Medlemmer af Communal-bestyrelsen.

Jørgensen, F.Bisgaard, N.Møller, Hans Nielsen, C.Dalum, C.Nielsen.[5]

Pastorens andet valgbrev ....

Mellem jul og nytår må Jørgensen altså afse tid til en tur til Aalborg som repræsentant for vælgerne i Thisted pastorat. Pastoren har ingen undskyldningsgrund, som det udtrykkes i referatet, det skulle da lige være manglende tid, men nej, absolut ingen! Han er tværtimod himmelhenrykt for æren og tilliden. Og vel igen, fordi han i disse for fædrelandet så skelsættende tider føler sig forpligtet, for ingen andre ville jo vitterligt kunne gøre det så godt.

- Ærlig Vilje ejer han, minsæl, vores gode Præst! hvisker Frederik Bisgaard, proprietæren med det større hartkorn, til Niels Møller fra Durup.

Med en vis betænkelighed har Bisgaard iagttaget de mange nye vælgere, hvis fædre for få år siden var fæstere under Nøragergaard. Rundt omkring i Storstuen sidder de. Og langt de fleste er aldeles opslugt af den sprudlende Jørgensens gøren og laden, de sluger råt for usødet hvert ord, han fremfører.

- En god Forstand har han, men Følelserne løber nu for let af med ham!

- Ja, det maa man i Sandhed sige! Niels Møller følger tanken op, der er bestemt ikke langt fra Ord til Handling hos den Mand.

- Nej vel! Den kunstige Gravhøj midt i Præstegaardshaven er nu anlagt. Og på Toppen troner Pastorens Bautasten.

- Ja, sikke et Bøvl, han havde med at faa den slæbt hjem fra Ravnkilde!

- Hvad vejede den monstro? Tæt paa et Ton? Og i ren Granit!

- Den maa jo betyde noget for ham, den Runesten![6] tilføjer Proprietæren fra Nøragergaard.

- Og lad os så haabe, at han kan holde Dampen oppe, naar han nu skal i Gang derovre paa Kongens Borg!

Messefald blev der ikke

Hvordan *bemeldte Jørgensen* har været i stand til - også - at røgte den kirkelige side af sin tilværelse, ja, det er en helt anden sag. Efter hjemkomsten fra valgsejren i Brorstrup må der i perioden fra 04.12. til afrejsen til valgmandsmødet i Aalborg Katedralskoles Gymnastikhus lørdag den 29.12. have været 3 søndagsgudstjenester + 2 á 3 julegudstjenester + diverse kirkelige handlinger. Og dagen efter mødet i Aalborg, søndag den 30. december, skulle han vel også have en prædiken klar, hvordan han så end har skaffet sig tid til forberedelse.

En oversigt uden kildeangivelse med beskrivelser af præsterne i Thisted pastorat supplerer billedet af ham: "Han var en betydelig prædikant. Udgav en stor prædikensamling. Var veltalende og nidkær, stærkt påvirket af pietismen. Han talte ofte om omvendelse og dom, men sluttede altid med nogle opmuntrende ord til trøst. Man sagde om ham: "Jørgensen kan prædike om død og helvede, så de græder allesammen." Og så tilføjes: "Han var en dygtig landmand og stærkt engageret i det politiske liv."

Med den popularitet, han tilsyneladende nød blandt sine sognebørn både som sognerådsformand og som prædikant, har chancen for messefald nok været minimal.

De kongelige løfter blev virkelig indfriet ...

Nytårsmorgen i 1850 blev der efter de "bevægede dage" i marts 1848 for første gang "politisk hverdag" i Danmark. Den Grundlovgivende Rigsforsamling havde afsluttet sit arbejde. Med succes! syntes mange. Og stik modsat! syntes også mange. Grundloven med dens vidtgående bestemmelser om lige og almindelig valgret var en kendsgerning. Og nu afprøvet! Et repræsentativt styre skal nu finde sin form.

Årsskiftet må have givet anledning til overvejelser. Fantastisk er det, at begge Frederik d.7's løfter hin martsdag i 1848 nu er virkelighed:

- Krigen mod oprørerne i Slesvig-Holsten tyder på en overlegen dansk sejr, mens tilsvarende revolter og revolutioner har blæst enevoldsregimerne omkuld overalt i Europa. Og hejst frihedsfanerne til kamp!

- Blot ikke i Danmark!

Med hård hånd er diktaturerne genindført. Og frihedsdrømmene kvalt i blod.

- Blot ikke i Danmark!

Samtlige enevoldskonger og ditto fyrster i Europa har atter fattet scepteret og sidder nu tilsyneladende solidt på tronerne igen.

- Samtlige ja, bortset lige fra Frederik d. 7. i Danmark! Han sidder blot endnu bedre. For elsket er han af sit folk som ingen dansk konge nogensinde. Han må ganske vist dele grebet om scepteret med sit folk, men et tilnavn blev ham givet i de dage, et tilnavn, som han ikke selv har taget og ej heller bedt om. Desto mere ærefuldt er det. Og mere ærefuldt end noget andet tilnavn i kongerækken. "Grundlovens Giver!" bliver han kaldt. Berettiget eller uberettiget, men et faktum er det.

- Også løftet om folkets medindflydelse på landets styre overholdt HAN, monarken deroppe i kongeriget mod nord. Vel, vel, det kneb lidt hin 05. juni, da Majestæten ved sin underskrift skulle give det nys vedtagne grundlovsforslag dets lovskraft. Indrøm det bare: Grundlovens bestemmelser om den lige og almindelige valgret huede ham ikke; en tak for yderliggående var de nok blevet for ham, for man nøjedes ikke. Når det kom til stykket, smagte grundlov og valglov mere af regulær "tag-selv-bord" for folket, af selvbestemmelse i stedet

for den medindflydelse, som han for knap 1½ år siden lovede de københavnske oprørere.

Her ved årsskiftet 1849/50 var det alt sammen historie. Troede folket!

Rigets kårne og valgte repræsentanter på vej ...

Ingen af de 151 rigsdagsmænd, folkestyrets udvalgte repræsentanter, kan ane noget om, hvad de virkelig går ind til, når de nu snart skal mødes på tinge. Et liv fyldt med politik skal herefter blive dagligdag for dem. Og hver og én må nødvendigvis som landspolitiker være autodidakt. I 1850 er der kun én form for skoling i det job: Erfaringens! Og den skole er som bekendt altid hård. Foreløbig venter de på besked fra kongen om første skoledag.

Isvinter truer ...

Den 3. Januar sker der endelig noget. Den dag erfarer de mange politikere in spe ved Kongeligt Aabent Brev[7], at ..... *Kongen har besluttet, at Rigsdagen skal sammentræde Mandagen den 28de Januar d.A.* ..... Om sted og tidspunkt for sammentrædelsen lyder den direkte fortsættelse, udtalt på forhen så enevældig majestætisk vis: ..... *Idet Kongen kundgjør dette for samtlige Sine kjære og troe Undersaatter, befaler Han tillige samtlige Medlemmer af Rigsdagen, at de den nævnte Dag om Formiddagen Kl. 11 indfinde sig paa Christiansborg Slot i Kjøbenhavn til Rigsdagens Aabning.* At kongelige befalinger dog knap er så guddommelige, som de var tilforn, afsløres den 26.januar på et tidspunkt, hvor de fleste rigsdagsmedlemmer under normale vejrforhold for længst burde være ankommet til hovedstaden gennem .... *Bekjendtgjørelse angaaende Udsættelse af Rigsdagens Aabningsmøde i nogle Dage.* [8] I samme bekendtgørelse afsløres årsagen til udsættelsen: ... *Med hensyn til de Vanskeligheder, der endnu ere tilstede for Beltpassagen, har Kongen besluttet at udsætte Rigsdagen i nogle Dage, og Tiden til Aabningen skal nærmere vorde bekjendtgjort.*

Åbningen af den første rigsdag finder altså sted midt i en isvinter, hvor Lille Bælt og Store Bælt fryser til. Og da tiden for åbningen anden gang bliver bekendtgjort, sker det ikke ved *Befaling*, men ved *Berammelse*: ... Bekjendtgjørelse af 29. Januar bringer endnu engang til alm. Kundskab, ...*at Kongen har berammet Rigsdagens Aabningsmøde til Onsdagen den 30te Januar Kl.11* ..... og så tilføjes denne gang ..... *efter forud afholdt Gudstjeneste i Slotskirken.*[9] En besværlig

styreform er det tilsyneladende for centraladministrationen. Helt uvant som den er med så uhåndterlig en størrelse som en folkevalgt rigsdag.

Afgang snarest muligt, hvis vinteren ikke forhindrer det ....
De 151 rigsdagsmedlemmer fra alle dele af landet skal frem til Rigets Borg. Medlemmerne fra provinsen skal helst frem i så god tid, at de kan sikre sig logi for en periode svarende til en rigsdagssamling, hvilket for den førstes vedkommende vil sige 5 måneder, altså helt frem til 29. juni 1850. Selvfølgelig kan det kun give anledning til postyr, men forhåbentlig er det nyvalgte folketingsmedlem fra Aalborg Amts 4. valgkreds fremme så betids, at han også kan være med til gudstjenesten. Hvilken rute Jørgensen så har foretrukket, ved vi selvfølgelig intet om, lige så lidt som vi ved noget om hans boligforhold, men lang tid er gået, og adskillige rejseknubs må Pastoren have fået, inden han når frem til Christiansborg i Kongens København fra Præstegaarden i Kongens Thisted.

Historien igennem er det skibsfarten, der har knyttet de danske landsdele sammen. Det var også tilfældet i 1850, men regelmæssig persontrafik kendtes endnu ikke. Følgende rejserute ville derfor under normale omstændigheder have været den sandsynlige for Jørgensen: - Først med postvognen til Aalborg, og det drejer sig om ca. 50 km, og derefter om bord i eksempelvis Sluppen "Christiane", som Skipper Th. Pank i Aalborg Stiftstidende har annonceret med afgang til København snarest muligt, hvis vinteren ikke forhindrer det.[10] Og det gør den tilsyneladende. Valg af anden rejserute var nødvendig. Kort over jernbaneanlæg i Danmark på den tid vil illustrere, hvilke problemer pastor Jørgensen så måtte komme ud for ved rejse til lands. I 1849 var der i kongeriget kun anlagt jernbane mellem København og Roskilde. Vejenes tilstand var året igennem et alvorligt problem for de hestetrukne postvogne, men om vinteren en prøvelse, når vejr og vind artede sig mindre heldigt. Med sne og kulde kan det knibe for en nutidsdansker at fatte, hvilke smertelige oplevelser en sådan rejse kunne byde på. Alternativet til sørejsen ville nemlig være at tage med

Skibsleilighed.
Skipper Th. Pank, Sluppen „Christiane", afgaaer, hvis Vinteren ikke forhindrer det, snareſt muligt til Kjøbenhavn og modtager Fragtgods.

postvognen ned gennem Jylland, først ad landevejen mellem Hobro og Randers, som vejarbejdere måske sommeren igennem har slidt hårdt med at forvandle til chaussé, så farten kunne sættes op, og dernæst videre til Århus, hvor man siden 1834 har haft muligheden for at vælge søvejen med dampskib til Kalundborg. Med en isvinter her i januar 1850 vil turen sydover til lands så altså være eneste mulighed, så besværlig den end kan forekomme. Hvordan folketingsmanden fra Himmerland har haft det på strækningen frem til Lille Bælt ... stadigvæk i postvogn ... og videre over Fyn til Nyborg, ja, det kan man levende forestille sig. Hvor grelle isvanskelighederne så var i Lille Bælt og i Store Bælt, og hvori vanskelighederne med "Beltpassagen" helt eksakt bestod, overlades til fantasien, men Jørgensen har med 11 års erfaringer som missionær i Grønland klaret sig. Det er helt andre vanskeligheder, der plager ham.

Jørgensens politiske karriere

Vel ankommet til Sjælland fik han forhåbentlig atter varmen, men begejstringen for at entre endnu en umagelig postvogn i Korsør var nok begrænset. Dog kunne han nu i det mindste glæde sig til ankomsten til Roskilde, for dér ventede "Dampdragen".[11] Ad det kun 3 år gamle jernbanespor burde resten af turen kunne tilbagelægges i ophøjet ro og med hidtil ukendte hastigheder, hvis sne og is da ellers tillod jernbanedrift.

Under normale omstændigheder ville Jørgensen ved ankomsten til København have været undervejs i mindst 4 døgn.[12] Hvor lang tid den første tur så virkelig varede for det nyvalgte folketingsmedlem, er nok et gæt værd, isvinteren taget i betragtning. Mørbanket og udaset må han have været, men forhåbentlig havde han udsigt til et godt logi og et tilsvarende pensionat, og forhåbentlig har de vanskeligheder, som plagede ham ved afrejsen, ikke helt taget pippet fra ham. Indrømmes må det dog allerede nu, at set i bakspejlet forekommer hele Jørgen Frederik Jørgensens landspolitiske karriere[13] så underlig modsætningsfyldt, ja ligefrem ulogisk:

- Næsten på årsdagen for valgsejren i Brorstrup, helt nøjagtig den 02. december 1850, fik den populære præst, sogneforstander og folketingsmand nyt embede og flyttede bort fra det pastorat og den valgkreds, hvor han just havde fejret så store triumfer, og som han knyttede så store forventninger til.
- Knap 11 måneder derefter, den 29. oktober 1851, udtrådte Jørgensen af det folketing, han havde drømt så høje tanker om.

I første omgang virker begge dele påfaldende. Og dernæst direkte pinlige. Fra tinderne falder han ret så ynkeligt, denne glade og optimistiske sognepræst. Og hvorfor? Ja, på en eller anden måde må vingefjerene være blevet svedet slemt undervejs. Men hvordan? Og hvornår?

Tjenestefrihed til borgerligt ombud i 1850

Af journalen over behandlede sager i Viborg Stift for 1850 fremgår, at sognepræsten i Thisted jævnligt i løbet af året har brevvekslet med sine nærmeste foresatte, men desværre er langt de fleste af brevene gået tabt. Noget er der alligevel at hente, for i bispekontorets registrering og journalisering af indgåede og udgåede breve gøres ofte en kort notits med angivelse af, hvad *"Sagen"* drejer sig om. Alene på grundlag af denne journaloversigt er det derfor muligt straks at fastslå, at Jørgensen fik problemer med noget så elementært som at skaffe sig tjenestefrihed til deltagelse i rigsdagens arbejde. Og egentlig burde han vide det på forhånd, for allerede den 31. oktober 1849 havde skoledirektionen for Falster forespurgt i Kirke- og Undervisningsministeriet ... *hvorledes man i Tilfælde af, at en Skolelærer skulde blive valgt til Medlem af Rigsdagen, vil have at forholde (sig) med Hensyn til Embedets Besørgelse under hans Ophold ved Rigsdagen?* Svaret var dengang efter behandling på så højt et plan som i statsrådet, at det

måtte embedsmanden selv se at klare gennem foranstaltninger, som så skulle godkendes. Og sker det ikke, skal der træffes foranstaltning til, som der står, ... *at Embedets Gjerning bliver forsvarligen udført paa Embedsmandens Bekostning.*[14]

I det mindste burde Viborgbispen være klar over gældende praksis og i tide have taget højde for udsendelse i eget stift af statsrådets beslutning, men også for ham har det repræsentative demokrati været en ny og vanskelig foreteelse. Alligevel: ... så sent som den 29. december 1849, altså godt 3 uger efter valget, reagerer biskop N. C. Ølgaard på den ministerielle statsrådsbeslutning af 31. oktober med udsendelsen af kultusministeriets skrivelse herom til samtlige provster i stiftet med indskærpelse af deres pligter: .... *I Fald nogen kirkelig Embedsmand i det Deres Høicærværdighed betroede Provstie skulde have modtaget eller (fremover) modtage Rigsdagsmands Valg, saa .....*

Saa? ... Ja, hvad saa? Ja, så følger ... først skrivelsen med statsrådsbeslutningen .. og .. dernæst medfølgende biskoppelige skrivelse med kravet om omgående indberetning. Skyndsomst får Provst Spleth derfor ved modtagelsen den 02. januar 1850 den biskoppelige skrivelse ekspederet videre til Pastor Jørgensen med følgende afslutning[15]: ... *Ved at meddele Deres Velærværdighed denne Skrivelse skal jeg udbede mig den i Biskoppens Skrivelse omhandlede Indberetning behageligen tilstillet.* - Tager man så nu tidspunktet og konsekvenserne i betragtning, kan den vel kun opfattes som en trussel? Måske affødt af dårlig biskoppelig samvittighed? Og hvad drejer den sig så om ... *den omhandlede Indberetning, som ønskes behageligen tilstillet?* Oversat til nutidssprog og i direkte tale kunne den lyde som følger:

- De burde, Hr. Pastor, betimeligen - hvilket vil sige straks efter Deres valg som folketingsmand - være gået i gang med at finde ud af, hvordan Deres embedsforpligtelser som sognepræst i Thisted pastorat skal klares under Deres ophold i rigsdagen, så De i god tid før Deres afrejse ville kunne indberette Deres forslag til godkendelse ad tjenstlig vej, hvilket vil sige via Provst Spleth. ....
- Såfremt De, hr. Pastor, forsømmer dette, vil Deres embedsforpligtelser i Thisted pastorat være at udføre på anden vis.
- Når Deres forslag, Hr. Pastor, skal fremsendes i god tid, er det, fordi min godkendelse af Deres forslag skal meddeles Dem ad tjenstlig vej inden Deres afrejse. Uden min godkendelse vil foranstaltninger blive truffet af mig og udført på Deres regning.

Hvilke tanker, Jørgensen på forhånd har gjort sig om noget så væsentligt som tjenestefrihed, vides naturligvis intet, men her og nu - d. 03.

januar 1850 - sidder den arme mand altså i sit studereværelse med aldeles uforenelige krav:

- Kongen befaler ham og alle de andre rigsdagsmedlemmer gennem sit åbne brev af 3. januar at give møde mandag d. 28. januar på Christiansborg Slot midt i en isvinter ....
- Samme dag, altså den 3. januar, modtager samme Jørgensen ridende bud fra Provst Spleth med biskoppelig befaling om snarlig indberetning af, "hvilken Foranstaltning han har truffet for sit Embedes Besørgelse under Rigsdagen "

Betimeligen skal han indberette, ja! I god tid før afrejse, ja! Og det er just, hvad Jørgensen ikke har gjort!

Så sandelig om ikke Rigsdagsmand Jørgensen og hans kolleger ud i det repræsentative demokrati fra Fyn og Jylland er oppe mod større vanskeligheder end isskruningerne i bælterne.

Tiggergangen til Embedsbrødre ...

Heldigvis røber Viborgbispens journal[16] mere end først antaget om, hvordan sognepræsten i Thisted klarede så penibel en situation. Begivenhederne lader sig ane gennem tids- og rækkefølgen af tilskrevne og modtagne breve: ... Et brev fra Jørgensen, modtaget så tidligt som d. 07.01-1850 kan umuligt indeholde den ønskede indberetning, snarere er brevet en beklagelse over de urimeligheder, der bydes ham, for allerede dagen efter afsender biskoppen nemlig svarbrev, hvilket tyder på irritation over, at den nyvalgte rigsdagsmand ikke agter at finde sig i hvad som helst. Biskoppens svarbrev indeholder ligefrem en belæring af sognepræsten om, hvad ordet *"betimeligen"* betyder, nemlig ... "at der bestemt er noget sognepræsten har misforstået, når han ikke aldeles omgående efter valget er gået i gang med forhandlinger med nabopræsterne. Om biskop Øllgaard så allerede i sin første belæring af sognepræsten i Thisted er nået dertil i opremsning af områder, som en vikar skal klare, og som han skriftligt udpenslede dem senere på året i forbindelse med planlægningen af rigsdagens 2. samling i 1850, vides intet, men om ikke før så fik Jørgensen i sandhed besked, og dét helt ud i detaljen, da han skulle i gang med planlægningen af netop rigsdagens efterårssession: .... *han skal formaa sine Nabopræster, sine Embedsbrødre,* som biskoppen kalder dem ... *til at klare Forsynelsen af Sognepræste-Embedet for Thisted, Binderup og Durup Menigheder,* ... Jørgensen skal altså med andre ord formå dem til frivilligt at vikariere efter følgende biskoppelige recept: -. *2 eller 3 af Deres nærboende Embedsbrødre maa skrivtligen forpligte sig til*

i 3 eller 4 Maaneder efter en fast aftalt Orden, hvorom De maatte med dem være overenskommet, overtage al den Embedsgjerning, der paaligger Sognepræsten for bemeldte Menigheder i det paagjældende Tidsløb. ..... Ingen skal være i tvivl, for nu følger biskoppens alenlange opremsning af vilkår og forpligtelser. Og dét altså på trods af, at ingen vel kender dem bedre end præsterne selv: .... *"Deres Velærværdighed. maa før Deres Afrejse tilstille mig en sådan af Deres Embedsbrødre udstædt skrivtlig, fuldstændig og nøiagtig affattet Forpligtelse til Forsynelsen af et Sognepræste-Embede"* ... så disse embedsbrødre virkelig forstår, at de skal klare: ... *"ikke blot Gudstjenesternes ordentlige og fuldstændige Afholdelse samt Sacramenternes Administration i og uden for Kirken, men ogsaa alt andet, hvad der maatte høre til saadan Gjerning, saasom Vielser, Jordpaakastelser, Syge-Besøg, Kirkebøgernes Førelse, Confirmanters Antagelse og Underviisning, Tilsyn med Skolerne, Førelse af Fattig- og Skoleprotocoller, og hvad videre være maatte saasom Embedsbreves Besørgelse, Attester og Indberetninger af alle Slags.*[17]

Modsætningsforholdet mellem bisp og præst ...

Alt det kan man så forestille sig, at Jørgensen her i begyndelsen af januar har forsøgt sig med, men lige så vel kan man forestille sig, at han er kørt uhjælpelig fast, dels altså fordi han vitterlig ikke kan nå det, og dels fordi han synes, det er så helt urimelige vilkår, han bydes. Det meddeler han så provst og biskop. Og samtidig lader han indgå i meddelelsen, ... *at han allerede den 21. Januar ser sig nødsaget til at paabegynde Rejsen til Kjøbenhavn.* .....

Biskoppens tanker, da han d. 27. januar har læst Jørgensens meddelelse og beder en af skriverne på bispekontoret om at registrere den, kan vi igen kun gætte os til, men på det tidspunkt befinder Rigsdagsmand Jørgensen sig altså et eller andet sted ude i den barske isvinter. Alternativet til Jørgensens beslutning om at adlyde kongens befaling og møde op på Christiansborg måtte være, at han simpelt hen havde opgivet alt bøvlet og var forblevet hjemme i den lune præstegård, men det ville ligne den Thisted-præst dårligt. I folketællingen for året 1850, som foregik i dagene omkring d. 01. februar, bekræftes da også udtrykkeligt, at

.... *Huusfaderen i Thisted Præstegaard er i Kjøbenhavn som Medlem af Rigsdagen.*

Jo, jo! Naturligvis var Rigsdagsmand Jørgensen på plads ved rigsdagsåbningen den 30. januar, men forståeligt er det vel, hvis han ved

ankomsten til København med al den rejsetummel i kroppen har følt, at besværlighederne var for barske. Skuffet må han have været over sin debut som politiker. Ydmyget over de vanskeligheder, som brevvekslingen lader os ane, for det er vanskeligheder, han hverken har kunnet forudse eller klare. Og flere skal følge efter i løbet af året, så måske har tanken om at søge bort fra Viborg stift foresvævet ham allerede på det tidspunkt. Tænkeligt er det vel ligefrem, at Viborgbispens afmålte holdning i behandlingen af sagen har skabt et modsætningsforhold mellem de to, og at Jørgensen i sit iltre og sårbare sind har skabt sig en forestilling om større forståelse hos andre foresatte i andre stifter. Og det er vel naivt, for reglerne må være ens ud over landet. Skammeligt er det i så fald, for de to mænd har hidtil kun haft gensidig sympati og respekt til overs for hinanden, hvis ellers relationerne imellem dem fortsat var, som et referat fra den første bispevisitats i Thisted pastorat efter Jørgensens indsættelse vidner om. Den fandt sted d. 05. juni 1844 i Thisted kirke. Efter at biskoppen havde rost de 3 sognes ungdom, som alle var mødt, for gode kundskaber ud i troslæren, hedder det videre: ... *Sognepræsten prædikede over Luc. 10, 25-37* (Lignelsen om den barmhjertige samaritaner*) og lagde i et varmt og klart Foredrag Tilhørerne Øvelse af Christen Kjærlighed paa Hjerte.* .... Og sandelig om biskoppen så ikke tilføjer: .... *Jeg glæder mig over denne værdige og duelige Mands Ansættelse i det mig betroede og tilønsker ham af Hjertet al Guds Velsignelse! N.C.Ølgaard.* [18]

Kun 7 år varede ... "denne værdige og duelige Mands Ansættelse ud i det mig betroede Stift". I almindelighed forbliver præster da i deres embeder i længere perioder, og efterfølgende virkede Jørgensen som sognepræst i Mygind i 15 år. Men hvorfor flytter denne glade og optimistiske sognepræst? Er det netop nu, han får vingefjerene svedet, så hans landspolitiske karriere set i bakspejlet tager en forkert retning og kommer til at virke så underlig modsætningsfyldt? Spændende ville det være, hvis bispearkivet havde indeholdt oplysninger, som kunne dokumentere de faktiske forhold i foråret 1850 og afsløre, hvad Jørgensens pludselige bortrejse kom til at betyde? Efterlod han pastoratets sogne i en form for kaos, uden selv at have nogen anelse om, hvordan hans embedspligter ville blive besørget? Og hvad kom "ulydigheden" over for biskoppens befaling til at koste Jørgensen i klingende mønt, når regning skulle udskrives ... *for at faa Embedets Gjerning forsvarligen udført.* Sandsynligt er det vel, at ... *2 eller 3 af de nærboende Embedsbrødre* tjenstligt af biskoppen blev pålagt de gudstjenester og diverse kirkelige handlinger, som Jørgensen selv ...

skrivtligen ... skulle have forpligtet dem paa. Ja, måske er Provst Spleth endda tjenstligt blevet beordret til at koordinere besørgelsen. Eller har uro bredt sig over Jørgensens pludselige fravær her i foråret 1850?, Langt hovedparten af sognebørnene anede nok intet om grundlov og valg til et repræsentativt folkestyre. Det jævne folk var dengang langt mere afhængige af deres egen lokale præsts gøren og laden. Og det gjaldt da helt ekstremt i noget så uskyldigt i vore dage som at få afviklet årets konfirmation. Også blandt embedsbrødrene har det sandsynligvis skortet på forståelse, men protokollen for Thisted pastorats sogneforstanderskab vidner dog fortsat om, at Jørgensen på hjemmebane var særdeles velanskrevet. Den 28. oktober 1850 møder vi ham i et ordinært møde i sogneforstanderskabet i rollen som særdeles effektiv formand og mødeleder, og som sædvanlig fungerede han også som protokolfører med sin typiske håndskrift, hvis flotte sving ingen tager fejl af. Det er bestemt ikke en mand, der har sat sit selvværd over styr.

Hvorfor i Thisted? Og ikke i København?

Men, men: - Tøv nu lige en kende! - Hvordan var det nu med den 28. oktober? - Jamen, hvorfor i alverdens riger og lande er rigsdagsmanden ikke i København, travlt optaget af sit rigsdagsarbejde? - Hvorfor nøjes Jørgensen med politisk arbejde herhjemme i sogneforstanderskabsregi? Åbnede den 2. rigsdagssamling ikke d. 05 oktober, for godt 3 uger siden?

- Jo, det gjorde den da så vist! Og Jørgensen burde også være til stede. Med biskop Øllgaards tilladelse endda og med samme biskops uforbeholdne godkendelse! Viden herom har vi nemlig kun i kraft af Jørgensens virke herhjemme som dygtig, effektiv og samvittighedsfuld lokalpolitiker. Af bispejournalen fremgår kun, at ... *Biskoppen den 04.09. har tilskrevet Sognepræst og Provst* ... Når skrivelsen så alligevel kan bringes herunder, er det, fordi sogneforstanderskabsprotokollen for Thisted pastorat véd besked: - Ved mødet den 30.09.-1850 insisterede Jørgensen nemlig på at få bispeskrivelsen af 04.09. protokolleret. Og det er måske netop derfor, at han er hjemme, for at sikre sig mod misforståelser, for her fremtræder biskoppens godkendelse i Jørgensens flotte skrift under punkt nr. 25 i mødets dagsorden, her anført i fuldt omfang:

"Der anmeldtes følgende Skrivelse fra Biskoppen, som Formanden ønskede at meddele Sogneforstanderskabet: "Da jeg finder den Foranstaltning, Deres Velærværdighed ifølge Deres Skrivelse til mig 30te f. M. har truffet til Deres Embedes For-

synelse under Deres Fraværelse som Rigsdagsmand indtil 22. Dec. næstkommende aldeles tilstrækkelig, saa approberes herved denne Foranstaltning og er der saaledes Intet til Hinder for Deres omtalte Fraværelse i anførte Tid; dog maa jeg tjenstligt have Dem anmodet om, til vedkommende Provst at indberette, naar De afreiser og Embeedets Forsynelse ved de Præster, der have overtaget samme, begynder, ligesom De ogsaa i sin Tid til ham indberette, naar De atter selv tiltræder Deres Embedsgjerning. Det følger af sig selv, at i Fald De ikke inden den 22de Dec. næstkommende kan være vendt tilbage, betimelig Indberetning om de Foranstaltninger, der i saadant Tilfælde fra Deres Side ere trufne, maatte være mig tilstillet betimeligen."

Viborg den 4de Septbr. 1850. N.C. Øllgaard.

Ikke just venlighed lyser ud af bispeskrivelsen, men derimod til overflod det formynderiske, denne barnepigementalitet, der er som en pest for Jørgensen i hans virke og føles som aldeles urimelig i påpegningen af selvfølgeligheder. Eller skyldes biskoppens aggressive form måske slet og ret, at også HAN som Provsten er uforsonlig modstander af folkestyret? Her og nu hjemme i pastoratet kunne Jørgensen ved afslutningen af septembermødet have sagt: ... Værsgo kære Sogneforstanderskab! Nu er I orienteret om mit fravær her i efteråret! Og endda med biskoppens egne ord! Ingen uro og ballade denne gang!

Jørgensens konfirmander

Jørgensens besværligheder med at opfylde sine forpligtelser som rigsdagsmand her i Viborg stift kan illustreres gennem de 2 breve, som biskoppen modtog fra ham d. 19. august 1850:

- I den første - sag nr. 478 i bispejournalen - *begjærer han Tilladelse til at holde Confirmation førstkommende Mikkelsdag, ...*
- I den anden - sag nr. 479 - *forlanger han Hjælp til at bestyre sit Embede, medens han er fraværende i Rigsdagen ...*

Bemærk! Jørgensen ansøger ikke om noget, men *begærer* i den første og *forlanger* i den anden.

Heldigvis eksisterer Jørgensens begæring i den første sag, men i den anden er sagsakterne desværre forsvundet. Intet aner vi derfor om Jørgensens forlangende med hensyn til hjælp til at bestyre sit embede, men kan dog fornemme, at han gennem dyrekøbte erfaringer fra foråret nu må forlange afklaring. Om han forlangte decideret tjenestefrihed med ansættelse af en vikar lønnet af det offentlige,

som rimeligt ville være, vides intet. Eller om han forestillede sig en ordning efter biskoppens hoved med hjælp fra embedsbrødrene i nabosognene, men denne gang så disse tjenstligt bliver beordret til at vikariere, så han undgår at skulle gå tiggergang til dem? - Nej, intet ved vi, men noget kunne tyde på, at Jørgensens pludselige afrejse d. 21. januar 1850 er kommet bag på alt og alle, så de kirkelige forhold i pastoratet kom til at flyde og fungere på bedste beskub, Ingen tog sig i hvert tilfælde af konfirmanderne, da han rejste til København.

Netop herom handler sag nr. 478

14 konfirmander af fødselsårgang 1835/36 var blevet undervist af Jørgensen , så de ved efterårseksamen i 1849, var blevet ... *"antagne til Confirmation"* .... Som Jørgensen selv udtrykker det: ... *" de svarede til Commissionens Tilfredshed, og der blev givet dem Characterer, som næppe vil underkjendes"*. Den skrappe prøve i kristendomskundskab var altså for længst bestået, og alligevel var de ikke konfirmerede. De 14 konfirmander havde nemlig ikke haft lejlighed til at bekræfte deres dåbs nåde og modtage alterets hellige sakramente ved en gudstjeneste på det lovbefalede tidspunkt, på selve konfirmationsdagen, som overalt i Danmark efter § 5 i Christian d. 5.s lov var 1. søndag efter påske, og derfor kunne de ikke udskrives af skolen. Og det var de ikke blevet af den for dem urimelige grund, at sognepræsten ... *"hindredes i at holde Confirmation"*. Han var ikke hjemme i et halvårs tid for, som han selv sagde, at ... *bivaane Rigsdagen* .

Denne forsømmelighed - vel også fra provst og fra biskop og fra eventuelle nabopræsters side - forsøger Jørgensen at råde bod på med sin begæring. Så flotte, som de er, karaktererne fra efterårseksamen i 1849, er det forståeligt, at Jørgensen tager dem med i begæringen om at måtte afholde konfirmation for dem til Mikkelsdag, hvilket vil sige 18. søndag efter Trinitatis, d. 29. september. Og så kan Jørgensen endda tilføje, at han *"end yderligere siden sin hjemkomst fra Rigsdagen har meddelt Confirmanderne Undervisning"* . Problemet var, at loven om konfirmation kun tillod efterårskonfirmation i bymenigheder med mange konfirmander.[19]

Så væsentligt er det imidlertid for Jørgensen, at han ligefrem bønfalder biskoppen om at få rettet op på et halvt års forsinkelse, så de unge mennesker endelig kan "træde ind i de voksnes rækker". For Jørgensen som folketingsmand var problemet tillige at nå frem i tide til 2. rigsdagssamlings begyndelse d. 05.oktober, og derfor anmoder

han om tilladelse til at fremrykke konfirmationsdagen, helst til d. 15. september og ellers d 22., men det afvises blankt. Og følges endda op med en biskoppelig næsvished under lavmål, som det garanteret har knebet gevaldigt for Jørgensen at "sluge", biskop Øllggard tillader sig flg. uartighed: ... *En tidligere Afholdelse drister jeg mig ikke til at tilstæde, og jeg antager ogsaa, at det ikke kan være aldeles nødvendigt, at Deres Velærværdighed just skal være tilstæde ved Rigsdagens Aabning.*

Tilladelse blev trods alt givet til konfirmation af de 14 unge af fødselsårgang 1835/36, men altså til afholdelse den 29. september. Afslag fik Jørgensen derimod på ønsket om samme dag at konfirmere yderligere 5 unge. Om dem oplyser Jørgensen i ansøgningen, at han ... *siden sin Hjemkomst har undervist dem 3 Gange ugentlig.* De 5 er af fødselsårgang 1836/37 og skulle altså først konfirmeres i foråret 1851, men særlige omstændigheder gør sig gældende. Som gårdmand Peder Moth, Marientorp i Durup Sogn skriver:

Undertegnede, som sidder i trykkende Omstændigheder med en Del Smaa, hvis Moder døde fra os i Fjor, har efter Aftale med Hr. Pastor Jørgensen af Thisted ladet min Datter - Mette Marie Pedersdatter - født d. 14de Juli 1836 – gaae til Confirmationsøvelse for at confirmeres om muligt i Efteraaret med de øvrige Confirmantere. I Haab om, at Deres Høiærværdighed opfylder min Bøn i denne Henseende, vover jeg herved at indsende min underdanigste Ansøgning, at min Datter maa have Tilladelse til at confirmeres, for at være mig daglig til Hjælp i Hjemmet.

Tiggergangen beordres ...

Jørgensen må have følt sig dybt ydmyget på de fem berørte hjems vegne, men bestemt også på egne, og i den sammenhæng er det skammeligt, at sagsakterne i bispearkivets sag nr. 479 ikke eksisterer, for i journalen registreres den trods alt som et forlangende: Jørgensen ... *forlanger...* rent ud sagt .... *Hjælp til at bestyre sit Embede, medens han er fraværende i Rigsdagen.*

Facts herom ville vi i så fald kunne have hentet i sognepræstens egne forslag ... *til Bestyrelse af Embedet...* , og dermed med stor sandsynlighed have kunnet afsløre den øjeblikkelige situation i Jørgensens forberedelse af 2. rigsdagssamling. Heldigvis eksisterer biskop Øllgaards svarbreve dog, endda hele 2 af slagsen, for tilsyneladende sker der et tidsmæssigt sammenfald af afsendte og modtagne breve, og det studser biskoppen over i indledningen til sidst afsendte: - *Efter at jeg*

igaar havde affattet foranstaaende Skrivelse, for at lade den afgaae med Posten, modtog jeg i Dag Deres aldeles uventede Skrivelse af 17de denne Maaned.

Og ganske rigtigt! Situationen er værst tænkelig! Jørgensen beordres simpelt hen ud på den tiggergang til nabopræsterne, han frygtede. Tjenstligt tvinges han til at forespørge embedsbrødrene, om de for gode ord og uden betaling frivilligt vil påtage sig embedsforpligtelserne i Thisted pastorat, som de tidligere er beskrevet af biskop Øllgaard. I stedet for som rimeligt var, at biskop og provst tjenstlig beordrede nabopræsterne. Og man spørger: - Skal Jørgensen gentage seancen hver eneste gang, han herefter skal af sted til København som rigsdagsmand?

Som borger i dagens Danmark tvivler man næsten på rigtigheden af, at man kunne byde ikke bare Jørgensen, men folkestyret så ringe vilkår. Og det gør Jørgensen heldigvis også! Som den handlingens mand, han er, impulsiv og letantændelig, har han altså den 17. august fattet fjerpennen for i et brev til biskoppen at sige sin hjertens mening herom. Tænkeligt er det, at Jørgensens anledning netop er tiggergangen til embedsbrødrene. Har den været forgæves? Igen er vi desværre afskåret fra indholdet i Jørgensens breve og nødt til at basere på gætterier om sagen gennem biskop Øllgaard svarbrev.[20] Og noget må der være om det, for det fremgår klart, at Jørgensen er utilfreds og brokker sig direkte og åbent over, at han som kollega ydmygt må stå dér med hatten i hånden. Og måske vover han endda at foreslå biskoppen andre løsningsmuligheder. Under alle omstændigheder fornemmer man, at Jørgensen har provokeret Viborgbispen, for denne reagerer spontant samme dag ved at stille krav:[21]

Jeg maa tjenstlig udbede mig Deres bestemte Erklæring, om De har[22] *gjort noget - og i saa Fald et forgjæves Forsøg - paa at erholde den Hjælp af Deres Embedsbrødre, hvilken De ifølge Deres mundtlige Yttringer til mig haabede at kunde faa, eller om De hverken kan eller vil gjøre et saadant Forsøg ...*

Jørgensens forfærdelige dilemma ...

Jo, jo, nu kender vi Jørgensen igen! Men tager han fejl, den iltre og sårbare Thisted-præst? Er biskop Øllgaard langt mere positiv, end Jørgensen fornemmer? Han lover i hvert tilfælde i en direkte fortsættelse af ovenstående:

... Saasnart jeg har modtaget Deres Erklæring, skal jeg, i Fald sammes Beskaffenhed fordre det, strax indsende Forespørgsel til Mini-

steriet, om jeg i fornøden Fald kan befale en tjenstlig Capellan at overtage Deres Embeds Forsynelse. ...

Jørgensen bør da nu kunne rette ryggen, for netop sådan ønsker han det vel. Og dog! Biskoppen tvivler fortsat, dels på muligheden for at skaffe en vikar, dels på om det tidsmæssigt overhovedet kan nås inden Jørgensens afrejse, så han føler sig tvunget til at afslutte besvarelsen af Jørgensens nødråb på flg. barske måde:

... (derfor) maa jeg gjøre Deres Velærværdighed ansvarlig for Alt, indtil der fra min Side kan træffes den eventuelt nødvendige Foranstaltning.

Svært må det virkelig have været for Jørgensen i disse augustdage, et forfærdeligt dilemma har han følt sig anbragt i. Og da især hvis han, denne uforbederlige romantiker, som man kunne forestilles sig, havde markeret grundlovens 1 års fødselsdag d. 5. juni med et folkemøde i præstegårdshaven med Bautahøjen og hans runesten øverst oppe som centrum. Rent gætteri er sidstnævnte selvfølgelig, men i Terndruplund i nabovalgkredsen mod øst, har der været afholdt grundlovsmøder siden 1853.

Aldrig har Jørgensens familie til gengæld set ham så dybt nedbøjet og næsten modløs som hin augustdag, da han vendte tilbage fra sin Bautahøj med begge biskoppens breve knuget i sine hænder. Også dét er rent gætteri! Intet vides om Jørgensens overvejelser forud for hans tunge beslutning om at søge væk, men embede fik han andetsteds! Under datoen d. 09.12.-1850 står følgende at læse i Viborgbispens journal:

Biskoppen modtager fra Ministeriet for Kirke og Undervisning Meddelelse om, at Hans Majestæt under 2den denne Maaned har beskikket Sognepræsten for Thisted, Binderup og Durup Menigheder i Viborg Stift til Sognepræst i Mygind, Krogsbæk og Skjørring Menigheder i Aarhuus Stift ...

Folketingsmand for himmerlændinge, men sognepræst på Djursland

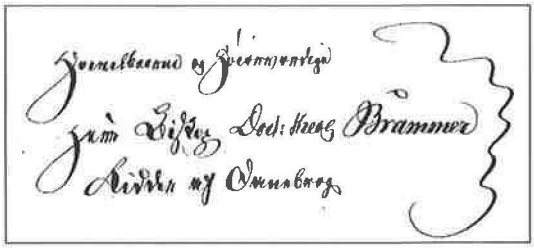
I knap et år - fra 09.12. 1850 til 13.11-1851 - var Jørgensen derefter folketingsmand for Brorstrupkredsen i Himmerland med bopæl i Mygind på Djursland, men han flygtede bestemt ikke over hals og hoved. I resten af 1850 og i begyndelsen af det nye år deltog han nemlig fortsat i sogneforstanderskabets møder i Thisted pastorat, bl.a.

d. 30. 12. da han selv fattede fjerpennen ved behandlingen af punkt nr. 3 og så i øvrigt fortsatte som protokolfører for resten af de 13 punkter, der var til behandling den dag. Under punkt 4 står anført, ... *at Pastor Jørgensen ønskede at aflevere Sogneforstanderskabets Archiv til vedkommende Forstanderskab.* ... med flg. beslutning: ... *Sogneforstanderskabet bestemte, at dette skulde skee til dets Formand....* Og da næste punkt netop omhandlede dette valg af hans afløser, var intet mere naturligt, end at Jørgensen leder det. Ved det ordinære møde den 25. januar forledes man atter til at tro, at Jørgensen var til stede, for hans fjerpen optræder stadig i forhandlingsprotokollen, men snart afsløres, at det blot er et udslag af Jørgensens talent for og lyst til at organisere. Afleveringen fandt sted d. 03. januar ... *hos Pastor Jørgensen*, som der står, altså i præstegården i Thisted. Alt er fra hans side forberedt og gennemført så grundigt, at hver enkelt del af det omfattende arkiv fra kommunestyrets første 8 år forud er indført i protokollen med Niels Møllers kvittering.

Aarhusbispens forståelse og velvilje

Om Jørgensen har taget turen frem og tilbage mellem Mygind og Thisted på hesteryg eller til vogns, vides selvfølgelig intet, men tid har det givet ham, tid til overvejelser. Endnu havde han jo langt fra kunnet realisere sin politiske løbebane med kamp for grundlov og folkestyre, så meget ville nu afhænge af den Aarhusbiskop. Overvejelser af den art kunne man forstille sig Jørgensen gøre undervejs. Engageret og punktlig har han været til det sidste efter nu at have afsluttet sine 7 år i Thisted Pastorat. Og tilsyneladende udstråler han her ved afskeden fortsat mod på fremtiden, men hvorfor flytningen skal ske netop nu midt i 2. rigsdagssamling, som var planlagt fra 05.10. 1850 til 26.03.1851, og som den Viborgbisps havde godkendt for hele samlingen, er noget af en gåde. Endnu er der o. 2 år tilbage af hans treårige valgperiode, som først udløber d. 20.03.-1852.

Jørgensens breve til sin ny foresatte er stilet med hans allerflotteste håndskrift: - Høivelbaarne og Høiærværdige Herr Biskop Doctor theol Brammer, Ridder af Danebrog! Og naturligvis har det glædet solskinsmennesket Jørgen Frede-

rik Jørgensen overmåde meget at modtage så venligt et svar fra biskop Brammer allerede to dage efter, at han havde forespurgt m. h. t. tjenestefrihed til færdiggørelsen af 2. rigsdagssamling. Fyldt med velvilje og omsorg er biskoppens svarbrev af 18.01.-1851 med flg. afslutning:[23]

Med Anerkjendelse af Deres Velærværdigheds Bestræbelser for at forene Deres geistlige Pligter med Deres Hverv som Rigsdagsmand, skal det være mig en Fornøielse at komme disse Bestræbelser i møde.

I det mindste en kort tid endnu, men .....

I Aarhus Bispearkiv er hele brevvekslingen mellem præst og biskop bevaret i biskoppens såkaldte kopibog, og ganske ejendommeligt og aldeles uforståeligt er det, at alle Jørgensens breve afslører ham som en ganske anden end den person, de himmerlændinge just har taget afsked med. Næsten opgivende og uglad, fyldt med tvivl og selvbebrejdelser er hans breve, og dét altså på trods af biskop Brammers velvilje og forståelse. I dem alle indgår ønsket om snarest at kunne opgive sit mandat som rigsdagsmand. Alene indledningen til det først bevarede brev af 16. januar 1851 må da have skabt forundring på bispekontoret:

Da jeg i det Mindste en kort Tid ønsker at deltage i Rigsdagens Forhandlinger, tillader jeg mig at forespørge, om der ei kan tilstædes mig den Naade, at jeg maatte reise til Kjøbenhavn, ... imod at Capellan Friis forpligter sig til ... osv. ...

- Jamen, hvorfor vente en kort tid? spørger man. Hvorfor så ikke stoppe straks? I stedet for ynkeligt at bede ... "om der ej kan tilstedes mig den nåde at måtte rejse til København?" Velviljen hos biskop Brammer er fortsat så stor, at han i svarbrevet kan meddele, at tjenestefriheden allerede er arrangeret med en langt mere kompetent afløser, som Jørgensen så opfordres til at aftale indholdet af vakancen med. Stadig må man dog spørge: Hvor er den glade, optimistiske og energiske sognepræst fra Thisted blevet af? Midt i brevet anslår han minsandten den samme opgivende holdning:

... Det er naturligviis en Selvfølge, at jeg i Tilfælde af Besværing fra Menighedens Side, som dog næppe vil komme, strax vender tilbage, ... ligesom jeg og har bestemt med Rigdagssamlingens Ophør at nedlægge mit Mandat og leve for mit Embede alene.

Al snakken om at opgive rigsdagsmandatet til trods, er det tilsyneladende livet om at gøre at få lov til at komme til København. Man spørger: - Har han rodet sig ind i noget, han vil skjule for sine vælgere i Himmerland, og som han nu skal have sig rodet sig ud af igen?

Flg. afslutning på brevet virker da helt forkert:

... Kunde Deres Høicærværdighed gunstigt forunde mig denne Tilladelse, sparedes mig den Ubehagelighed midt i en Session (2. rigsdagssamling) at maatte fratræde og lade Valgkredsen være uden Deputeret.

Med valg i enkeltmandskredse vil hans nedlæggelse af mandatet selvfølgelig betyde et folketingsvalg i utide, et såkaldt suppleringsvalg, men om nedlæggelsen sker straks eller d. 26. marts med indeværende samlings afslutning, gør da ingen forskel, i begge tilfælde betyder det valg i utide.

Sygdom er hver mands herre

I brev til biskop Brammer af 05.02. melder Jørgensen alt aftalt og på plads, *... saa at jeg førstkommende Mandag den 10de dennes, om Gud vil, kan afgaae med Dampskib til Callundborg, ... og saa er jeg saa fri at bede, at Approbationen maa blive mig tildeelt med mit Bud,*

Hvad Jørgensens ridende bud har med fra den Aarhusbisp er helt overvældende: Ikke blot den forventede godkendelse af planerne, men biskoppen har så sandelig gennemtænkt, hvordan afløsningen skal fungere. Som det klart fremgår, er der allerede skabt et næsten hjerteligt tillids- og fortrolighedsforhold mellem præst og biskop her i Aarhus Stift, men desto sværere er det at forlige sig med Jørgensens gøren og laden her i Mygind. Folketingsmedlemmer har aldrig haft bopælspligt, så endelig burde Jørgensen stortrives som rigsdagsmand. Helt sikkert vil han kunne regne med, at samme ånd kommer til at præge planlægningen af 3. rigsdagssamling. Alle hindringer er ryddet af vejen! Med et års forsinkelse kan han nu bruge al sin energi på sin politiske mission. Endnu er han i sin bedste alder: Ikke fyldt 45! Sommeren 1851 ligger foran, forhåbentlig med fredelige forhold hjemme i Mygind. Netop derfor chokerer Jørgensens antydninger.

En måned før åbningen af 3.rigsdagssamling modtog biskop Brammer flg. meget åbenhjertige brev fra Jørgensen, hvori han afslører, at han er syg, brevet er dateret Mygind d. 04.09. - 1851 og indledes sådan:

Skjønt jeg havde bestemt denne Sommer at nedlægge mit Mandat som Rigsdagsmand, har dog blandt Andet en Svaghed i min Læbe, hvortil jeg siden Vinteren har benyttet Læge, og som jeg endnu er uvis om, om den er en Kræftknude eller ikke, foranlediget, at jeg ei har fulgt min første Bestemmelse, da det maaskee kunde være mig meget magtpaaliggende i længere Tid daglig at kunne consultere Een af Kjøbenhavns bedre Læger.

Beskæmmende er det da vist, hvis Jørgensens inderlige ønske om at kunne være i København ikke er for at deltage i lovgivningsarbejdet i rigsdagen, men for dagligt ... og endda i længere tid at kunne ... consultere Een af Kjøbenhavns bedre Læger. Sygdom kan ændre gyldne drømme. Og vigtigt er det selvfølgelig for Jørgensen at få en mulig kræftknude i læben behandlet, men hvorfor dog nedlægge sit mandat af den grund, konsultationer hos en af de bedre læger i København må da kunne klares sideløbende med rigsdagsarbejdet. Følgende afslutning vidner om, hvordan Jørgensen føler, at han nok har haft næsen lidt for langt fremme:

... Skulde jeg efter Deres Høiærværdigheds Mening ei kunne hjælpes paa en af de omtalte Maader, maa jeg naturligvis blive fra Kjøbenhavn.

På plads i folketingssalen til åbningen af 3. rigsdagssamling

En måned senere, den 04. oktober 1851, må man formode. at Jørgensen har deltaget i åbningen af den 3. rigsdagssamling. Alt var blevet ordnet til tiden. Særdeles venligt fandt biskoppen endda frem til adressen på den tjenstledige kapellan, som han kunne anbefale, og som midlertidigt havde taget ophold i København: Som biskop Brammer udtrykte det: *... Saa kunne Jørgensen jo selv forhandle med ham.*

Et kig ud over folketingssalen burde altså afsløre *... Folkethingsmanden for Aalborg Amts 4de Valgkreds* ... på sin vante plads, desillusioneret måske, men kan man se det på ham? Helt afgjort har han lyttet intenst til Majestætens åbningstale, som efter Aalborg Stiftstidendes referat afsluttes med *.... et nidobbelt "Kongen leve!", der gjentoges, da Hs.Majestæt forlod Salen.* Begge gange har Jørgensen ivrigt deltaget i hyldesten af Majestæten. Og sikkert også følt sig personlig styrket af Majestætens gode ønsker.

"Den mislige Stilling, hvori jeg som Rigsdagsmand befandt mig"

Efter trontalen at dømme kunne det heller ikke være udsigten til en øget arbejdsbyrde på tinge i kommende samling, der tyngede Jørgensen, men hvad det end er: - Nøjagtig 25 dage senere frasiger han sig sit rigsdagsmandat. Desværre må vi nøjes med at erfare det gennem følgende brev af 29.10. til biskop Brammer, for hverken Jørgensens opsigelsesskrivelse til Cultusministeren eller biskoppens påtegning eksisterer mere. Sådan skriver han:

Vedlagte Skrivelse tillader jeg mig underdanigst at tilsende Deres Høiærværdighed med den underdanige Bøn, at Samme maatte ved Deres Godhed blive tilstillet Cultusministeriet.

Og så følger et kryptisk forsøg på at forklare årsagen til nedlæggelsen af mandatet, som ganske rigtigt er af helt anden art end problemet med helbredet:

Jeg gjør dette Skridt, fordi jeg af et Brev fra en Ven har erfaret, at Cultusministeren har yttret, at jeg for længst burde igjennem Deres Høiærværdighed have gjort Ministeren eller hans Majestæt, vor allernaadigste Konge, opmærksom paa den mislige Stilling, hvori jeg som Rigsdagsmand befandt mig.

"Den mislige Stilling, hvori jeg som Rigsdagsmand befandt mig." Hvad er nu det for noget? "Jo, en ven har erfaret" .... med selveste kultusminister *J.N.Madvig* som kilde, ... "at Jørgensen for længst gennem biskoppen i Aarhus burde have gjort minister eller konge opmærksom på den såkaldte mislige stilling".

Efter "Ordbog over det danske Sprog" er en "mislig stilling" = "en sag eller et foretagende, som giver anledning til tvivl og til bekymring, og som er betænkelig, tvivlsom, uvis, prekær, vovelig."

At en sådan henvendelse til minister eller konge burde ske gennem hans kirkelige foresatte og ikke direkte, fortæller vel et og andet om arten af den mislige stilling. Men hvad?

Betænkelig er den for hans stilling i rigsdagen som rigsdagsmand, den er tvivlsom, uvis, prekær og måske ligefrem vovelig.

Brevet til biskop Brammer fortsættes sådan:

Jeg tillader mig for øvrigt at yttre, at jeg nu for Øieblikket hellere valgte at blive ved mit Embede end at reise, da jeg fuldt vel føler, at hvis Gud sparer mit Helbred, dog noget vil under min Fraværelse forsømmes, og jeg fortryder hjerteligt, at jeg ei i Sommer nedlagde mit Mandat.

Har hans deltagelse i lovgivningsarbejdet på Christiansborg været prioriteret så lavt og konsultationerne hos de bedre læger i København så højt, at hans stilling i rigsdagen kun kan betegnes som "mislig", som tvivlsom og bekymrende?

Fortrydelse med tilbagevirkende kraft er ikke meget værd, men dejligt ville det da være med tjenestefrihed, så han fortsat først og fremmest kunne konsultere vedkommende københavnske læge, så nu argumenteres med vigtigheden i, at han møder op ved en stemmeafgivning i folketinget:

Da det imidlertid kunde være muligt, at een Stemme i et andet Tilfælde kunde have Betydning, vil jeg, hvis Gud skulle tilskikke det saa, at jeg kom til Kjøbenhavn, ei klage, og skal jeg da af fuld Overbeviisning og al Kraft i denne, som det synes, farlige Tid støtte det

nuværende Ministerium, jeg mener Madvig, Sponnek, Bardenfleth, Tillisch og Moltke.

Kryptisk tale, ja! Men det må dreje sig om det store stridsspørgsmål i årene efter Treårskrigen mellem tilhængerne af helstaten (kongeriget og de to hertugdømmer Slesvig og Holsten) og de nationalliberale, der kæmpede for et Danmark til Ejdern.

Jørgensen afslutter derpå sit brev til biskop Brammer på flg. måde:

Deres Høivelbaarenhed tilgive naadigt, at jeg udøser mit Hjerte for Dem. Deres Høibvelbaarenhed har ved den Venlighed, hvormed De behandlede mig den første Gang, jeg havde den Ære at tale med Dem, indgydt mig Tillid. - Gud give, det maa lykkes mig i Tiden som Præst og Menneske at vinde Deres fulde Bifald.

Mygind Præstegaard den 29 Oct. 1851 .... underdanigst Jørgensen

1/11-51 Indsendt med paategnet Erklæring til Cultusministeren

Sådan står der skrevet, men desværre kender en eftertid som nævnt hverken Jørgensens "vedlagte skrivelse" til kultusministeren eller biskop Brammers "påtegnede erklæring af 1/11-51" til samme, så vi er ikke i stand til at bedømme Jørgensens drastiske, men typiske reaktion, ømskindet, som han var, over for kritik.

Den 02. eller 03. november 1851 fik Indenrigsministeriet Jørgensens beslutning oversendt. Og den 13. november blev suppleringsvalget i Aalborg Amts 4de Valgkreds udskrevet.

Politik på landsplan og hjemme i sogneforstanderskabet

Her kunne vi så nøjes med flg. afslutning: - Tvunget af omstændighederne måtte Jørgensen nedlægge sit rigsdagsmandat! Men var omstændighederne så alene kræftsygdommen? Politiske trakasserier på Christiansborg må have drillet ham. Og så har han været for ærekær til at indrømme over for sig selv og vælgerne, at han på det landspolitiske plan ikke slog til. Erfaringens skole var ham for hård.

På trods heraf - og hold nu fast - søgte han valg på ny allerede i 1853. Ja, man tror det næppe! Ved valget d. 27. maj var Jørgensen opstillet som kandidat ved landstingsvalget i 9. landstingskreds, som dækkede Århus og Randers amter. Heldigvis dog uden at blive valgt, for man fristes næsten til at råbe: - Hvordan finder man da ud af, hvad der er opad, og hvad der er nedad hos denne mand? Og så i øvrigt nøjes

med flg. konstatering: - Det var så blot yderligere et eksempel på det fandenivoldske ved ham!

Jørgensen er imidlertid svær at blive færdig med, for flg. spørgsmål hænger i luften: Hvorfor anbringer manden dog sig selv i disse ekstreme modsætninger mellem drøm og virkelighed, som netop virker så fandenivoldske? Ja, hvorfor? Hvorfor satte han i sin ungdom liv og lemmer på spil i Grønland? Hvorfor hentede han en tonstung runesten hjem i præstegårdshaven i Thisted over en afstand på 20 km? Og hvorfor anlagde han en kunstig gravhøj midt i præstegårdshaven og anbragte runestenen øverst oppe? Ja, hvorfor søgte han stillinger én masse rundt omkring i kongeriget, når han trivedes, hvor han var? Og hvorfor just nu søge stillingen som sognepræst her i Mygind? Er forklaring overhovedet mulig? Netop nu burde Jørgensen kunne konstatere den skinbarlige virkelighed om sig selv og indrømme, at det med politik på landsplan var noget ganske andet, end han havde drømt om, men nej: - Det ene øjeblik opsiger han sit rigsdagsmandat, og i det næste søger han opstilling på ny!

Og dog? Mere må med: .... Er Jørgen Frederik Jørgensen på godt og ondt og i alt, hvad han foretager sig, offer for sine egne følelser? En letantændelig og uforbederlig sangviniker! Melankolier tillige! Og vel en anelse koleriker! En romantisk fantast! Altid på vej mod nye mål! Han har bestemt ikke haft det let med sig selv og sine omgivelser, men måske rummes Jørgensens problem netop i paradokset, hvor han alt for let kommer i klemme mellem sine stærke følelser og sin gode forstand. I fornemmelsen af denne ubalance forsøger han at dæmme op for følelserne, eller han fortrænger dem ligefrem, men udadvendt og handlekraftig, som Jørgensen også er, intelligent og charmerende, kommer han altid igen, engagerer sig på ny. Og er så slet ikke til at slå ud, før han atter ligger der. Kommet så langt fristes man til at afslutte med flg. simple konstatering:

- Jamen, så er problemet her i efteråret 1851 vel blot, at denne iltre præst for en stund endelig har erkendt, at han ganske enkelt ikke er politiker. "Indrøm det bare Jørgensen," har han måske tænkt, stillet over for rygtedannelserne om ... *den mislige stilling, han som rigsdagsmand befandt sig i.*

En nutidig kommunalpolitiker fra samme område i Himmerland udtrykte sine erfaringer i en samtale med den lokale ugeavis[24], efter at han var blevet genvalgt for fjerde gang: "Politik er ét langt og sejt træk, hvor det er vigtigt at holde sigtet. Det kræver, at man er meget vedholdende." Var det så netop Jørgensens problem? Det dér med at

være vedholdende og holde sigtet i et langt sejt træk! Og kan det så være hele forklaringen på Jørgensens paradoksale handlinger? Havde han mistet evnen til at komme igen efter nederlag? Ja, når det gjaldt landspolitik, har det afgjort været sådan, hvorimod vedholdenhed i alle andre forhold var en udpræget egenskab hos Jørgensen. I landspolitik fremstår ens politiske modstandere ofte som abstrakte størrelser, som det er vanskeligt at forholde sig til. I hine tider eksisterede partibegrebet slet ikke som nu om dage. Og på samme måde med partiloyalitet i stemmeafgivninger. Dermed blev det langt vanskeligere at konkretisere modstanden og modstanderne. Det kunne han hjemme i sogneforstanderskabet. Og det kunne han, da han i sin ungdom fik blodspytning. Som autodidakt politiker i et repræsentativt folkestyre i et u-land dumpede han..

Om tilværelsen i Grønland fra 1832 til 1843

Efter en barndom i Opager på Lolland imellem Nakskov og Maribo, blev Jørgensen i 1827 student fra latinskolen i Nykøbing Falster. Sin teologiske embedseksamen havde han i hus allerede i 1831.Og det på trods af en barsk tilværelse i ungdomsårene, der beskrives sådan: [25]

> *Som student levede han under trange kår, ernærede sig ved undervisning, studerede først filologi, så teologi. Sprog var hans store interesse, måske hans egentlige fag, som han vedblev at dyrke con amore.*

Og så kommer det:

> *Han døjede med sit helbred som ung, svage øjne og blodspytning.*

Med helbredsproblemer af den art ser man ikke lige den nybagte teolog i en tilværelse i Grønland, men derimod i fredfyldte omgivelser i et præsteembede ude på landet, hvor han resten af livet kunne dyrke sin store interesse con amore og sit helbred. Men nej! I en alder af 25 år blev Jørgensen i 1832 antaget som missionær i Grønland. Og nygifte, som de var, drog han og hans 24 årige kone af sted til en tilværelse nær indlandsisen. Så barsk må den have været i de tider, at vi næppe nu om dage har fantasi til at gøre os forestillinger herom. Forundret står man tilbage. Alle andre steder! synes man. Men netop heri består galskaben, fandenivoldskheden: - Ved at tage til Grønland sætter Jørgensen livet på spil. Og dét helt derud, hvor det må briste eller bære. Heldigvis bar det! I et langt sejt træk og gennem en formidabel vedholdenhed lykkedes det tilsyneladende. Først virkede han i Godthåb, derefter fra 1834 i Julianehåb og fra 1841 i Frederikshåb,

hvor han fik det særlige hverv at undersøge distriktet i zoologisk henseende. Jamen, spørger man: - Hvordan klare zoologiske undersøgelser ude i felten med svage øjne? Og så altså med blodspytning? Helbredelse for tuberkulose, for det må være denne hæslige sygdom, der plagede ham, og som hærgede i 1800 tallet, klares kun - og i bedste fald - ved en sund levevis i frisk luft og med en jernhård vilje til gennem ekstrem motion at vedligeholde og udbygge ens konstitution. Med bevidstheden herom spørger man, som Jørgensen sikkert har gjort: - Hvor kan en sådan livsform praktiseres bedre end i Grønland? Jørgensen bestod sine selvvalgte prøvelser med glans, bevidnet gennem et familieliv med jævnlige barsler, men så sandelig også med overskud af tid og kræfter til åndelige sysler af helt anden art for missionæren. Beretningen om ham slutter med flg. flotte oplysninger:

Han blev 1840 medlem af Det Kgl. Nordiske Oldskriftsselskab, som interesserede ham meget, og hvis Skrifter han nøje læste.

Det var denne mand, der i 1843 ankom til Thisted, Binderup og Durup sogne i Himmerland for at tiltræde embedet som sognepræst.

Han døde i 1876 i en alder af 68 år som sognepræst i Thrige og Ølsted.[26]

Ansgar Havbæk Madsen
Fhv., nu pensioneret skoleinspektør, Hobro

Noter:

1 Navneændringen til Kongens Tisted optræder 2 gange i et skifte fra 1806, men varierende i samme skifte med stavemåden Thisted. Kongen skulle være Valdemar Atterdag, som efter diverse jordebøger på et tidspunkt har ejet megen jord i Thisted sogn.

2 Valgloven af 07.juli 1848 opdelte kongeriget i 114 kredse, på øerne valgtes 65 medlemmer af Rigsforsamlingen og i Jylland 49.
- Valgloven af 16. juni 1849: 100 folketingsmænd valgtes ved direkte valg i 100 enkeltmandskredse + 51 landstingsmænd ved indirekte valg

3 Valgprotocol for Thisted-Binderup-Durup Sogne i mødereferat fra d. 21.12.-1849.

4 Valgprotokollen for Thisted, Binderup og Durup sogne findes i Lokalhistorisk Arkiv for Nørager og Omegn.

5 Gengivet efter referatet den 21.12.1849 i Valgprotocol for Thisted, Binderup og Durup Sogne

6 Beretningen om "Jørgensens Runesten" er virkelig: - I Arkæologisk kort over Aars, "Vore Fortidsminder", udgivet af Geodætisk Institut og Nationalmuseet i 1956 beskrives runestenen på flg. måde: *"I præstegårds-*

havens stendige ud mod vejen står en runesten, Ravnkildestenen, der 1847 er fundet på en lille høj ved Lille Rørbæk. Indskriften lyder: - Asgot, Tygotes (?) søn, rejste stenen efter sin broder Esge." Oprindelig har runestenen altså stået i Ravnkilde sogn. I "Folk fortæller", Boldrup Museumsforenings årsskrift 1996, skriver tidl. folketingsmand Alfred Bøgh flg.: *- Stenen blev fundet ved en høj i Bradstrup, tæt ved Simested å, lige syd for Ravnkilde. På den tid var der i Kgs. Tisted en præst, som åbenbart var meget interesseret i oldsager. Han hørte om fundet, drog hen for at se det og stjal stenen, det bæst! Og derfor står den nu i Kongens Tisted.* Umiddelbart lyder det som en skrøne, for sådan gør MAN da ikke, men J.F.Jørgensen, præst i Thisted pastorat fra 1843 til 1850, gjorde det altså alligevel. Og hvad drev ham monstro? Mere end almindelig interesse for oldsager skal der dog til. Afstanden fra findestedet til præstegården er på mellem 16 og 20 km, afhængig af den rute, man dengang har valgt.

7 Kongeligt Aabent Brev af 03.01.-1850, hvorved Rigsdagen sammenkaldes. Indenrigsministeriet Dep.Tid. 1850 s. 1.

8 Bekendtgørelse ang. Udsættelse af Rigsdagens Aabningsmøde nogle Dage. Af 26.01.-1850. Dep.Tid. 1850 s. 73.

9 Bekendtgørelse af 29.01.-1850, Departementchef Tidende 1850, s.81.

10 Annonce i Aalborg Stiftstidende d. 12.Dec. 1849 under overskriften *"Skibsleilighed"*.

11 Udtrykket stammer fra digtet "Jylland mellem tvende have" af H.C.Andersen i 1859

12 Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie - 11. bind, side 45: Århus - København 1863.

13 Elberling, Victor: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år. 1949 bind 1, s.279 og Elvius: Danmarks Præstehistorie 1869-84.

14 Departementstidende for 1849, side 997.

15 Provstens brev findes i "Thisted Kalds Liber Daticus" for årene 1832 - 52.

16 Viborg Bispearkiv: Journal for 01.08.-1846 til 01.08.-1850 (C2-426)

17 18.08.: Skrivelse fra biskop N.C.Øllgaard til pastor Jørgensen.

18 Skrevet på bagsiden af "Thisted Kalds Liber Daticus" . NB, tilføjet af biskoppen: For Indretningen og Førelsen af en Kaldsbog og Journal vil Hr. Pastor Jørgensen vist drage Omsorg. Præstearkivet (C198C-30) i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.

19 Fr (forordning) om Confirmation §5

20 Landsarkivet for Nørrejylland, Præstearkivet: - *Thisted Kalds Liber Daticus* (198C-30).

21 Begge svarbreve er afsendt d. 19. august 1850

22 Understregningen er foretaget af biskoppen.

23 Fra Århus Bispearkiv: Biskoppens Kopibog 1847 – 1853 (C3-39): 18.01. 1851.

24 Nørager Avis d. 14.01.-1998

25 Oplysninger om J.F.J.s liv: Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie, Thrige-Ølsted pastorat i Århus stift.

26 Victor Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar

LITTERATUR OM HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Udarbejdet af bibliotekar Tove Michelsen
Aalborg Bibliotekerne
Tm-kultur@aalborg.dk - 9931 4332

Litteraturlisten dækker perioden medio 2009 – medio 2010, det er ikke en fuldstændig bibliografi, men en inspirationsliste. Hovedvægten er lagt på lokalhistorie, slægtshistorie, erindringer og romaner. Endvidere er medtaget lokalhistoriske årsskrifter og tidsskrifter, der stadig udkommer, og væsentlige internetkilder. Med undtagelse af Aabybro er den inddelt efter de nye kommuner.

En detaljeret registrering af litteratur om Region Nordjylland findes i Nordjyllandsbasen – en database, der indeholder bøger, tidsskrifter og artikler. Det er her, man finder alle artiklerne fra de lokalhistoriske årbøger og tidsskrifter registreret. Herunder selvfølgelig også alle artikler fra samtlige årgange af "Fra Himmerland og Kjær Herred".

Nordjyllandsbasen findes på Aalborg Bibliotekernes biblioteksbase. Se www.aalborgbibliotekerne.dk

Alle data fra Nordjyllandsbasen kan også søges i www.noks.dk - Nordjyllands Kulturhistoriske Søgebase og i den landsdækkende biblioteksbase www.bibliotek.dk.

Region Nordjylland er den geografiske grænse for de publikationer, vi anskaffer til Bibliotekets Lokalsamling. Vi søger at skabe en komplet samling og vil derfor meget gerne have besked, hvis vi skulle have overset nogle udgivelser.

HistorieAalborg – lokalhistorie og slægtsforskning – fælles betjening

Lokalhistorie og slægtsforskning tiltrækker mange og for at lette adgangen for brugerne har Aalborg Bibliotekerne og Aalborg Stadsarkiv oprettet fælles betjeningsfunktion fra september 2009.
Bibliotekets Lokalsamling og personale er derfor at finde på HistorieAalborg, Aalborg Stadsarkiv, Arkivstræde 1.
Mail: historieaalborg@aalborg.dk

På HistorieAalborg finder man:

- Informationsøgning
- Studier af originale arkivalier
- Lokalhistorisk litteratur
- Slægtsforskning
- Borgerservice (fremfinding af pensions- og eksamenspapirer, folkeregister oplysninger)
- Undervisning, studiekredse, workshops, projektvejledning i lokalhistoriske emner på alle niveauer fra børnehave til universitet til voksen-undervisning
- Udstillinger, film, foredrag, musik, temadage etc.

NORDJYLLAND

Dengang der gik tog til Sæby, Fjerritslev, Hadsund og Hvalpsund : historien om jernbanerne omkring Aalborg kort fortalt / redaktører: Finn Madsen, Frank Sørensen. - Limfjordsbanen, 2009. - 23 sider

Fra Løgstør til Thyborøn : den regulerede Limfjord / forfattere: Mie Buus ... [et al.] ; udgivere: Museet for Thy og Vester Hanherred ... [et al.] ; redaktører: Christian Ringskou, Jytte Nielsen, Svend Sørensen. - Lemvig : Limfjordsmuseeernes Samvirke, 2009. - 180 sider
Om reguleringen af Limfjorden gennem de sidste 200 år og hvordan landvindinger og inddæmninger har kultiveret landskabet for at gøre plads til søfart, fiskeri og landbrug
Indhold: Åben, lukket og åben : Limfjorden i tusind år / Thomas Olesen og Christian Ringskou. Thomas Olesen: Løgstør Grunde, Frederik den VII's Kanal og Løgstør Rende. Christian Ringskou: Thyborøn fri : kampen om Limfjordens vestlige indsejling ; Atlantis ligger på bunden af Venø Bugt. Fra vand til land : et overblik / Mie Buus og Christian Ringskou. Susanne Overgaard: Den regulerede ø (Mors). Mie Buus: Vejlerne : fra landvindingsprojekt til naturreservat ; Kampen om Hjarbæk Fjord. Knud Sørensen: Natur contra kultur
Med litteraturhenvisninger og links

Glemmer I, så husker vi 1950erne : et tidsbillede fra barndomsårene / redaktør: Arne Lybech. - [Aalborg] : [Arne Lybech], [2009]. - 79 sider

Holsgaard Thomsen, Finn
Christen "Holsgaard" Thomsen's færden, virke og slægt : fra Aalborg Amt til Nebraska / ved Finn Holsgaard Thomsen. - Aalborg : [s.n.], 2009. - 85 sider, kort

Oldtiden i Limfjordslandet / forfattere: Elisabeth Barfod Carlsen, Lars Chr. Nørbach ; fotograf: Jan Slot-Carlsen ; oversættere: Anne Bloch, David Robinson. - [Nørresundby] : Selskabet for Aalborgs Historie : i samarbejde med Aalborg Stadsarkiv : Aalborg Historiske Museum, 2009. - 132 sider : (Aalborgbogen ; 2009)
Med resumé på engelsk
Indhold: Oldtiden i hus ; Landskabet og oldtidsmennesket ; Flintens mestre ; Det gyldne metal ; Mosen - gudernes vand ; Det hjemlige metal ; Afsked og rejse ; Limfjordens handels- og håndværkspladser

Vestergaard, Evanthore
Unika : kunsthåndværk i Nordjylland / forfatter: Evanthore Vestergaard ; oversætter: Christina Paulick Jakobsen ; diverse: Per Hansen. - 1. udgave. - [Bindslev] : Nordkraft, 2009. - 131 sider
Præsentation af og interview med en række lokale kunsthåndværkere
Indhold: Lisbeth, Peter, Louise Lange ; Dorte Lausten ; Julie Levorsen ; Frants Kristensen ; Jonna Andersen ; Ulla Aaen ; Dorthe Hansen ; Iben Rasmussen ; Lene Højlund ; Irene og Per Frøsig ; Dorte Visby ; Lone Eeg ; Louise Maagaard ; Lone Hagedorn ; Ulla Egholm : Bibi Maan ; Anna Johannsdottir ; Rikke Precht ; Mogens Falkenberg

MARIAGERFJORD

Bavngaard, Martin
Hedt har det været : 50 år med Hadsund Fjernvarmeværk / forfatter: Martin Bavngaard ; fotografer: Marianne Andersen ... [et al.]. - [Hadsund] : [Hadsund Fjernvarmeværk], 2009. - 36 sider

Gammelt nyt : lokalhistorie fra Sydøsthimmerland. Museumsforeningen for Hadsund og Omegn : Lokalhistorisk Forening for Als og Omegn : Lokalhistoririsk Forening for Veddum og Omegn : Lokalhistorisk Forening for Skelund og Omegn : Lokalhistorisk Forening for Øster Hurup og Omegn, (Udkommet siden 1987)

Hobro fiskerihavn : jubilæums-skrift 1884-2009. - [Hobro] : [Hobro Både- og Fiskerihavn], [2009]. - 19 sider

Jubilæumsskrift 1985-2010 / redaktører: Henning Melin ... [et al.] ; fotografer: Elly Andersen ... [et al.]. - [Hobro] : [Hobro Sejlklub], [2010]. - 64 sider
Udgivet i forbindelse med Hobro Sejlklubs 75 års jubilæum

Lokalhistorisk forening for Arden Kommune. Årsskrift. – (Udkommet siden 1995 -)

Solhverv Privatskole : 1934-2009 / ide: Solhverv Privatskole ; redaktør: Komma'riet. - [Hobro] : Solhverv Privatskole, [2009]. - 87 sider

Årsskrift / \Hobro Museumsforening\. - [Hobro] : Hobro Museumsforening, (Udkommet siden 1988)

REBILD

Christensen, Inger Marie

Siem Sogns historie / forfatter: Inger Marie Christensen. - [Terndrup] : Siem Forsamlingshus, 2010. - 88 sider
Med litteraturhenvisninger

Danmarks dybeste hemmelighed : REGAN VEST, regeringens og kongehusets atombunker / forfattere: Poul Holt Pedersen, Karsten Pedersen ; fotograf: Karsten Pedersen ; tegner: Karsten Pedersen ; forord: K.G.H. Hillingsø. - 1. udgave. - Værløse : Billesø & Baltzer, 2010. - 176 sider : Historien om bunkeren REGAN VEST, der blev opført i 1960'erne dybt under jorden i Rold Skov, med det formål at kunne rumme regeringen, kongehuset, forsvarschefen og de ledende embedsmænd fra centraladministrationen, i tilfælde af atomkrig
Med litteraturhenvisninger og links

Egnsminder fra Skørping Kommune / udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Skørping Kommune. – (Udkommet siden 1992 -)

Folk fortæller : årsskrift \Nørager\. - Boldrup Museumsforening, (Udkommet siden 1978)

Gårn, Helge
Adamsen fra Fyrkilde / Helge Gårn. - Nørager : Ravnkildearkivet, 2009. - 42 sider

Gårn, Helge
Fra skolehus til tugthus : sagen mod Johannes Klysner 1828-1831 / Helge Gårn. - Nørager : Ravnkildearkivet, 2009. - 41 sider
Emne: Klysner, Johannes * falskmøntneri * forfalskninger * pengesedler * historie * Himmerland * 1820-1829 * 1830-1839 * biografi
Hanen : nye tidender om gamle emner. - [Svenstrup] : Støvring Kommunes Lokalhistoriske Forening, (Udkommet siden 1973)

Jensen, Erik
Ravnkilde og Nysum - som jeg har oplevet det! : 1950-2010 / forfatter: Erik Jensen ; redaktør: Hans Bjørn. - [Nørager] : Lokalhistorisk Arkiv for Ravnkilde Sogn, 2010. - 172 sider

Juul Nielsen, Henning
Terndrup ret og vrang / Henning Juul Nielsen. - Skørping : Lokalhistorisk Forening, 2010. - 106 sider
Her omtales Hellum-Hindsteds herredsfogeder og dommere fra starten af 1800-tallet, grundlovsfester gennem 160 år med talere, Terndrup Sygehus historie med lægernes historier samt keramiker og maler Chris Moes virke i den gamle Møllegaard

Kusk, Arne
Hvinkærgård anno 1710-2010 / af: Arne Kusk. - [S.l.] : [s.n.], 2010. - [28] blade
Hvinkærgård ved Gerding, dens historie med fæstere og ejere gennem 300 år
Med litteraturhenvisninger

Pedersen, Arne
Lidt om Ladelund / [fortalt af] Arne Pedersen ; redigeret af Helge Gårn. - Nørager : Ravnkildearkivet, 2010. - 38 sider
Her er den spændende beskrivelse af nybyggerbyen Ladelund gennem 70 år, fortalt af forfatteren i 1980'erne. Vi hører om sliddet med at leve af de forholdsvis små ejendomme, om sammenholdet og hjælpsomheden, originalerne, tørvearbejdet, folk med synske evner og meget mere

VESTHIMMERLAND
Krejl : lokalhistorisk tidsskrift for Løgstør og omegn. N.H. Lindhard . (Udkommet siden 1981)

AABYBRO
Bavnen : meddelelser fra Lokalhistorisk Forening for Aaby Sogn (Udkommet siden 1988)

Jubilæumsskrift 75 år : 1934-2009 / redaktører: Kaj Christensen, Charlotte Fischer. - [Aabybro] : Gjøl Gymnastik & Boldklub, [2009]. - 36 sider

AALBORG
Beredskabscenter Aalborg 125 års jubilæum : 2010. - Aalborg : Beredskabscenter Aalborg, 2010. - 64 sider
Udgivet i anledning af Aalborg Beredskabscenters 125 års jubilæum 1. maj 201

Berg, Knud Erik
Bogen om Skalborg / af Knud Erik Berg. - [S.l.] : [s.n.], 2009. - 50 sider)
Om Skalborg, da den var en selvstændig by uden for Aalborg - med forretninger og anden industri

Bjerg-posten : medlemsblad. - [Nibe] : Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Nørholm, Sønderholm Sogne, (Udkommet siden 1977)

Bøger på torvet / forfattere: Ketty Johansson, Henrik Fog ; redaktører: Henrik Fog, Michael Clausen. - Nørresundby : Bøger og papir Nørresundby, 2009. - 24 sider
På omslaget: Tradition forpligter. Et jubilæums-, afskeds- og velkomstskrift, Bøger og papir Nørresundby
Med litteraturhenvisninger

Christensen, Uffe
Selvfølgelig kan grisen flyve / forfatter: Uffe Christensen ; redaktør: Uffe Christensen. - [Nibe] : Nibe Festival, [2009]. - 238 sider
Udgivet i forbindelse med Nibe Festivalens 25 års jubilæum
På omslaget: Historien om den lille fede
Egnsmindesamlingen for Sulsted og Ajstrup Sogne : Årsskrift. - Sulsted : Foreningen Egnsmindesamlingen, (Udkommet siden 1993)

Fra Aalborg / redigeret af Inger K. Bladt, Henrik Gjøde Nielsen ; redaktion Knud Knudsen, Henrik Gjøde Nielsen, Klem Thomsen. - [Aalborg] : Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred, 2009. - 96 sider
(Fra Himmerland og Kjær Herred 1912-2012 ; bind 2)
Udgivet i forbindelse med Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herreds 100-års jubilæum i 2012
Indhold: Jens Topholm: Alabur, Alebu, Aalborg. Henning Bender: Aalborgs bydele, forstæder og industri. Orla Hav: Kommunalreform som inspiration og baggrund. Inge Eriksen: Aalborg. J. P. Stenholm: Skipper Klement og Aalborg Slot. Kr. Værnfelt: Bøddelens hus. Carl Klitgaard: Aalborg Pinsemarked. Otto Smith: Marinus Herskind

Færch, Ole
Vokslev Sogns historie / forfatter: Ole Færch. - [Aalborg] : Ole Færch, 2010. - 452 sider

Gregersen, Hans
Krigens by : Aalborg 1940-1945 / forfatter: Hans Gregersen ; redaktør: Hans Højer Mikkelsen. - 1. udgave. - [Aalborg] : Højers Forlag, 2009. - 288 sider
Den samlede historie om Aalborg under besættelsen, hvor sabotageaktioner, schalburgtage, likvideringer og uroligheder og en mere og mere besværlig dagligdag satte dagsordenen, samt om det efterfølgende retsopgør
Med litteraturhenvisninger

Holbergkvarteret i Hasseris : et ganske særligt sted / forfattere: Bo Vagnby, Jens Topholm ; fotograf: Erik Iversen ; redaktør: Jørgen Elsøe Jensen. - [Aalborg] : Hasserisstuerne, 2009. - 48 sider

Holm-Petersen, Poul
Sohngaardsholm : et tidsbillede / forfatter: Poul Holm-Petersen. - [Aalborg] : Vejgaard Lokalhistoriske Forening, 2009. - 17 blade

Jørgensen, Bendt Carl
En Egholmdrengs erindringer : fra husmandsdreng til faglærer / forfatter: Bendt Carl Jørgensen. - [S.l.] : [Bendt Carl Jørgensen], [2010]. - 94 sider

Jørgensen, Henning
Kunsten og Aalborg Universitet : 35 års udsmykninger og erhvervelser / forfatter: Henning Jørgensen. - Aalborg : Aalborg Universitetsforlag, 2009. - 155 sider
Gennemgang af den kunst, som de sidste 35 år er samlet på Aalborg Universitet i Aalborg området, samt betragtninger over forholdet mellem udsmykningen og aktiviteterne på stedet

Jørgensen, Peter
Tre himmerlandske sogne : Ellidshøj, Svenstrup og Godthaab Sogne / tekst og billedudvalg: Peter Jørgensen. - Svenstrup : Lokalhistorisk Forening for Ellidshøj, Svenstrup og Godthaab, 2010. - 138 sider
Af indholdet: De tidlige bosættelser ; Landsby og landbrug. 1600-1800 ; Sognekommunen Ellidshøj - Svenstrup ; Soveby-Satellitby-Centerby? Velstand, vækst og store forandringer. 1950-2000 ; Forskellige konsekvenser af væksten
Med litteraturhenvisninger

Kronborg, Arne
Thomsen Skalborg / forfatter: Arne Kronborg ; redaktør: Arne Kronborg ; fotografer: Anton Thomsen ... [et al.]. - Skørping : A-Plant 2000 Aps ; Aalborg : Nordpro, 2009. - 158 sider
Emne: Thomsen, Martin (f. 1896) * Thomsens Planteskole * planteskoler * anlægsgartneri *

Lokalhistorisk Forening for Sejlflod Kommune. - Nr. 1-. - Storvorde : Lokalhistorisk Forening for Sejlflod Kommune, 1980-
Nr. 32 : Gudumlund / Henning L. Thrane og Christian L. Thrane. - 2008. - 32 sider : ill.

Lybech, Arne
Ø-gade krøniken / forfatter: Arne Lybech. - [S.l.] : Erindringsværkstedet : Arne Lybech. - bind
Bind 1 udgivet: Ålborg : Lindtofte

Læreruddannelsen i Aalborg 50 år : 1960-2010 / redaktører: Jesper Vinther ... [et al.] ; fotografer: Hanne Bøgesvang, Bodil Christensen. - [Aalborg] : [Aalborg Seminarium], [2010]. - 114 sider

Mehder, Ole
Goliath i Aalborg : en lille bi kan osse stikke / forfatter: Ole Mehder. - Ringkøbing ; 6950 : Betty Nordgas, 2009. - 224 sider

Møller, Mogens
Fjordbyen / forfatter: Mogens Møller ; fotograf: Jens Morten. - Aalborg : [s.n.], 2010. - 110 sider :
Historien om et lille anderledes samfund i Aalborg, skildret i ord og billeder

Skovfoged Laursen, Ib
Da "Tigergruppen" drog til skovs : en utraditionel egnshistorie fra Frejlev, Restrup og Sønderholm sogne / forfatter: Ib Skovfoged Laursen. - [Aalborg] : Ib Skovfoged Laursen, 2009. - 68 sider Beskrivelse af Restrup egnen fra 1930'erne og bagud
Med litteraturhenvisninge

Stadsingeniørens Kontor i 125 år : vejen vi fulgte / redaktør: Bente Jensen ; interviewer: Mette Frisk Jensen. - Aalborg : Aalborg Kommune, Teknik- og Miljøforvaltningen : Aalborg Stadsarkiv, 2009. - 125 sider
En historisk gennemgang af udviklingen af Aalborg by fra 1884 til 2009

Sundsholmeren. Udgivet af Nørresundby/Sundby-Hvorup Lokalhistoriske Forening. Udkommet siden 1983) Se mere på www.sundsholmeren.dk

Sørensen, Frank Rainer
Fra landmand til ismand- og konfekturehandler i Vejgaard / Frank Rainer Sørensen ; foto: Frank R. Sørensen. - Aalborg : Vejgaard Lokalhistoriske Forening, 2009. - 15 blade

Ting og tider : nyt fra Hals Museum. - Hals : Museumsforeningen for Hals Kommune : Hals Museum, (Udkommet siden 1988)

Aalborgbådene / forfattere: Thomas Nørgaard Olesen, Mikael Sams. - Frederiksværk : Nautilus, 2009. - 304 sider

Historien om København-Aalborg ruten og de skibe, der sejlede på den fra starten af 1840erne og ca. 130 år frem
Indhold: En rute bliver til ; Iris kommer til Aalborg ; I smult vande ; Til Aalborg med H.P. Prior ; Under H.P. Priors hvide stjerne ; De første år under DFDS ; Stadig større dampskibe ; Aalborgbådene i mellemkrigstiden ; Krig og minesprængninger ; To smukke søstre ; Fra passagerskibe til bilfærger ; To store søstre ; Erindringer fra Aalborgbådene ; Aalborgrutens skibe

Aalborg-København tur/retur : et afsluttet kapitel af Aalborgs historie / redaktører: Bjarne Wagner-Augustenborg, Arne Lybech. - Jerslev : Broberghus, [2009]. - 84 sider
Historien om rutesejladsen mellem Aalborg og København samt de skibe, der sejlede på ruten fra starten af 1840'erne og ca. 130 år frem
Indhold: Den første tid ; Det Forenede Dampskibsselskab ; Katastrofen ; De nye rutebåde Jens Bang og H.P. Prior ; En ære er slut
Med litteraturhenvisninger

ROMANER OG ERINDRINGER

Christensen, Søren
Herfra min verden går / forfatter: Søren Christensen ; fotograf: Søren Christensen. - Aars : Vesthimmerlands Kommune, 2009. - 144 sider

Hav, Orla
Det blev mit liv / forfatter: Orla Hav. - Dronninglund : Nordpress, 2009. - 126 sider

Lilholt, Lars
Drømme og dæmoner / forfatter: Lars Lilholt. - 1. udgave. - [Kbh.] : Lindhardt og Ringhof, 2010. - 288 sider
Sangskriveren, sangeren og musikeren Lars Lilholt (f. 1953) fortæller sin egen historie og sætter ord på sit livs lyse nætter med Lars Lilholt Band, hippiekultur, skæve Dalton-dage, kvinder og lidenskab, men også om et liv med dystre dage
Med diskografi

Pedersen, Inge
Til Amerika : en indviklingsroman / forfatter: Inge Pedersen. - [Kbh.] : Gyldendal, 2010. - 299 sider
Erindringsroman om en nordjysk piges vej ind i de voksnes rækker, hvor drømmen om gymnasiet indhentes af en kedelig kontorelevplads i et korn- og foderstofsfirma. Men drømmen om Amerika lever videre

Meddelelser fra styrelse og redaktion

Hals Marineforening havde været så venlig at stille den hyggelige og interessante Marinestue på Færgevej ved Hals Havn til rådighed for generalforsamlingen i Historisk Samfund. Den blev afholdt onsdag den 15.september 2010. Det var en aften, der ikke var tilsmilet af vejret, det var vådt og blæsende, og fremmødet kunne have været større.

Formanden Knud Knudsen bød velkommen og aflagde beretning for det forgangne år:

Sidste år afholdt vi generalforsamling på Vandteknisk Museum. Hovedpunktet på generalforsamlingen sidste år var revisionen af Historisk Samfunds vedtægter. De gamle love var vedtaget på generalforsamlingen i 1938 – men dog med en tilføjelse fra generalforsamlingen i 1993. Vi håber, at vi nu har fået vedtægterne ført ajour, så de skulle være langtidsholdbare, om ikke i 60 år, så dog en rum tid fremover.

Vi præsenterede årbogen i Bryggergården i Nørresundby. Vi havde den særlige fornøjelse at have tyske gæster ved arrangementet i anledning af Arne Sloth Kristoffersens artikel om familien Goikes flugt fra den røde hær i 1945 og deres oplevelser i flygtningelejren i Hvorup efter krigen. Et barnebarn – Alfons Winkler og hans hustru – var mødt op i Bryggergården, og det var en god oplevelse. Alt i alt synes jeg, at der var en række gode artikler i årbogen, og vi kan kun være godt tilfreds med årbogen Fra Himmerland og Kjær Herred 2009.

I forbindelse med arrangementet i Bryggergården udtalte formanden sin tak til Ketty Johansson for hendes mangeårige indsats for Historisk Samfund. Ketty har været med siden 1993, men valgte nu at træde fra efter 16 år. Også her i beretningen vil vi gerne sige tak til Ketty Johansson for indsatsen og udtale håb om, at hun fortsat fremover vil være en flittig bidragyder til årbogen.

Vi kunne i 2009 videreføre vort bogprojekt i anledning af Historisk Samfunds forestående jubilæum. Den anden udgivelse "Fra Aalborg" blev præsenteret ved et arrangement på Aalborgs gamle rådhus på

Gammeltorv onsdag den 20. januar 2010. Her var der bl.a. veloplagte taler af borgmester Henning G. Jensen og forfatter Inge Eriksen, som havde bidraget til bogen. Vi vil gerne benytte lejligheden til også her at sige tak til Aalborg Kommune for at ville være vært ved dette arrangement.

Vi arbejder for at videreføre projektet med en udgivelse i år om Østhimmerland – efter de samme udgivelsesprincipper som de to første udgivelser i serien.

Som noget nyt forsøgte vi i foråret at arrangere en foredragsrække i samarbejde med Aalborg Stadsarkiv i eftermiddagstimerne. Den konkrete anledning til foredragsrækken var den flotte nyudgivelse om "Nordjylland under Englandskrigen", som blev udsendt i december 2009. Der var 6 foredrag på programmet, men fremmødet ikke som forventet. Vi må nok konkludere, at tidspunktet ikke var heldigt valgt. Idéen om foredrag er dog ikke skrinlagt, men tidspunktet må være et andet. De 6 foredragsholdere holdt dog pligtskyldigt og vederlagsfrit de annoncerede foredrag for det "udvalgte" publikum.

Vi har derudover haft tre ture på programmet: En aftentur til Flyvestation Aalborg, en heldagstur til Hirsholmene og nu i aften besøget i Marinestuen ved Hals Havn. Vi havde nok forventet en større tilslutning til turen til Hirsholmene i betragtning af at vi måtte melde fuldt optaget til mange, da vi sidst havde turen på programmet. I år var der plads til alle.

Arbejdet i styrelsen har fungeret godt, dvs. konstruktivt og gnidningsfrit. Vi har som praksis foreskriver haft tre møder i perioden 2009-10, et konstituerende efter generalforsamlingen, et forårsmøde i april, og et sommermøde i august. Formanden orienterede om nogle af debatterne i styrelsen og omtalte bl.a. problemerne med hjemmesiden, som dog efterhånden skulle være afhjulpet. Også den nye sæson med torsdagsforedragene blev omtalt. Dette efterår er der samlet fem foredrag under overskriften "Danskere i krig".

Vi har i styrelsen drøftet den forestående portoforhøjelse, som betyder, at Nordjyllands Historiske Museum kun vil have en udsendelse fremover – i januar – og at vi også regner med at reducere vore udsendelser til to årligt.

Formanden sluttede af med at rette en tak til Aalborg og Vesthimmerlands kommuner, Nørresundby Bank og Sulsted-Ajstrup Sparekasses Mindefond, som økonomisk har støttet foreningens arbejde.

Efter beretningen var der kommentarer fra salen bl.a. forslag til ture i 2011. Derefter blev beretningen godkendt.

Regnskabet blev fremlagt og gennemgået af kasserer Klem Thomsen. Medlemstal og økonomi har været stabilt i det forløbne år. Betydningen af medlemmernes hjælp ved udbringning af årbogen blev fremhævet. Regnskabet blev godkendt uden kommentarer.

Allerede i foråret 2010 havde Niels Jørn Østergaard meddelt, at han ikke ønskede genvalg. I hans sted blev Arnt Johansen valgt. Der var genvalg til Bent Kanstrup og Klem Thomsen.

På det efterfølgende styrelsesmøde den 4.oktober konstituerede styrelsen sig med Knud Knudsen som formand, Henrik Gjøde Nielsen som næstformand og sekretær og Klem Thomsen som kasserer. Henrik Gjøde Nielsen blev valgt som redaktør af årbogen i 2011. I øvrigt fremgår konstitueringen til de enkelte udvalg af nedenstående oversigt.

Historisk Samfunds styrelse
Knud Knudsen, Aalborg formand
Henrik Gjøde Nielsen, Hals, næstformand og sekretær
Klem Thomsen, Vester Hassing, kasserer
Broder Berg, Aars
Inger Kirstine Bladt, Aalborg
Arnt Johansen, Skørping
Bent Kanstrup, Aalborg
Finn Rindom Madsen, Aalborg
Thorkild Nielsen, Aars
Flemming Sørensen, Romdrup-Klarup
Jens Topholm, Aalborg

Redaktionsudvalg
Broder Berg
Knud Knudsen
Henrik Gjøde Nielsen
Thorkild Nielsen
Jens Topholm

Turudvalg
Inger Bladt
Broder Berg
Arnt Johansen
Bent Kanstrup
Finn Rindom Madsen
Flemming Sørensen

Torsdagsforedrag
Jens Topholm
Formand
Knud Knudsen
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 5
9220 Aalborg Øst
Tlf. 9940 8414 (arbejde)
98 18 29 61 (privat)
e-mail: kk@ihis.aau.dk

Næstformand og sekretær
Henrik Gjøde Nielsen
Postboks 31
9370 Hals
e-mail: hgn-kultur@aalborg.dk
Tlf. 99 31 74 50 (arbejde)
98 15 25 54 (privat)

Kasserer
Klem Thomsen
Heden 9
Vester Hassing
9310 Vodskov
Tlf. 98 25 72 67
e-mail: klem@thomsen.tdcadsl.dk

Redaktør
Henrik Gjøde Nielsen
(som ovenfor)

Restultatopgørelse for 2009

HISTORISK SAMFUND FOR HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Resultatopgørelse for 2009

			Regnskab 2009	Regnskab 2008
Kontingent			98.725,00	95.850,00
Tilskud	Nørresundby Bank	1.000,00		
	Sulsted-Ajstrup Sparekasse	1.000,00		
	Vesthimmerlands Kommune	2.000,00		
	Aalborg Kommune	7.500,00	11.500,00	12.000,00
Salg af ældre årbøger			3.290,00	2.303,00
Renter			2.150,13	2.470,20
Indtægter i alt			**115.665,13**	**112.623,20**
Trykning og forsendelse af årbog			73.278,63	78.717,50
Andel af udgifter ved torsdagsforedrag			6.750,00	6.800,00
Medlemsudsendelser			12.362,50	6.940,00
Udgifter ved ture			1.582,20	1.898,50
Kontorholdsudgifter			2.036,27	5.571,90
Kontingenter			2.500,00	2.500,00
Gebyrer			162,00	165,00
Hensættelser til 100-års jubilæet			11.000,00	10.000,00
Støtte til bogudgivelse			5.000,00	
Udgifter i alt			**114.671,60**	**112.592,90**
Årets overskud			**993,53**	**30,30**
Status pr. 31. december 2009				
Indestående bankkonto			119.499,75	105.006,22
Tilgodehavende tilskud			0,00	7.500,00
Aktiver i alt			**119.499,75**	**112.506,22**
Formue pr. 1. januar			75.706,22	75.675,92
Forudbetalt kontingent			31.800,00	26.800,00
Hensættelser til 100-års jubilæet			11.000,00	10.000,00
Årets resultat			+993,53	+30,30
Passiver i alt			**119.499,75**	**112.506,22**
Hensættelseskonto				
Hensættelseskonto pr. 1. januar			35.028,40	34.156,92
Tilskud	Fonden Himmerland	10.000,00	10.000,00	30.000,00
Renter			144,57	1.067,47
Årets hensættelser			11.000,00	10.000,00
Udgifter til jubilæumsbog			-34.231,25	-40.196,00
Hensættelseskonto pr. 31. december			**21.941,72**	**35.028,40**

Den uafhængige revisors påtegning

Til Historisk Samfunds generalforsamling
Jeg har revideret årsregnskabet for Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred for regnskabsåret 1. januar-31. december 2009, omfattende resultatopgørelse, status og hensættelseskonto. Årsregnskabet aflægges efter lov om fonde og visse foreninger.

Ledelsens ansvar for årsregnskabet
Ledelsen har ansvaret for at udarbejde og aflægge et årsregnskab efter god regnskabsskik i overensstemmelse med lov om fonde og visse foreninger. Dette ansvar omfatter udformning, implementering og opretholdelse af interne kontroller, der er relevante for at udarbejde og aflægge et årsregnskab uden væsentlig fejlinformation, uanset om fejlinformationen skyldes besvigelser eller fejl, samt valg og anvendelse af en hensigtsmæssig regnskabspraksis og udøvelse af regnskabsmæssige skøn, som er rimelige efter omstændighederne.

Revisors ansvar og den udførte revision
Mit ansvar er at udtrykke en konklusion om årsregnskabet på grundlag af min revision. Jeg har udført min revision i overensstemmelse med danske revisionsstandarder. Disse standarder kræver, at jeg lever op til etiske krav samt planlægger og udfører revisionen med henblik på at opnå høj grad af sikkerhed for, at årsregnskabet ikke indeholder væsentlig fejlinformation.
En revision omfatter handlinger for at opnå revisionsbevis for de beløb og oplysninger, der er anført i årsregnskabet. De valgte handlinger afhænger af revisors vurdering, herunder vurderingen af risikoen for væsentlig fejlinformation i regnskabet, uanset om fejlinformationen skyldes besvigelser eller fejl. Ved risikovurderingen overvejer revisor interne kontroller, der er relevante for foreningens udarbejdelse og aflæggelse af et årsregnskab efter god regnskabsskik i overensstemmelse med lov om fonde og visse foreninger, med henblik på at udforme revisionshandlinger, der er passende efter omstændighederne, men ikke med det formål at udtrykke en konklusion om effektiviteten af foreningens interne kontrol. En revision omfatter endvidere stillingtagen til, om den af ledelsen anvendte regnskabspraksis er passende, om de af ledelsen udøvede regnskabsmæssige skøn er rimelige samt en vurdering af den samlede præsentation af årsregnskabet.

Det er min opfattelse, at det opnåede revisionsbevis er tilstrækkeligt og egnet som grundlag for min konklusion.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion
Det er min opfattelse, at årsregnskabet for regnskabsåret 1. januar-31. december 2009 er aflagt efter lovgivningens og vedtægternes bestemmelse om god regnskabsskik for foreninger.

Aalborg, den 1. marts 2010

Hans Borch Christiansen
registreret revisor FRR

Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred er stiftet i 1912. Dets væsentligste opgave er at udgive årbogen Fra Himmerland og Kjær Herred, der er udkommet gennem alle årene siden foreningens oprettelse. Bogen rummer hvert år lokalhistoriske og personalhistoriske artikler fra et område, der svarer til det gamle Aalborg amt. Desuden indeholder årbogen en opdateret liste over lokalhistorisk litteratur for hele området.

I sommerhalvåret har Historisk Samfund for tiden 3 arrangementer, museumsbesøg, historiske [illegible]
ressante steder i

I vinterhalvåret
foreninger i Aalb
som er en fored
Medlemmer af F
Nordjyllands His
medlemmerne.

Med dette udbud [illegible] r Herred at give et go [illegible] til at øge den kulturhi

dep vok stop
46.4 Nordjylland
Fra Himmerland og Kjær herred /
udgivet af Historisk Samfund

2010
4854887950 0 666 131 9

AALBORG BIBLIOTEKERNE
4854887950